Sarajevo, januar—mart. — 1889 — Сарајево, јануар—март.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Knjiga I. Godina I.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.

Књига I. Година I.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Čitaocima „Glasnika."

Tokom vremena i na putu, da se ovijem zemljama raskrile vrata k novom životu, dobrom stanju i napredovanju, mi smo sustopice megju ostalijem tečevinama stekli sebi i jedan — zemaljski muzej.

Već od više vremena počelo je opće interesovanje da se obraća onijem cijeljima, koje se u ovom zemaljskom zavodu njeguju. Polako jedan za drugim istakoše se svagdje po zemlji vrijedni poslenici, kojima se u srcu rodi želja, da narodu otkriju njegovu prošlost, pa iz nje crpu nauku za njegovu budućnost; da izučavaju i sadašnjost zemlje i naroda; da po svijem stranama Bosne i Hercegovine kao vrijedne pčelice sabiraju svaki zaostatak iz prošlosti, po kome bi se dalo suditi o životu i djelima naših djedova i onih starih naroda, koji su prije našeg bili u našoj otadžbini; da priberu svake vrste rukotvorina, što ih smišlja bistra glava a izragjuju vrijedne ruke našeg naroda, i sve podatke, po kojima se može prosuditi živovanje, radnja, običaji, — jednom riječju: prosvjetno stanje naroda u ovijem zemljama, a uz to i prirodni njihovi odnošaji.

Imajući na umu, da samo slogom rastu i male stvari, udružiše se ti vrijedni poslenici i osnovaše muzejsko društvo. Pohvalan trud toga muzejskog društva postigao je mnogostrane lijepe uspjehe.

Najzad se 1887. godine osnovao zemaljski muzej, koji je, položen na širokom temelju a snabdjeven obilnim sredstvima, preuzeo na se one zadatke, za koje je privatno djelovanje spomenutoga društva s puno zasluga pripremilo zemljište.

Zemaljski muzej svratio je na se već opću pažnju. Svako nastojanje u korist njegovog razvitka nalazi danas rodoljubna odziva u krilu samog stanovništva. Ono voljno, koliko umije i može, pripomaže u korist njegovu, te mi po tome danas možemo reći, da je zemaljskom muzeju, koji je gotovo na tome, da postane općenitim ljubimčetom svega naroda u ovim zemljama, zajamčen lijep napredak.

Radnja samoga muzeja ustrojena je i uregjena u nekoliko prema njegovom sadanjem obimu i potrebi. Uza nj i u prilog razvitku njegovu posluje privatno muzejsko društvo u Sarajevu sa svojim odborom na čelu. Raznovrsne zbirke zemaljskog muzeja čuvaju, popunjavaju i bilježe naročito postavljeni čuvari muzejski, ljudi od struke i posla.

Zemaljski muzej u Sarajevu dojako se dotlen razvio, e je već vrijeme, da mu se dadne publicističko glasilo.

Nije dosta, da se po zemlji, sa površine i iz utrobe njezine pobiraju svakojaki predmeti iz prošlosti i sadašnjosti; nije dosta, da se ti predmeti zabilježe i lijepo rasporede po dolafima i policama, svakome na ugled; najposlije samo tijem ne može da se postigne ono, što treba da se postigne.

Kao što mrtva usta ne govore, isto tako ne govore ni oni sabrani predmeti iz starine i sadašnjosti svakome sami po sebi. Običnim očima, čovjeku neznaocu, oni će se učiniti, kao nešto lijepo, nešto originalno naše, bilo iz starijega ili mlagjega vremena, pa to valja kao naše narodno poštivati i čuvati; ama kakve koristi od njih neznalac ne će pronaći u njima.

No ako ne će neznaoci, pronaći će tu korist ljudi izučeni i iskusni u tome.

Temeljno razumijevanje stvari, javna riječ prozborena o tome, ona će oživljeti ove mrtve starine i tada će nam one probesjediti jezikom, koji će kao kakva stara lijepa pjesma mnogijem od nas biti ne samo razumljiv, već i veoma drag.

Znanstveno proučavanje našijeh starina i ostalijeh ogleda kulturnog života našeg ne treba daklen da ostane megju zidovima muzejskim.

Tome proučavanju valja dati prilike, da izigje na vidik, megju svijet, da se naša zemlja i prosvjeta, da se svaka budna glava u zemlji okoristi njim.

Od žive riječi mi smijemo očekivati, da će ona naći posluha megju svjesnijim sinovima ponosne Bosne i kršne Hercegovine; da će ona sve većma raspaljivati u njima ljubav i mar za ono, što privodi poznavanju otadžbine njihove; da će razbuditi njihovu naklonost i zauzimanje za ovaj, u ovo doba jedini kulturni stožer, — za naš muzej. A kako mislimo, da se to može postići, o tome ćemo poslije progovoriti.

Izlazeći u javnost s „Glasnikom" našeg muzeja, mi imamo dvojaku cijelj pred očima. Prvo hoćemo, da imamo javno glasilo, u kojemu će se znalački proučavati i opisivati svaka struka, koja je zastupljena u muzeju, zarad svestranog upoznavanja zemlje i naroda. U drugu ruku želimo još, da ovo glasilo bude poučan list za našu naprednju čitalačku publiku, poučan u onim predmetima i pitanjima, koji zasijecaju u struku i djelovanje samog muzeja, ili koji stoje s njim u svezi.

Učiniće se, da smo se latiti posla, koji se u dva pravca svoja sasvijem ne podudara. Ono jest dosta poteško jednim mahom dvoje postići; no nas rukovodi u tome načelo kulturne zajednice i opće koristi.

Našem muzeju nije zadatak samo u tome, da čisto naučno djeluje; suviše njemu pripada i kulturan, prosvjetan zadatak: da bude budilac megju sinovima zemlje, ponaosob megju mlagjim naraštajima, kako bi ovi pomišljali na svoju dužnost, da svestrano proučavaju i upoznaju svoju otadžbinu, da je u tome spoznavanju uče ljubiti i cijeniti, te da za prosvjetni razvitak njezin vazda ulažu svoje umne, duševne i materijalne sile. Dvojaka cijelj muzejskog „Glasnika" odgovaraće prema tome istinskoj dvojakoj zadaći muzeja: materijalno-naučnoj i moralno-kulturnoj. Ni čisto naučno glasilo, ni čisto popularno-poučno — svako za se, ne bi se podudaralo s ustanovom zemaljskog muzeja u njegovom cjelokupnom obimu.

Prema ovom, što smo ovdje uopće istakli, kretaće se radnja „Glasnika" u dvojakom pravcu.

U jednu ruku služiće naučnoj cijelji, te ćemo u to ime donositi izvorne članke iz svijeh struka i grana znanstvenosti, koje su u muzeju zastupljene. Mi želimo, da tijem pripomognemo znanstvenom otkrivanju zemlje i života na njoj, a namjerni smo, da za ovakav rad probudimo volju u svake pozvane umne sile na domu, u našoj monarhiji i u širokom svijetu. U ovom dijelu želja nam je, da originalni prilozi naših suradnika obuhvate ove grane znanja i umjetnosti:

1. Stari i novi zemljopis. 2. Historiju. 3. Arheologiju (starinarstvo) iz vremena predhistoričkog, iliričkog, rimskog, bosanskog (bogumilskog) i osmanlijskog. 4. Spomenike umjetnosti. 5. Heraldiku (grbove), povelje, pečate i novce iz raznih vremena. 6. Oružje. 7. Spomenike narodnog i književnog jezika. 8. Etnografiju (narodopis) 9. Prirodne odnošaje i to: geologiju, zoologiju, botaniku, mineralogiju i meteorologiju. 10. Historiju narodne književnosti. 11. Bibliografiju knjiga i članaka, pisanih o Bosni i Hercegovini. 12. Statistiku. Ovom ćemo još priključiti različne nužne bilješke od svake struke, i bilješke iz radnje samoga muzeja i muzejskog društva.

Clanci u ovom dijelu „Glasnika" trebaće da budu pisani razumljivo svakome, a mi smo voljni i da nagradimo svaki prilog, koji za ovaj dio našeg glasila bude primljen i uvršten.

Iz ovoga dijela „Glasnika" mi ćemo pri koncu svake godine odabrati pojedine članke, pa ćemo u zasebnom godišnjem izvještaju da ih prevedemo i štampamo na njemačkom jeziku, kako bismo na ovaj način pružili prilike svjetskoj obrazovanoj publici, da o Bosni i Hercegovini crpe vjerne podatke s izvora.

Mi smo uvjereni, da ćemo tijem učiniti veliku uslugu nauci, kao općoj svojini cijeloga svijeta, a Bosni i Hercegovini znatno koristiti.

U drugu ruku biće „Glasnik“ namijenjen našoj domaćoj čitalačkoj publici, praktičnoj pouci za nju i za potrebe samoga muzeja.

Naprijed smo rekli, da zemaljski muzej nalazi odziva i potpore u samom domaćem stanovništvu. Tijem općim interesovanjem „Glasnik“ našega muzeja mora se okoristiti zarad svojega daljeg razvitka i napredovanja; no s druge strane muzej kano prosvjetan stožer mora izlaziti na susret ovoj lijepoj volji i primljivosti u naroda, na koju u nas — Bogu hvala — nailazi svaka plemenita i korisna zamisao na prosvjetnom polju.

„Glasnik“ muzeja pregao je, da razumljivo, narodnijem jezikom i izražajem pisanim člancima poučava domaću publiku o stvarima, koje se dotiču rada muzejskog, ili su u nekoliko s tijem u svezi.

Neizbrojne su prilike na putu, gdje se znanstveno krče čitave dvije zemlje, a neizbrojni su i poslovi, koji čekaju vrijedne i vješte ruke. Poznato je, da više očiju više vide.

Ne imavši potpore i suradništva iz same cjeline stanovništva, zemaljski muzej sa svojim organima ne može dospjeti svagdje i uraditi sve sam sobom.

Muzeju je potrebno, da mu budu pomoćnici i suradnici: svjesni sveštenici, posjednici veliki i mali, narodni učitelji, trgovci i obrtnici (esnafi), uopće svaki napredan, uman sin naroda, a ovijeh imade već sada podosta na svakoj strani Bosne i Hercegovine.

„Glasnik“ će im davati pouke, kako da pripomažu i oni od svoje strane svestranom izučavanju zemlje; kako da traže i čuvaju starine i starinske spomenike svakoje vrste; kako da bilježe sve, što je značajno i vrijedno spomena. U savezu s tijem „Glasnik“ iščekivaće od njih i otvoriti im dragovoljno prostora u listu, da i oni perom u ruci bilježe i opisuju sve, što treba da se zapiše i znade, a takve će članke „Glasnik“ po mogućstvu takogjer nagragjivati. U ne jednom gradu i selu, u ne jednoj crkvi i džamiji, u ne jednoj staroj plemićkoj kući i porodici biće po nešto znamenito, znaće se i čuvati po nešto zanimljivo i vrijedno predanja.

Mnoga skrovita mjesta kriju stvari i spomenike, koji se čine sitni i neznatni, dok oko i pero umnog posmatrača i ljubitelja ne skine s njih zastor zaboravnosti i skrivenosti, pa se tome nalasku onda zaraduje svaki prijatelj zemlje i napretka.

Bosna i Hercegovina obiluje mnogim još neznanim ljepotama i dražima za naš duševni pogled. Na vama je dakle, narodni književnici, da i vi svak svojim prilogom pomognete „Glasnik“ muzeja, eda bi on sustopice postao pravo ogledalo Bosne i Hercegovine.

Radi pisma, kojim ćemo pisati u „Glasniku“, ističemo, da nam s materijalnih razloga nije moguće štampati „Glasnik“ u dva zasebna izdanja latinicom i ćirilicom, jer bi to bio dvostruk trošak. Mi ćemo članke u „Glasniku“ štampati naizmjence po redu, koje latinicom, koje ćirilicom, a potrudićemo se, da se u tome ne zamjerimo ravnopravnosti obadva naša pisma. U ostalom rado ćemo udovoljiti svakoj naročitoj želji, koju nam u tom pogledu izjavi koji čestiti suradnik ili dopisnik.

Znanja radi ističemo dalje i to, da ćemo članovima muzejskog društva šiljati „Glasnik“ besplatno.

„Glasnik“ će izlaziti tromjesečno u sveskama od 5 do 6 štampanih tabaka velike osmine, i donašaće po potrebi slike uz dotične članke. Za one, koji žele, da se pretplate, stojaće „Glasnik“ 2 for. na godinu.

Rukopise valja šiljati uredništvu, a pretplatu upravi „Glasnika“ u Sarajevu.

Pozivajući na suradništvo i pretplatu „Glasnika“, mi ćemo svaku potporu sa strane primiti i priznavati zahvalno.

Svaki je početak težak, no — pregaocu Bog pomaže.

U Sarajevu, marta 1889.

Uredništvo „Glasnika“.

О значењу имена „Босна.“

Хисторијским проматрањем имена народа и земаља долази се често до сасвим ненаданих обрета. Гдје нас кронике и повеље остављају на цједилу, ту покашто значење имена у којег народа репрезентира читаву перијоду.

Врло је стара, али уједно и врло истинита метафора, да су географија и кронологија оба ока хисторије. У сумрачном појутарју људске повијести, гдје се разабиру само тамни цртежи, треба нам бакља, а то је језикословје. И свјетлост језикословних расправа врло често заварава, ако се не освијетли права ствар и ако то не буде с праве мете. С тога је разлога етимолошко натуцање пречесто бесплодно; или се тиме само умножава число празних хипотеза, или те пак заведе, те забасаш у пространоме царству фантазије.

Унаточ разнијем потешкоћама нема опет испитачу слађега посла, већ тражити и проучавати заметак своме предмету. Тражиш свакојаких разјашњења, опет их напушташ, па се неозловољен враћаш онамо, одакле си пошао, да почнеш изнова. Особито је мучно протумачити име наше земље Босне, онога територија на размеђу западне и источне културне сфере, преко кога преструјаше најразноличније народне стихије.

Бујно число како старих, тако новијих повјесничара и земљописаца трудило се и мучило, тражећи поријекло имену **Босна** или **Боснна**, па се при том свакојако разгађало и нагађало.

У задње вријеме написао је господин Карло Сакс саставак о постању имена Босне, који заслужује пажњу и с обилате, ондје нанизане грађе, и са своје трјезне критике. [1])

Из свијех извора слиједи поуздано, да се је стара бановина Босна уопће подударала с поријечјем Босне. Са судом, који Сакс на томе оснива, да је наиме Босна своје име примила од главне жиле те области, од ријеке Босне, слажу се сви новији испитачи. [2])

Треба дакле пронаћи значење имена те ријеке.

Хоћемо ли, да при овом нашем испитивању методички радимо, онда нам ваља поставити два питања:

1. Је ли име Босна словјенског поријекла?

2. Ако није словјенског поријекла, у којем језику ваља му онда тражити коријен?

На прво питање можемо доста поуздано одговорити.

Ријеч *БОСНА*, — Босьна — састављена је од коријена Бос, — Бось — и од суфикса *на* (у старословјенском ьнь-ьна-ьно, ину-ина-ино).

Творка *на* додаје се супстантивима, адјективима и партиципима.

Ријеч Босна по творци *на* изгледа, да је женски придјев; право узевши јест супстантивни адјектив.

То се види по деклинацији: Босна, ген. **не**, датив и локал **ној** (у **Босној**), [3]) при чему увијек ваља разумијевати **босна земља**.

Али коријен **бос**, нема у словјенским језицима значења, које би тумачило ту ријеч. Вук Стеф. Караџић наводи Босну просто као име ријеке и земље Босне. Даничић пише о томе у свом „**Рјечнику хрватскога или српскогајезика**“ ово:

„**Босна**: име ријеци и земљи и једном селу. Без сумње је остало од старијега туђега народа; писало се у туђијем језицима X. вијека Босона, послије и Босниа.“

Али и по ауторитативноме суду Миклошића и Јагића не може се коријен одгонетнути у словјенштини.

Ако дакле тако стоји, да се име тој области, којој је тек једно словјенско племе, и то босанско, дало хисторичку њену индивидуалност, не може протумачити словјенштином, куд нам се онда ваља обратити?

---

[1]) Ueber die Entstehung des Namens von Bosnien und den ursprünglichen Umfang des bosnischen Banates. Eine Studie v. Carl Sax. Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien. 1883. Separatabdruck. 1—15 pag.

[2]) Перволф вели у Архиву за слав. филологију: св. VII. стр. 602.: Имена ријека, земаља и народа често су једнака. **Морава**, ријека, земља и народ у западних Словјена, Босна, Неретва, Зета, Цетина, Усора, Лаб и т. д. а житељи обично — јанин, — ец, — ак, морав (ј) анин, морав-ец, моравак, **босњак** (Бошњак).

[3]) Народ у овим земљама говори: у Босни. Примј. уредн.

По нашем мнијењу ваља ту промотрити оскудне останке предбосанске повијести.

Илири су прво и по хисторији најстарије племе, које је населило сјеверозападни угао балканског полуострва. У најстарије доба, шта га повијест биљежи, била су та илирска племена још у стању напола пражитном. У подземним просторијама и пећинама живио је човјек, животињским кожама бранио се од зиме, а ватру је непрестано потицао, да му не угасне. Дуге зимске ноћи кратиле би се игром и пићем, људи и живина живљаху заједно. У овдашњим каменитим и кршевитим предјелима, гдје је готово тропско љето, а зими веома студено, живљаше кршан, жилав, храбар, али дивљи народ, који је састојао од засебних, непредобитних племена. [1]) Тај народ називали су стари географи скупним именом Илири. Није то повијест, што су нам стари хисторици оставили о тим племенима и народима. Ту се разабире само инштинктивно врлудање по доловима, по морскоме жалу, као по прилици селење птица у јатима иројење пчела.

Истом у IV. вијеку прије Христа збио се догађај, који у својим пошљедцима илирска племена рекао бих **прорeђује**, а понекле и наше данашње босанско подручје освјетљује. То је сеоба Келта, која је на балканском полуострву изазвала праву етничку револуцију. [2])

Огранак Келта, велики Скордисци, који су од сјеверозападне обале јадранског мора путовали према истоку: на Дрину и доњи Дунав, за тим мали Скордисци, убрзо су силно утицали у једну руку на Траке, штоно су источно становали, а у другу на Илире, настањене западно.

Од оних илирских народа, који су онда становали у данашњем подручју Босне и Херцеговине, санџака и Косовог поља, особито се истичу два племена: Ардиејци и Аутаријати.

Између 370—60. пр. Хр. ударају Келти на илирске народе, који су становали на југу. Најприје наиђоше на племе Ἀριαῖα, које називају Ἀρκάδιοι и Ἀρδιαῖοι. Њихова обиталишта ваља нам тражити или близу Либуранаца (сјеверозапад Босне), или на југу од средње Саве. Отале буду потиснути.

О томе Страбо (VII. 5. 15) пише ово: [3])

---

[1]) Plinius, Nat. hist. II. 80. Hippocrates lib. 1. 14 § 114. M. Terentii Varronis: de re rustica. lib. II. cap. 10 (Утрехтско издање. 1619).

[2]) Поближе о тој сеоби у Contzen-a: Сеоба Келта. Липиска. 1861. 62—67 стр., Zippel: Римско господство у Илирији 31—43. стр., Fröhlich: A pannonok földje és népe (Земља и народ Панонаца) Будимпешта 1881. стр. 21., Benussi: Istria, 137. стр. Zeuss: Нијемци и сусједна им племена, стр. 172. Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik. Беч 1868. 128—268 стр.

[3]) „Ἄρδιον δὲ ὄρος ἐστί, μέσον τέμνον τὴν Δαλματικήν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον, τὴν δ᾽ἐπὶ θάτερα: ἐν θ᾽ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι, καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ Μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη, καὶ πόλις, Κνιδίων κτίσμα; τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἡ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον, Παρίων γάρ ἐστι κτίσμα.“

„Ардијске планине цијепају Далмацију у двије половице, тако, да један дио земље лежи уз море, а други преко планине. Најприје долази ријека Нарон, око ње живе Даорици, Ардиејци и Плерејци, међу којима лежи острво Црна Корцира, а на њему варош, утемељена Книдијцима; уз обалу Ардиејаца лежи острво Фар (Pharus), прије звано Пар (Parus), јер га населише Парици."

Ардиејци становаху дакле на југу Херцеговине близу морске обале, повиш рицонијског (которског) заљева. [1]

Усред тих народа било је од мора 80 штадија удаљено трговачко мјесто Нарон.

„Од трговачког мјеста даље у унутрашњост земље" (у Херцеговини), — вели Сцилакс (Scylax) с. 24 — „има велико језеро, које допире до Аутаријата, илирског племена. У језеру има острво од 120 штадија, то је острво врло плодно; од тог језера отиче Нарон."

Ардиејци бијаху дакле у додиру с Аутаријатима, који су становали уз горњу и средњу Неретву.

Само собом настаје питање, а гдје је било то велико језеро у Херцеговини? Нема сумње, да је постало од сутока вода, које су у давна времена испуњавале три равнице: Бјелопоље, Бишће и Мостарско блато, и тако чиниле једну цјеловиту котлину; — острво, што је никло из тог језера, мора да је било највише шљеме Хума, лука мора да је била негдје око села Струга, а поблизу не баш старога града и касније римске колоније Нароне. Ту луку послије поплавише и разорише воде Нарона. Нарон (Неретва) по некој катаклизми отвори себи пут и опаде, а више се предјели на то ослободише воде, језерску котлину пак заспе водом довађани крш. Тако настадоше данашње младине, којима је уз горњу страну утврда Опузен. [2]

Тако дакле Ардиејце и Аутаријате налазимо у најближем сусједству још у години 360 пр. Хр. Доскора се заратише.

О Аутаријатима (Au-Tara, народ уз Тару) читамо у Страбона ово: [3]

„Аутаријати бијаху највеће и најјаче илирско племе. Прије су непрестано с Ардиејцима водили ратове због соли, која се на њиховим међама сталожила из воде, штоно у прољеће долази из једне долине. Кад би ту воду заграбио, па онда

[1]) Страбо VII. 5. 7. „Μετὰ δ'οὖν τὴν τῶν Ἀρδιαίων καὶ Πληραίων παραλίαν ὁ Ῥιζαίων κόλπος ἐστὶ καὶ Ῥίζων πόλις" (Послије приморја ардиејског и плерејског слиједи рицонски заљев и град Рицон).

[2]) L' emporio ed il lago Naroniano di Scilace. Bull. arch. Dalmata I. 1878. p. 160.

[3]) „Αὐταριάται μὲν οὖν τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὃ προτερον μὲν πρὸς Ἀρδιαίους συνεχῶς ἐπολέμει περὶ ἁλῶν, ἐν μεθορίοις πηγνυμένων ἐξ ὕδατος ῥέοντος ὑπὸ ἄγκει τινὶ τοῦ ἔαρος. ἀρυσαμένοις γὰρ καὶ ἀποθεῖσιν ἡμέρας πέντε ἐξεπήγνυντο οἱ ἅλες. συνέκειτο δὲ παρὰ μέρος χρῆσθαι τῷ ἁλοπηγίῳ, παραβαίνοντες δὲ τὰ συγκείμενα ἐπολέμουν. Cap. 5. 11. Editio Kramer 1847. p. 51.

оставио, да се устоји, сциједила би се за пет дана cô. Они су били уговорили, да ће заједнички употребљавати ту солару, али они тај уговор прекршише, пак се заратише."

У тим ратовима Аутаријати, који су били на копну јачи, послије великих губитака најзад сатрше Ардиејце, који су били врсни морнари. [1])

Ту премоћ одржаше Аутаријати, — који како се види, живљаху у горњој Херцеговини и у јужној Босни — само у једном кољену, јер већ год. 335. сједе Келти у западним странама Босне и расипају Аутаријате. Око 310. раздвојени су Аутаријати, и један дио становаше за времена Александра великога уз бугарску Мораву.

За наше питање од велике је вриједности, да је бојевима међу илирским сродним племенима узрок била cô.

Питање соли од вајкада је у старих народа било једно од најглавнијих.

Исто тако, као код Хурмундура, Кхата и Алемана, имала је cô и код Илира велику улогу.

Не само да је требала за хранидбу људима и живини, него је, — како Суидас примјећује, [2]) — и у трговачкој измјени имала вриједност. Трачани продаваху своје робље за cô, а за Аутаријате, који су становали у неплодним предјелима, била је cô животно питање (Appianus de rebus Illyricis cap. III.).

И у Словјена cô је знаменит фактор. [3])

Сланих врела, ради којих су се завадили Аутаријати и Ардиејци, било је а и данас их има обилато код Коњица. Оскудица у соли у Херцеговини и Далмацији била је и у средњем вијеку повод размирицама. [4])

Што је већа била оскудица у соли у Херцеговини, то је Босна њоме богатија била од вајкада. За предримског времена живјела су у источној Босни илирска племена, позната под

[1]) Appianus Ἰλλυρική c. 3. 14. Ed. L. Mendelssohn 1879. p. 347. „τῷ δ' αὐτῷ τρόπῳ καὶ Ἀρδιαῖοι τὰ θαλάσσια ὄντες ἄριστοι πρὸς Αὐταριέων ἀρίστων ὄντων τὰ κατὰ γῆν, πολλὰ βλάψαντες αὐτούς, ὅμως ἐφθάρησαν."

[2]) Suidae Historica. Editio Bas. 1581 (B. Univ. Ling. gr. et lat. III. 51.)

„ἁλώνητον ἀνδράποδον. Sale emptum mancipium. De hominibus nihili, ac barbaris: quod mercatores, sale in mediterranea importato, mancipia emebant. Thraces iam sale mancipia vendebant." 61.85.

[3]) Миклошић стр. 658

prasoliti „negotiari" prasolu „καπηλεύων", што по своме постању (од „соли") само може значити трговање сољу; (исп: руско прасолу „qui pisces sale indurat et vendit", пољско prasolu „qui salem vendit"). Птолемеј зове становнике Salzkamerguta Alauni i Haleini. Хомер пише о Епиротима (дакле такођер Трако-Илирима), да не познају соли. (Одисеја XI.—121.—3. XXIII. 268—70) *Исп.* Schleiden: Das Salz, seine Geschichte, seine Symbolik und seine Bedeutung im Menschenleben. Липиска 1875. и Dr. O. Schrader: Linguistische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde. Јена 1866. I. 66. и 121 стр.

Шлајденово мнијење, да су Илири употребљавање соли научили од Келта, (стр. 17.) није основано, пошто су Аутаријати за cô војевали још прије него што су се састали с Келтима.

[4]) Gelcich-Thallóczy. Diplomatarium Ragusanum 81. 85—86 i Bulletino arch. della Dalmazia.

именом Панонаца. Предјео Соли (Sale, Sau, Soy, Soro) лежао је уз ријеку Спречу; тамо је становало панонско племе Дицијона, јужно од ових племе Деситијата, с којима су међашили Аутаријати.

То сољу богато подручје лежи у поријечју Босне. У половици X. вијека била је ондје, — како Константин Порфир. спомиње — тврђава Salenes (τὸ Σαληνές); јужни Словјени назваше тај предјео Соли. У наслову босанских краљева наводе се Соли (н. пр. Ми Остоја, милост. бож. краљ Босни, Усори, Соли итд.)

Већ године 1225. означује се „Bozna, Só и Uzora (Vsora)“ као угарски посјед. [1]) Територија Ozora (Usora) била је велика бановина, а дио те бановине, који се је простирао међу Дрином и Босном, чинио је бановину Só. Угарски тај назив био је удешен по словјенском „Соли“ и значи то исто, наиме сô. Сада дођоше Турци и назваше Соли Тузлом по коријену туз توز или طوز а то је опет сô.

Хисторијско развијање имена учи нас дакле. да је колијевка праве Босне, поријечје ријеке Босне, вазда била сплетена с именом соли.

Сасвим је природно, да су такозвани пражитељи при именовању своје домовине имали на уму дар природе.

Да сада још једноћ огледамо ријеч Босна. [2]) Бос, Bòсс а-ес зове се у данашњем сјеверно-албанашком наријечју: saliera, vasetto nel quale si mette il sale che si pone in tavola, luogo dove si fanno evaporare le acque salse per estrarne il sale. [3])

Дакле слано корито, мјесто, гдје се варењем слане воде припрађује сô.

Не прибрајамо се оној школи, која, као н. пр. Б. Гајтлер, све прабалканско хоће да протумачи из албанашког. Насупрот, ми тврдимо, да је данашњи сјеверно-албанашки говор већ у оно вријеме, кад је још чист био од латинских, славеносрпских, талијанских и турских елемената, био само помијешано илирско наријечје, те се само с опрезношћу смије узимати под стару илирштину.

Али у овој згоди, гдје је природно својство земље a priori упутило становника, да главну жилу земље и главно поријечје [4])

[1]) Fejér 2. 32. Katona V. 466.

[2]) О појединим варијантама у Рачкога „Monumenta ad Const. Porphyr. Sax op. cit. Klaić: Poviest.

[3]) Bossi, Vocabolario della lingua epirotica-italiana. Roma 1875. Blanchus. Dictionarium latino-epiroticum. Roma 1635. (Propaganda) каже, salinum „bogssa.“ Cô сама зове се Crypa и у тоск. јужно-алб. κρϋπε.

[4]) Да ли је име Босна у какој свези с римским именом Basante, Basinus, Ad Basante — како Томашек у Mittheilungen der geogr. Gesellschaft, Wien 1880. 499. тврди — или пак не, (Sax op. cit. 8.) то је за ово питање свеједно.

назове по дару природе, који су Илири, — како то посвједочују њихови бојеви, — толико цијенили, гдје је за тим име солнога подручја увијек познато, како то повијест свједочи, ту нам ништа не смета, да тако згодну сјеверно-албанашку ријеч сматрамо за основ земаљском имену Босне.

Стародревно значење имена Босне јест дакле: солна земља.

Др. Људевит Талоци.

Додатак чланку о имену „Босна.“

Слана врела у Босни и Херцеговини.

У Босни и Херцеговини познавало се од древних времена прилично мноштво сланих врела (врела на природном сланом тлу), али је у њима већином било тако мало соли, да су домаћи становници само два од њих, и то она у Горњој и Дôњој Тузли употребљавали за варење соли.

Слано врело у Горњој Тузли било је куд и камо знаменитије; оно извире усред мјеста и имало је 12—13 кгр. соли у хектолитру слане воде, и ту се је — најпримитивнијим начином — произвађало највише соли.

Мање је вриједило слано врело у Дôњој Тузли, у коме је долазило само 6 кгр. соли на хектолитар слане воде, али је и оно служило за варење соли, макар и мање, него оно првашње.

Осим ова два слана врела има у најближем околишу Тузле, нарочито у долини потока Солине неколико таких врела, која се међутим због незнатне своје солне садржине (1—2 кгр.) никад нијесу употребљавала за практичну привреду.

Двадесет километара сјеверно од Дôње Тузле, близу Хан-Шибошице провире слано врело, које је по мноштву соли доста близу ономе у Д. Тузли (1—5 кгр. на хектолитар), па се чини, да се понекад и овдје вадила сô; јер тамо има доста правилна рупа, која је међутим сада засута.

Осим тога позната су слана врела и у овим мјестима:

Вучијак-планина, у повору те горе близу мјеста Подноваља и Дугопоља у котару дервентском, гдје на два мјеста извиру слана врела с мало соли.

Дôњи Вакуф. Један километар јужно од те варошице, недалеко од цесте, која води у Бугојно, извиру код мјеста Слатине 4 слана врела са 1—1·75 кгр. соли на хектолитар слане воде. Даље су два слана врела у риту „Под ћошком“ у опћини Дôњи Вакуф уз десну обалу Врбаса.

Коњиц (у Херцеговини). Три километра ниже варошице, извире уз обје обале Неретве више врела, не врло сланих, па за једно од ових кажу, да се за старих времена покушавало варити сô из њега. Али се у њему показало премало соли, те га се оканише.

Од ових врела припадају она у Горњој и Дôњој Тузли, Хан-Шибошици и Вучијак-планини (код Дервенте) терцијарној формацији, она пак код Дôњег Вакуфа и Коњица триадична су и чини се, да своје постање имају захвалити верфенском шкриљцу.

Године 1883. наредило је заједничко министарство финанција, да се бушењем отворе нова слана врела у Горњој Тузли, те најприје затакоше свршао крај главног врела усред мјеста. И заиста се у дубљини од 158 м. наишло на омашно слано врело, у коме долазе 24 кгр. на хектолитар, и које је онда наведено у солану у Симином хану.

На жалост слаьоћа тога врела стаде попуштати и г. 1887. паде готово на првобитну снагу, држећи 13 кгр. И од даљих пет јама, што су једна за другом пробушене у годинама 1883. до 1887. у Горњој Тузли, дала је само једна (III.) 20 кгр. соли од хектолитра, али је тако мало било слане воде, да је само 60 хектолитара за 24 сата притицало. Друге се јаме ради слабе њихове користи морадоше напустити.

Сретније је било бушење, које се 1885. отпочело у Дôњој Тузли; у V. јами; непосредно уз дојакошње слано врело наишло се у дубљини од 379 м. на јаку слану жилу са 18 кгр. соли по хектолитру; али најповољнији успјех постигнут је с VI. јамом сјевероисточно од вароши Дôње Тузле. У дубљини од 209 м. наишло се на сôлу (слану воду) потпуне снаге, а бушећи до 367 м. дубљине, нашао јој се још знатан приток.

Солана у Симином хану вари сада сô готово једино из слане воде у Дôњој Тузли.

Рикерт.

Manastir Panagjur.

(U petrovačkom kotaru.)

Naša domovina Herceg-Bosna, krije mnogo starina. Jedne na površju zemlje zub vremena nemilo satire na naše oči, druge u zemlji čekaju uskrsnuće; jedne se raznašaju kojekuda, a mi baš domoroci stojimo savijenih ruku, pa mirno gledamo to. To je, vjera i Bog, za nas bruka i sramota. Propadaju nam starine, iz kojih se poznajemo mi i preci naši.

Ako smo stali dosad, nemojmo odsad. Na posao! Sad imamo naše riznice, u kojima možemo sačuvati naše starine, naše domaće vrijednosti i proturiti ih u nedoglednu budućnost, eto nam stoji na raspolaganju naš muzej u Sarajevu, pa naši listovi.

Pa kako ćemo? upitaće koji.

Evo kako:

Zabilježimo od djeda, babe, oca, strica, matere, strine — onu pripovijetku: o kuli, gradu, crkvi, crkvini, džamiji, grobovima, borištu i t. d.

Idimo i otkopajmo onaj kamen, što kažu, da ima na njemu pisma; prepišimo to, a kamen ostavimo i sačuvajmo.

Opišimo onu paru staru, što je ima stari stric Marko u kasi novčanoj, što ju je našao prije osamdeset godina, pa je drži, jer kaže da mu je sretna.

Pribilježimo i onu, što je nosi naša Ruža u ukosnici, što ju je dobila od pokojne babe, pa je drži, da joj kosa ne opada.

Snimimo onaj natpis, što stoji na onoj staroj kuli, zidini, gradini i t. d. Takogjer i one sa krstova, mezarluka, mramora.

Otigjimo onijem starijem grobnicama, što pogledaju kao sanduci, pa pobilježimo one slike spolja, što stoje tamo urezane ili ispupčene.

Idimo i popu Marku, pa onu staru, dosta rasparanu knjigu previdimo i opišimo je, možda krije što znamenito.

Idimo kod Mustaj-bega, pa pogledajmo onaj Jankovića topuz, Hrnjičine toke i ilike, sablju Mustaj-begovu, šaru pušku starine Novaka, oklop Smiljanića, čelenku Mandušića i t. d.

Opišimo te stvari, iskupimo ih (ako je moguće) i pošaljimo muzeju, ili mu javimo gdje su, u koga su.

Pogledajmo ona stara pisma i povelje, što ih je koji naš plemić dobio od naših bosanskih kraljeva.

Pogledajmo starinske bajrake i sve druge starine.

Eto posla za vrijedna staratelja mile naše ponosne Herceg-Bosne!

Takovu jednu starinu hoću i ja da opišem, bar da se zna gdje je i što narodno predanje o njoj kazuje.

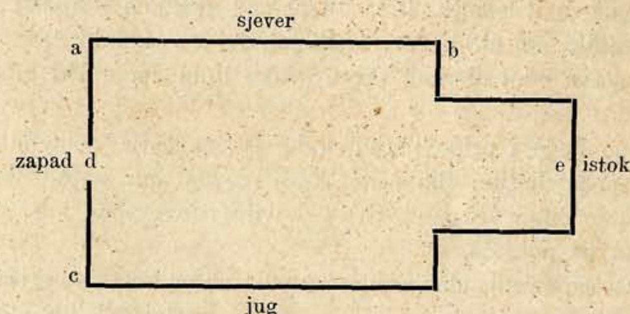
*

Od Petrovca na južnu stranu, kada se pogje niz polje petrovačko, tako pô sata, dogje se u selo Kolunić. Ono se prostire ispod planine Osječenice, koja polje zatvara sa južne strane. Upravo, na domak obronku te planine, nasred sela, na jednom lijepom ravnom mjestu, kraj vrela vrlo zdrava, „Klisine svetinje“, dubi mnogo godina jedna stara razvalina, koju narod zove „zidina.“ Pripovjedaju, da je to bio znamenit manastir za naših bosanskih kraljeva a zvao se Panagjur — hram sv. Gjurgja.

Prednja strana manastira (crkve) već je srušena, pa samo gomila od kamena u liku vijenca stoji onuda, kuda se je nekada zid dizao. Naprotiv oltar, nad kim se je četvoro-uglasti zvonik dizao, zadosta se je sačuvao.

Visina zvonika i danas mjeri $13^1/_2$ met., a širina oltara 5 30 met., duljina oltara 4·22 met.

Temelj manastirski (oltara i crkve) postavljen je ovako:

Duljina temelja crkvenog a b = 8·78 met., širina crkve a c = 7 met., a duljina crkve i oltara d e = 13 met. Zid oltarski kao i crkveni ozidan je od tvrdog ljuca kamena. Kreč izmegju kamena otvrdnuo je tako, da se prvo kamen može razbiti, nego kreč od kamena odlijepiti. Ćoškovi i zid od oltara tesani su. Oltar je bio išćemeren na kube i pamte neki starci, kada je bio cio, ali sad je već srušen.

Oko manastira ima i sad preko 50 ploča (grobnica), koje stoje oko manastira položene, okrenute istoku, a neke malo navile na sjever. Sve su velike, te bi rekli, tu su ih divi donijeti mogli. Ima ih do 2 met. duljine a toliko

širine. Sve su od ljuca kamena i lijepo otesane. Bilo ih je više, te su neke zarasle u zemlju, a neke metnute oko vrela.

O natpisima kakovijem nema nigdje ni spomena, ni na zidnom kamenu, ni na pločama (grobnicama). Slušao sam od starih ljudi, da je bilo natpisa i fresko slika. No danas je to vrijeme sve srušilo i zgrizlo, da i kamen po kamen oltarski će iščeznuti ispred očiju, te postati gromila kao i drugo sve.

Na dvije grobne ploče što stoje blizu oltara, vidi se na sredini u reljijev izvajan ovakav lik:

Često puta nagje se oko manastira novaca, i to najviše onih malih srebrenih parica, što ih narod zove: „Konstantinova parica.“ Iz koga je vremena, mučno se je domisliti. Dobro bi bilo da se zemaljski muzej postara, te izašalje jednog stručnjaka, da prouči te starine i otkopa; lasno bi se štogod našlo, što bi nam dalo ključ, da saznamo iz koga je vremena i koga je naroda.

Izaslani stručnjak imao bi još mnogo koješta vidjeti i proučiti u toj okolini. Tuda se prostiru starinski biljezi ili mramori, kojim se čislo otpočinje ispod planine Grmeča, pa se proteže do pod Visuć grad kod Unca, u duljini nekih 8 sati. Mramori su udaljeni jedan od drugoga od prilike jedan sat. Mramori su lijepo otesano kamenje, koje je metar i po dugačko, a u premjeru pô metra. Udareni su u zemlju. Dio, što je nad zemljom, valjkast je, a ozgor je zaobljen. U zemlji što stoji, četvrtasto je. Svi su jednaki. [1])

A osim toga u ovoj okolini, skoro svako brdo ima neki gradić ili neku drugu razvalinu.

Narod pripovijeda i pripovijetku, kako je manastir podignut na ovome mjestu. Evo te pripovijetke: Bio jedan kralj (nezna mu narod imena), pa se razboli. Bolovao je dugo vremena. Sve ljekovite trave, vode i istočnike pio je, ali mu sve ništa ne pomože.

Jedan mu pripovjedi, da je bio jako bolestan i da je otišao na „svetinju“ u petrovačkom polju i čim se napio „svetinje“ i okupao, odmah je ozdravio.

Kralja pobudi to i otigje na svetinju, a bilo je licem na Gjurgjev-dan, i čim se napio i okupao, ozdravi.

Da se zahvali Bogu što ga podiže i ozdravi, podigne kod te „svetinje“ taj manastir i dadne mu ime: hram sv. Gjurgja.

Kod naroda smatra se i manastir kao svetinja i privezuje uza-nj čudnovate priče.

[1]) Nema sumnje, da su to rimski biljezi, kojima se označavala rimska milja. Onuda je išla rimska testa iz Sisciae (Sisak) u Salonu (Solun kod Spljeta). Primjedba uredništva.

Kazuju: kad god padne sa oltarskog zida kamen, to mora u selu neko umrijeti, na onoj strani sela, na koju je kamen pao. Ako je kamen veliki — veliko čeljade; ako je mali, malo će čeljade umrijeti. Narod kazuje, koji je kamen pao, kada je Marko ili Janko umr'o.

Vjeruju: ako tu ne bi bilo toga manastira, svake bi godine potukao grad. Kazuju i to: u oltaru ima svetó tijelo, te se često puta vidi o praznicima velikijem, kako kod njega nur (žižak) gori u oltaru.

Prije nekoliko godina, kada su neki Turci zidali kuće u Petrovcu, htjeli su voziti kamen od manastira. Kada su došli i donijeli poluge i ćuskije, da razvaljuju, naoblači se i počne padati krvava krupa, velika kao jaja, i ubije tima ljudima četiri vola, a oni jedva živi uteku i glave sklone u kuću Lazukića.

Od onda niko se nije više usudio, da bi razvaljivao „zidinu“. To ju je sačuvalo!

Petar Mirković.

Попово у Херцеговини.

Нити ми је намјера, нити бих успио, када бих и хотио, да покажем велико какво знање; но знајући, да се на жртвеник опћенародни може и мали динар приложити, и да је то чак дужност сваког домороца, то ето наумих, да у наш нови књижевни лист „Гласник“ у Сарајеву, нешто о Попову-пољу, овом најздравијем предјелу у Херцеговини, на јавност изнесем. Знам чисто, да ће ми многи наш рећи ону народну: „видјела жаба“ и т. д. а ја шта ћу на то? — Баш ништа друго, него ону мудрог Његоша: „Ко ће боље, широко му поље.“

Попово. Тек у новије доба придодано је овом имену „поље“ т. ј. откако Аустријанци овамо дођоше, дакле од окупације, те се данас у свијем списима, гдје је о њему ријеч, као и у говору, назива Попово-поље, и не само по странцима, него и по мјештанима. Али ја ћу, пишући о њему, свакако се држати старог или боље рећи правог имена. Мени би било драго, кад бих знао штогод о овом красном дијелу наше кршне Херцеговине из стародавнијех књига казати, али шта немам, то не могу ни дати. За то ћу се држати онога, што причају стари, који боље знају, него ми млади. Сви стари Поповци приповиједају, да се ово мјесто у старе вакте није звало Попово, него „Крива-лука.“ Још неки старци придодавају: „Крива-лука покрај Дубровника“. А тек доласком Османлија у Херцеговину и то по једном попу-војводи прозвано је Попово. Готово свак у Попову и до Требиња приповиједа, пошто је пала Херцеговина под Османлије, да се Попово још седам година држало и борило против Османлија, и то под водством једног попа, који је становао на Вјетреници [1]) у Завали. Пошљедни пораз претрпјели су Поповци и под Османлије пали на Војској-њиви и Хржаном-долу; ово је на путу, идући из Љубиња у Попово. И збиља на овијем мјестима има сила гробља и два велика крста, један са овијем натписом: „асе лежи похвалими јунак Радихна. Сије усече син му Вук“ [2])

[1]) Име једне красне пећине.
[2]) Слова су ћирилска; ја сам овај натпис објелоданио у Словинцу. Примједба писца.

Други крст нема никаква натписа, само има рука пружена пут мача. Да су се Поповци заиста могли за неко вријеме одупирати Османлијама, то се може вјеровати, јер су имали згоду, наиме од цијеле јужне стране у близини имали су Поповци од дна до врха Попова на што леђа прислонити т. j. уз далматинску међу, и вазда су тамо могли уточишта наћи, било под св. Марком или св. Влахом, као што је тако и у најновије доба било, т. j. за вријеме буне Вукаловића, као и пошљедне буне 1875. год. Но да ли се збиља прије звало Крива-лука а послије Попово, ја стално не знам, јер осим предања немам никаквијех правијех доказа пред собом. Прво име не само да је наша ријеч, него одговара и самом положају и облику Попова. Попово је, као што се може и на мапи виђјети, криво као прегнута рука. Попово по самој ријечи има бити новије име, јер се нијесу ни попови тако од прастаријех времена звали. Само, или сам чуо или негдје видио, да се у некијем повељама, које су давали српски владари Дубровчанима, спомиње још онда Попово, те би ово дакле свједочило против народног предања, т. j. да је тек доласком Турака по попу-војводи прозвано Попово.

Попово је, кад год се устајало против Турака, вазда имало бољу улогу, једно због свог положаја, као што сам већ споменуо, а друго, што је насељено искључиво хришћанским елементом, изузевши незнатан број Мухамеданаца. Премда горњи Херцеговци у јунаштву Поповце никад нијесу хвалили, но опет у слози за опћу слободу Поповци нијесу нигда заостајали иза осталијех Херцеговаца, а осим тога сразмјерно по броју становништва Попово је давало више знатнијех људи, него и један други крај Херцеговине.

Карактер становника Попова одликује се некијем дивнијем особинама од свијех другијех Херцеговаца. Прво људи су оштроумни и даровити до највишег степена знања и вјештине, у колико човјек без никаквијех школа може допријети. Поповац увијек најприје добро размисли и тек се онда ријеши на извјесну радњу, и баш за то му приписују нејунаштво, јер Поповац не ће у ћораво главу губити. Отуда код другијех Херцеговаца као поруга има ријеч: „У сваког Поповца има под пазухом фетма." Као такови, Поповци су вјешти у разнијем занатима, а особито у каменој радњи припознати су као најбољи у Херцеговини, нада све пак у тврдоћи камене радње. Осим тога ни за какву другу сељачку радњу у Попову не требају мајстори са стране. Сами мјешћани застунају све занате, који требају сељацима, т. j. каменом раде скоро сви, како за куће тако-и за чатрње, којијех у Попову има врло много, пошто је мало живијех вода. За то су у Попову куће боље, него игдје у селима у Херцеговини; па и све друге занатлије, као тарачи, ковачи, калајџије, кујунџије, мутабџије и т. д., сви ови су сами мјешћани и стануjу у мјесту, тако, да би се мало користио какав занатлија са стране, кад би дошао у Попово да ради. Осим тога Поповци су штедљиви. Мајстори, који каменом раде, иду по свој Херцеговини и једном дијелу Далмације, теку новац и доносе кући, докле код куће опет браћа и рођаци раде, што треба у пољорадњи, т. j. ору, копају, жњу и т. д. Шта више, Поповац, још будући без никаквијех школа, знаде се бацити у бијели свијет и стећи новаца; тако на примјер кад је копан

Сујецки канал, било их је из Попова на тој радњи преко двадесет људи. А у Америци има их данас око 50 и сваке године одлазе тамо. Родољуби су међу тим врло, јер чак и онај, који се ријеши па тамо остане и ожени се, он и послије тога шаље новчану помоћ својој родбини овамо или гдје било.

Данас нема у Босни и Херцеговини ни једне вароши, у којој нема Поповца, тако да је већ као први грађанин; шта више има вароши, у којима је већина Поповаца. Заиста она пословица: „Херцеговина свијет насели, а себе не расели", може се више односити на само Попово, него ли на сву Херцеговину.

Христифор Михајловић, игуман.

Prilog istoriji Sarajva.

„Zrno do zrna pogača,
Kamen do kamena palača."
Narodna poslovica.

Jedan je mudrac rekao: „Stvari se poznaju po njihovoj istoriji."

Koliko je teško saznati istoriju stvari, još je teže iz sakupljenih podataka pronaći što je istorično.

Znajući ja ove istine, teško mi je bilo odlučiti se, da napišem ovaj članak. Ali pročitavši nekoliko puta dragocjeno zrnce tradicionalne književnosti naših djedova: „Zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača", rekoh u sebi: „Bolje je išta nego ništa," pa zapisah ovo što znam, onako kako umijem.

Kako je tamna i neprozirna koprena, kojom je davna prošlost Sarajva zastrta, mučno je i čovjeku od zanata riješiti zagonetku istorije sarajske, a kamo li meni, tome poslu slabo vještu.

S toga evo unaprijed javljam, da ću u ovom članku crtati samo i jedino ono, što sam čuo i vidio, bez ikakog raspravljanja, pa neka vještak razluči što je u njemu zrno, — ako ga bude — što li je kukolj.

* * *

Kaže se u narodu, da je Sarajvu udario temelj sultan Muhamed II, koji je Bosnu osvojio, a da prije nije bilo šehera ni varoši tudijer. Ali se spominje u vakufnami (oporuci) Gazi Isa-bega, trećeg bosanskog bega, koja je pisana 869. godine po turskom kalendaru t. j. 1465. godine po evropskom računu, dakle do 2 godine poslije ulaska Osmanlija u Bosnu, da je Isa-beg utemeljio vakuf u „Medineji Saraju." [1]) U vakuf zapisana dobra spominju se u istoj vakufnami ovako:

„Zakladnik je sagradio u sarajskom polju u selu Brorcu kuću kao prenoćište za siromahe i putnike, i naredio da im se daje hrana. Za uzdržavanje te kuće zapisao je u vakuf svoje nekretnine u čaršiji." — Sudeći po granicama, imala bi ona čaršija biti na onom mjestu, gdje je danas baščaršija —, u Staroj varoši, u Selištu, u Podini, u Megju-podnicama, u Niz-podnicama, u Bjelavici. Naročito se ističe han, što ga je sagradio u selu „Brorcu"; ovaj han danas zovu „Kolobara".

[1]) Medinom se nazivlju glavne varoši jedne pokrajine.

Gazi Isa-beg podigao je kameni most preko Miljacke, gdje je današnja Šeher Ćehajina ćuprija, a kraj iste ćuprije načinio je mlinove, koji su do prije 15 godina postojali i radili, a sada je na njihovu mjestu načinjena čitaonica. Oni su se mlini zvali u narodu „erce-begovi mlini“, što je znak, da je narod svoga starješinu onda zvao „erce-begom“ ili „ercegom.“

Vidio sam još jedan stari turski spomenik u groblju kraj Haseći-hatun-džamije, koja leži u ulici što vodı iz Čemaluše u Čemerlinu ulicu. Na tome spomeniku napisano je turski ovo:

صاحب الخيرات حصكى حوا روحيچون الفاتحه ٨٤٨

t. j. Sahi bul hajrat Haseći Hava ruhi ičun el-fatiha 848. Ovo bi značilo: „Zamoli se Bogu za dušu utemeljiteljice ove zadužbine, Haseći Have. Umrla 848.“ po islamskom kalendaru (biva po evropskom 1446). To pismo stoji na jednom malom oblom kamenu, koji po prilici 70—80 cm. iz zemlje proviruje.

Isti natpis glasi, da je žena Haseći Hava načinila džamiju prije ulaska Turaka u Bosnu na 19 godina. Kada se pogleda u tursku povijest, koja kazuje, da je prije osvojenja u Bosni sjedio sultanov namjesnik, koji je u njegovo ime pobirao danak od bosanskih vladara, ne može se poreći vjerojatnost tome natpisu.

Ako se čovjek obazre na ovu bilješku i na Gazi-Isa-begovu vakufnamu, u kojoj se odmah poslije zauzeća nabrajaju mnogi predjeli kao izgragjeni, mora se reći, da je bila nekakova varoš ondje, gdje je sada Sarajvo i prije Turaka pa makar i malešna.

Neka mi je slobodno istaknuti još jedno, za koje bih rekao da potkrepljuje tu slutnju. Idući uz Bistrik na lijevu stranu, imade jedna mahala, koju narod nazivlje „Vlaška mahala“, a u kajdu (poreznim knjigama) piše se „Hadži Sejdin.“ U toj mahali imade jedno groblje, koje je ogragjeno u zid od velikog tesanog kamenja, a zid je pokriven takogjer fino tesanim pločama. Ja bih rekao, da ova ograda nije ragjena poslije Turaka, već prije, premda u groblju ima i turskih nišana.

U narodu se priča o postanku Sarajva ovako:

U vojsci sultan-Muhameda II, koji je Bosnu osvojio, bio je jedan krimski vojvoda, po imenu Kiraj-han, pa kad je sultanova vojska došla na Šehitluke, 2 sata daleko od istočne strane Sarajva, prema starom gradu „Hodidjedu“, gdje je bila bosanska vojska, otpočelo se pucati iz topova na Hodidjed, ali je veoma teško bilo uzimati ga radi nezgode mjesta. Tu se onda od sultana odlučio Kiraj-han sa svojom vojskom, i došao do mjesta, gdje je sada sarajska tvrgjava. Ondje je bila ista kula, koja stoji i danas pod imenom „ičkala“ ili „bijela bastiona“.

Kiraj-han je oteo na pušku tu kulu, i onda otpočeo odatle topovima tući Hodidjed. Za kratko vrijeme uspio je poslom, a kada se sultan sastade s njime, poljubi ga u čelo i čestita mu na pobjedi, te zapovjedi, da se upiše ime Kiraj-hana na kamen više Koline kapije, i da se za spomen te pobjede načini „saraj“ (palača) u poljani pod tom kulom. Naregjeni „saraj“ načinjen je na onome mjestu, gdje je danas kršla (vojarna). Od tada se počne podizati više kuća i ostade ime novoj varoši „Sarajvo“, a ne kao što stranac kaže „Sarajevo.“

Oni su „saraji“ vavijek služili za „begluk“ (kuća, u kojoj je sjedila oblast) sve do na 50—60 godina prije, pa se i okolica onog mjesta zove „Za beglukom.“

Gore spomenuti Kiraj-han ostavio je svoje kosti u Sarajvu. On je poginuo u drugoj bici kod Sarajva, koja se, sudeći po groblju kraj Ali-pašine džamije, morala dogoditi negdje oko Koševe ili današnjeg logora. Kiraj-han je zakopan u groblju prema vladinoj zgradi; kraj potoka Koševe stoje i danas usprav njegovi nišani (nadgrobno kamenje) Jedan je $1^1/_2$ metar visok, četverouglast kamen, na vrhu je istesan turban, s jedne strane ima mač, a s druge topuz.

Današnju sarajsku tvrgjavu podigao je po narodnom pripovijedanju Ali-paša Skopljak iz obitelji sadašnjih Sulejmanpašića. On je bio, — kažu, — veoma uljudan i dobar prema sirotinji, pa kada je dovršio sarajsku tvrgjavu, pošao je u Skoplje, te idući sa svojim sinom i pratnjom preko Kupreša sretne svoju jednu kmeticu. On zastavi konje, te se sa starom seljankom ispita, štono reknu, do kokoši. Njegovu sinu bude uz brdo, što se njegov otac toliko sa prostom seljankom razgovara, te rekne svome drugu: „Vidiš li ti, baš je moj otac budala; koji bi se još vezir sa prostom seljakinjom razgovarao!“ Čuvši te riječi Ali-paša, okrene se i rekne svome sinu: „Ti budi uč-tugli vezir i načini sarajske bedeme, pa makar bio budala kao ja.“

Sarajvo je bilo vazda središte Bosne i Hercegovine. Bosanski mula — najstariji kadija — sjedio je vazda u Sarajvu, dočim su poglavari mijenjali svoju stolicu gdjekad u Sarajvu, gdjekad u Travniku, a gdjekad u Banjojluci, ali se nikad nije zaključivao ni jedan važni posao bez sarajskog mule i aga.

* * *

Sarajvo je izgragjeno najviše u razdoblju izmegju 900 do 1000 islamskog datuma, biva po evropskom računu od 1494 do 1591.

U Sarajvu ima osam džamija od kamena zidanih i na kube svedenih; njih sve osam zidano je u desetom stoljeću po arapskom kalendaru.

Izmegju svih, koji su doprinijeli, da se Sarajvo podigne, čini se da je Gazi-Husrev-beg najviše učinio. On je bio sultanov namjesnik u Bosni, jednoč od 924. do 927., a drugi put od 938. do 949. god. po hidžretu (1517—1520. i 1531—1542).

U tome vremenu načinio je velelijepu džamiju usred Sarajva, kojoj je teško ravne naći. Na kapiji džamije melesan je ovaki natpis:

جامع الابرار خسرو بك بنا   حسبةً لله دار الساجدين
قاتل الاعدا معين الغزاة   ناشر الاحسان نصر العابدين
اللهم الله لنا تاريخه   مجمع الابرار دار الحامدين

Taj natpis u stihovima i na arapskom jeziku znači u prijevodu ovo:

„Sagradi veliki dobročinitelj Husrev-beg za božiju ljubav kuću za one, koji pred Bogom na zemlju padaju. On je satro neprijatelje, a pomogao borcima za vjeru. On je prosuo dobročinstva i pomogao pobožnim ljudima. Božija providnost reče nam ovo, da se znade kada je sagragjena ova džamija: Ovo je skupište dobročina i kuća zahvalnika.“

Ako se slogovi u najposljednjem stihu originala sakupe u brojevima, koje svako slovo znači, postignućemo 937. godinu (1530), koje je džamija dovršena. Na ovaj se red pazi kod mal ne svakog natpisa u stihovima, i zove se takav natpis „Tarih“.

Meni se čini, da je veoma znamenit po arhitekturu veliki svod džamije, a dosta je zanimiv izrez kamenja u svodu nad glavnom kapijom. Pošto se neufam, da bi mi pošlo za rukom ovo opisati, spominjem to ovdje samo da na to svrnem pažnju kojeg vještaka.

Osim džamije podigao je Gazi-Husrev-beg medresu prema džamiji, kupalište za muškinje i ženskinje u Čemaluši ulici, bezistan u kojem je 80 dućana pod svodom, i tašlihan sa 60 magaza, što pri zemlji što na prvom i drugom spratu, i sve na svod. U vakufnami Gazi-Husrev-bega, pisanoj 938. po hidžretu (1531.) spominje se, da je načinio Tašlihan za mutapčije, t. j. zanatlije, koji tkaju ćebeta, pokrovce, harare i druge vunene stvari. Biva da je u ono doba bio plaho razvijen taj zanat u Sarajvu, dok je htio načiniti naročito za te zanatlije onako veliku i tvrdu zgradu, koju tek 1879. godine razori užasan plamen od špirituoznih stvari, pa i opet ne može vrijeme kroz 10 godina puno nauditi nepokrivenim svodovima.

Zaklada, koju je Gazi-Husrev-beg utemeljio za izdržavanje džamije, medrese (velike škole), male škole i kuhinje za sirotu i putnike, ogromna je. U tu zakladu ostavio je samo gotova novca, srebrenog i zlatnog posugja i dragocijenosti u vrijednosti preko 3 milijuna drama srebra. Da se dobije pojma o nekretninama u zemlji i zgradama te zaklade, dosta je ako kod ove prilike kažem, da danas njegova zaklada (vakuf) uživa manje nego jednu četvrtinu tih nekretnosti, od koje dobiva godišnje preko 36.000 for. stalnog prihoda.

Gazi-Hadim-Ali-paša, koji je bio sultanov namjesnik u Bosni, jednoč od 951. do 954. god. (1544—1547.) a drugi put od 957. do 960. god. (1550—1553.) sagradio je džamiju na zapadu Sarajva na koševskom potoku. Više džamijske kapije stoji u kamenu natpis, iz kojeg proizlazi da je džamija dogotovljena 968. godine (1560.)

Megju znamenite stare gragjevine broje se i ove džamije:

F e r h a d - b e g a S o k o l o v i ć a, sagragjena u godini 898. (1493.) usred Sarajva.

B u z a d ž i - H a d ž i - H a s a n o v a, na Ćurčića brijegu, sagragjena 993. god. (1585.)

S k e n d e r - p a š i n a u Tereziji ulici, Ć e k r k ć i - M u s l i h u d i n o v a i H o v a d ž e - Đ u r a k o v a, ove dvije na Baščaršiji, gragjene izmegju 900—1000. god.

Odmah iza Gazi-Husrev-begove džamije dolazi svojom ljepotom i veličinom „C a r e v a d ž a m i j a“, koja se nazivlje džamijom Sultan-Muhameda II., a narod priča, da ju je Gazi-Husrev-beg sagradio i poklonio sultanu. Ja nijesam mogao naći nikakva natpisa u toj džamiji, iz kojeg bi se moglo saznati, tko ju je podisto sagradio i kada.

B r u s a - b e z i s t a n, koji leži u sredini sarajske čaršije, i koji je sagradio glasoviti veliki vezir Rustem-paša Opuković (Bošnjak).

U ovom bezistanu imade jedna magaza uprav pod svodom megju četiri stuba, na kojima svod stoji. U toj magazi čuvani su u staro doba znameniti spisi i povelje, što su dolazile Bošnjacima. Pričaju, da je ta magaza bila puna takovih spisa, ali da su ti spisi kašnje — prije 40—50 godina — odneseni u hućumet, gdje su se zagubili.

Mustafa Hilmi.

Село Прашчијак и његова пећина.

Прашчијак је мало сеоце, које припада кнежији хргарској, по прилици двадесет минута далеко од села Рипча или од главне џаде,[1]) а два сата од града Бишћа. Идеш ли случајно бихаћко-петровачком цестом на горњу страну уз тако звани рипачки кланац, види се Прашчијак лијево у једној уској долини, кроз коју тече поток истога имена. По сред Прашчијака види се опет стар, блатав пут, за који веле, да је у првашња времена био најглавнији друм, којим се из Сарајева у Бихаћ и осталу Крајину сарајевска роба прогонила. Кажу, да ту негда није било ни једне куће, него велика планина и густо храстово дрвеће, које је ћа на домак Рипча сву данашњу раван заузимало. Намјери ли те намјера, те пођеш случајно из Рипча у село Горијевац тим старим кањавим путем кроз Прашчијак, па бациш нехотично поглед на десну страну, опазићеш у каменовитом брду, које Прашчијак са јужне стране затвара, једну доста велику пећину, која је своје зјатло (шупљину) путу или сјеверо-источној страни окренула.

Била је то у старо вријеме — веле — знаменита пећина, коју су од вајкада људи познавали, и коју су хајдучком пећином звали. Нећеш потрошити ни десет минута, да с пута тој пећини дођеш. Она је мало узвишена над равни земље, тако, да мореш у неколико корачаја уз природно начињене камените басамаке пред пећину изаћи. Пред њом је мали подељак, који наличи на омање двориште. Улаз је у њу широк од прилике за три метра, а висина четири до пет метара. Унутра је, кад уђеш, мало ниже, а онда је у пећини раван и чисто, као да је патосана. Озго је природа на кубе пећину начинила тврђе и љепше, него да су је какви мајстори градили. У пећини се не види, него само код врата, а даље је мрак, по коме само с виђелицом можеш ходати.

Пошавши кроз пећину неколико корачаја, налази се једно доста велико језеро, у које је плашљиву човјеку и издалека страх погледати, као да ће га оно неком силом себи привући. Покрај језера има камените подзид, за који би рекао, да га је људска рука зидала, но с тим подзидом не може се на ону страну језера проћи, јер је узак, а немаш се зашто рукама ухватити.

Преко језера, веле стари људи, да је била гвоздена полуга на четврт, преко које се могло премостити, но те полуге сада нема, кажу да је украдена.

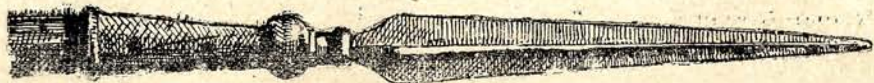
Причају, да је пећина врло дубоко у земљу отишла и да се у њој онамо за језером налазе двије бачве, по којима је маховина порасла. Него то је само причање, а да је истина не тврди се. Осим тога веле, да се унутра дубоко у пећини налази гвожђем окована тара, на коју су хајдучке жене ткале. Даље да има унутра велик бакрен котао, вериге, сач, саџак и још неких ствари.

Некако јесенас свратих се сам у ову пећину, премда сам и прије у њу долазио, па почех разгледати, не бих ли што нашао и видио. Кад на један пут опазих близу језера у стијени к о п љ е без дршка (усада) ударено. Тешком муком извукох га из стијене. Видјех да је на врху засукано, па не знам, да ли сам га ја вадећи засукао, или је и отприје засукано било. Оно је дугачко (без усада) два велика људска педља, а од челика (мазије) саковано. Има три оштрца или ћоше, а плосне су му стране ижљебљене, да би вода низ њих тећи могла.

[1]) Џада, = зидана цеста.

Јабука и тулија (у коју се држак меће) начињене су споља од бакра, који је по гвожђу ударен, ваљда због љепоте. Од јабуке до врха има $1^1/_2$ педаљ, а тулија је нешто мања од половине мушкога педља.

Цијело копље без дршка има лик оваки:

Још љетос чуо сам, да је један дјечак нашао у овој пећини један омањи топуз од шест пера, па сам распитивао о томе, али га нијесам могао наћи. Ту скоро казаше ми, да се тај топуз у једнога сељака налази, па сам му отишао кући, не бих ли га добио. Он ми рече, да је био у његове дјеце насађен на штап, па су га носали — вели по прелу — и негдје загубили. Преметнуо је сву кућу, али га није могао наћи.

И о овој пећини има различитих прича и бајки, као и о многим другима по Босни и Херцеговини. Између осталога прича се, да су у њој хајдуци становали, па да су им и жене у њој настањене биле. То нам свједочи она тара, котао, вериге и т. д. што народ прича, да се у пећини налазе.

Приповиједају, како је један такав хајдук, именом Стеван, отео неку дјевојку негдје код Гламоча, те је довео у ову пећину и намислио узети је за жену. Али за неколико недјеља, док је тај хајдук по четама ходао, нестаде из пећине његове дјевојке. Он је тражаше на све стране, јер му бјеше мила као ништа на свијету. Но залуд је било његово тражење, јер о њој ни трага ни гласа добити није могао.

Један пут послије доста година, кад је овај хајдук преко некакве планине код Лијевна са својом дружином прелазио, нађе неко чобанче код оваца у шуми. Ово чобанче учини му се, да је врло налик на његову негдашњу драгану. Он брже почне чобанче распитивати: ко му је мати и отац? и оно му нешто исприча, али за матер не знађаше казати, гдје му је. Из дјечињега казивања видје он, да је то дијете оне дјевојке, коју је он за жену мислио узети. За то отиде у село, које се ту близу налазаше, не би ли што боље о свему разабрао. Кад али на његову велику жалост чује, да је његова некадања заручница умрла, нешто у тузи за њим, а нешто опет због тога, што је силом за недрага одведена. Њен човјек бјеше такођер погинуо у неком рђавом дјелу, у ком га једне ноћи нађоше, а мали синчић остао сам, сироче без оца и мајке, те је служио код некога богатога сељака. Хајдук узе овога малога себи за сина, одведе га у пећину, те га почне послије са собом по четама водати. Кажу, да га је оженио и његову љубовцу довео у ову исту пећину.

Овај мали постаде послије врло велики јунак, те је четовао много година, а на пошљетку са женом и једним дјететом из ове исте пећине пребјегао у Котаре равне. Са Јанковићем Стојаном четовао је много година и ратовао с Турцима на Крајини под именом некаква Вука Бјелобрка.

У оно вријеме причају, да су цијеле руље хајдука у овој пећини становале, те излазиле очито пред путнике и трговце, па отимале робу и новце и у пећину на оставу доносиле. Дешавало се више пута, да су се ти

путници хајдуцима противили и онда би настао страшан и крвав бој. Прасак пушака чуо би се тада по цијелој околици, те би се онда и нехотично — ономе, ко би то чуо — отела на уста ријеч: Прашти (пушка) у Прашчијаку. Од тога веле, да и остаде Прашчијак под тим именом све до данашњих времена. — Други опет кажу, да се Прашчијак назвао тако због дивље прасади (крмака), којијех се туда у старо вријеме много налазило.

У пошљедње вријеме исјекоше шуму по Прашчијаку, те он остаде гô без икаква заклона. Онда се и хајдуци разбјегоше из ове пећине, те она остаде од њих празна и пуста.

Сељани, који близу пећине станују, причају, да се по њој изјутра може видјети неких малих стопа, попут дјечињијех. Даље веле, да се по пећини чују неки гласови, који пјевају црквене пјесме. Набацаш ли што у пећину у вече, сјутрадан, кажу, да је она почишћена, а од онијех ствари, које су набацане, нема ни трага ни гласа — кажу — виле их покупе.

Дубоко у пећини има и сад вила и вилчади, које ухвате обноћ коло код пећинских врата, па мјесто некадање пјесме њихове, плачу и наричу за старијем временом и за јунацима првога доба; плачу што се род људски овако покварио, те су постале у народу: псовке, крађе, паљевине, прељубочинства и друга разна безакоња, која им недају на поље из пећине изаћи. Но виле се надају, да ће се народ поправити, те да ће опет оне изаћи у своје планине, на чисте изворе планинске, па ће се по други пут братимити с јунацима, који ће онда настати и изнова почети своја јуначка дјела.

Коста Ковачевић, свештеник.

Gromile na Glasincu.

Izvješće o iskopinama zem. muzeja, priregjenim pod jesen godine 1888.

Priopćio **Dr. Ćiro Truhelka**

Visočina glasinačka jedno je od rijetkih mjesta u brdovitom kraju srednje Bosne, gdje ti se oko, utrugjeno samim kršnim gorama i vrletnim planinama, može odmarati, gledajući lijepu ravan.

Visočina oslonila se na zapadu o Romaniju - planinu, kojom su nekoč hajduci četovali. Tu je nadvisiše visoka brda, a megju njima ističe se Velika stijena, visoka 1645 m., Orlova stijena 1507 m., i Veliki vrh 1328 m. Pod tim vrhovima, koji se ponosito digoše nebu pod oblake, a podno Na-Romanije prostire se glasinačko polje kao zelen pašnjak prema istoku, gdje prelazi u brežuljasti, mladim borićima okićeni kraj. Što dalje na istok, lice mu se sve više mijenja, a gore, koje nose Glasinac, spuštaju se tek pred Rogaticom strmo u dolinu, da je opašu zelenim vijencem.

Sav Glasinac pitom je pašnjak; kud god oko segne, lijepa trava, obilno sijeno, te je kao stvoren za narod, kome je stoka i hrana i odijelo, a takav narod bio je sigurno onaj, koji je u davno doba, prije nego li je o njemu bilo vijesti i povijesti, stanovao u današnjoj Bosni.

Visočina glasinačka dosta je prostrana, da može na njoj deset puta toliko naroda živjeti, koliko ga danas ima, ali jedna mu je mâna, koje u davno doba nije bilo.

Ta mâna sastoji se u velikoj oskudici vode. Sav Glasinac ima tek jedno pitko vrelo u Sokôcu, a posred ravni protiče mali, preko ljeta suhi potok Rešetnica, koja utiče u golemu pećinu, te se s onu stranu pridružuje kriptičkim vrelima Prače.

Uz taku oskudicu, koja narodu glasinačkom život vrlo otešćava, ne bi mogao onako mnogobrojan narod živjeti, kako je prema obilnim njegovim spomenicama, što nam ih ostavi, u predhistoričko doba živio, a nema sumnje, da se hidrografičko lice ravnice vremenom promijenilo, da je nekoč na Glasincu daleko više vode bilo, nego danas.

Na tu misao nije me navelo pričanje naroda na Glasincu, da je nekoč ondje bilo golemo jezero, pa da su njime brodovi plovili, već to, što je sve dno glasinačko gust mulj, koji mjestimice do 1.5 m., u dubljinu siže, a taj mulj zadnji je ostanak maloga jezerca, koje se ovdje nalazilo. Pitanje, kako je ta voda nestala, da li se spustila u one podzemne rupe i pukotine, kojih dosta ima po Glasincu, ili je drugdje provalila put, tek će tačnije ustanoviti geološko istraživanje, ali nema sumnje, da se lice Glasinca doista promijenilo.

*
* *

Grobišta.

Ima tome nekoliko godina, što su na Glasincu nagjene prve predhistoričke gromile, a u njima predmeti od mjedi. Dr. Hochstetter priopćio je u Glasniku bečkog antropološkog društva [1]) te predmete, a na geografičkom pregledu „Glasinačke visočine,“ što ju je svome izvještaju priložio, zabilježio je svega sedam gromila. Tri je našao netaknute, a četiri bijahu razrovane. Boraveći jesenas na Glasincu, nagjoh ostanke razrovanih gromila uz cestu, što pokraj spomenika, sazidana od mramorja bližnjeg bogumilskog groblja, u Rogaticu vodi. Te četiri gromile, a uz njih i po gdjekoju drugu, razvališe, da im nasap uzidaju u tu cestu.

One tri netaknute gromile razlikuju se od ostalih bitno. Dvije, što u polju nedaleko Sokôca jedna pored druge stoje, nijesu humke, nasute od kamenja, već od mrke zemlje, a pod njima nagjoh obilje kostiju rastrešenih i razbacanih, kako to nevolja ili strah sa sobom nosi — rekao bih da su kužna groblja, nastala za kakve pošasti.

Pod svakom nagjoh ostanke od 15 do 20 sahranjenika, ali kako bijahu razbacani, ni da bi pomislio sastaviti ih u cjelinu, a uz to su kosti i s vremena stradale, te bi se raspadale, čim bi ih se taknuo.

[1]) Mittheilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien 1881, Nr. 10—12; pod naslovom: Ueber einen Kesselwagen aus Bronze, aus einen Hügelgrab von Glasinac.

Osim kostiju ne nagjoh u tim gromilama nikakvih predmeta, po kojima bi se mogla starina tih grobnica ustanoviti; samo tamo amo nagje se u naspu po koji crijep ili utarak posude od gline s primjesom od vapnena pijeska, karakterističnim obilježjem predhistoričkih posuda. Ali i taj kriterij mogao bi nas u tom slučaju kod ocjenjivanja starine tih gromila zavesti, jer se još i danas nalaze po seljačkim kućama na Glasincu posude od ilovače sa smjesom pokrupna vapnena pijeska.

Narod ih dobavlja iz Zvornika, a kazuje da su takvi lonci bolji nego drugi, — za što? i ne zna.

Što se tiče treće gromile, koja leži pokraj puta u Odžak, uvjerih se, da to i nije grobnica, već prirodno nastala humka, povrh nje mala bara, a voda joj izvire iz podzemnog vrutka.

Sve humke, što ih je Hochstetter pobilježio, nalaze se na samu ravnu Glasincu, a i nema drugih, do njih ovdje; ali kad se uspeh na brežuljke, štono ravnicu na istoku zarubiše, nagjoh ih toliko, da sam, obilazeći podulje onuda, jedva sviju okom preletio.

Narod je tim predhistoričkim spomenicima nadio ime „gromila,“ „gomila“ ili metatezom „mogila“; „Gromile“ zove se i selo na jugoistoku Glasinca, te mu je od njih ime.

Narod o njima priča po koju priču, ne bi li im kako rastumačio postanak. Po nekim plijevio je u davno doba ondje narod oranice, a kamenje zgrtavao bi u gromile, dok se ne nakupi ondje pogolema humka, tumačenje u koje na Glasincu slabo tko vjeruje, jer ima mjestimice onud toliko gromila, da se sa njih polje i ne vidi.

Drugi pričaju, da se pod njima blago krije, a mnogi, kojim oči više vide, nego je za gledanja, ugledaše u oči Ilijin-dana, kako se iz njih iskre krijese — najbolji dokaz, da onud ima ukopana zlata. Našlo se i ljudi, koji onuda pokušavahu kopati, ne bi li se blaga dokopali, — a kod Kusača ukaza im se golema prikaza, duh, koji je ustao iz gromile, te uzrastao toliki, da mu se glava neba dotaknula. Kopači, prestrašeni s ove prikaze, onesvijestiše se, a kad se osvijestiše, nestalo je duha. Odonda svak se plašio raskopavati gromila. Ima o njima još jedna priča, u koju narod najviše vjeruje. Često bi nalazili pod gromilom nasuta kamenja ljudskih kostiju, a kako će da protumače onaj silni teret kamenja nad lješinom, van da je pokojnik bio izdajica, a narod da ga je kamenovao.

Tužna li po tome Glasinca, gdje izdajica do izdajice leži! — —

Prve gromile nagjoh na brežuljku, na kome se uzdiže sokolačka crkva sv. Ilije. Brežuljak taj jedva zaprema 5000 □ m. Na istoku spušta se strmo niz stijene, a dno mu opasala na lik polukruga Rešetnica; južna i zapadna mu se strana spušta prema ravnom Glasincu, a sjeverna izravnala se dolinom Rešetnice. Narod okrstio je taj brežuljak imenom Gradac, a naziv taj valja, jer kud ti oko po njem krene, ugledaće ostanke nekadanje predhistoričke naseobine.

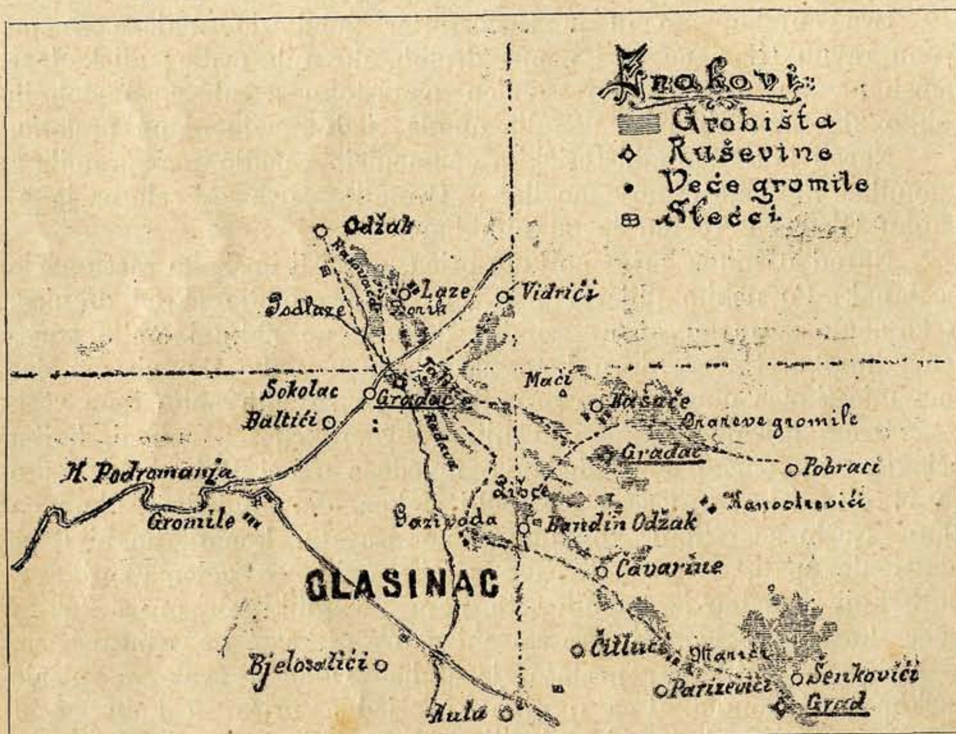
Crkva sv. Ilije sazidana je na debelom tavanu crijepova i utaraka predhistoričkih posuda.

Slični crijepovi naslagani su i na dnu stijene s istočne strane, a taj sloj je mjestimice do 30 cm. debeo. Na samom brežuljku pak vigjaju se ostanci starih zidina.

Jedan zid, kome se ostanci još do pô metra nad površinom busa uzdižu, dug je 6 m., te presijeca jugozapadni ćošak današnjeg pravoslavnog groblja.

Taj zid bio je sazidan od neobragjena kamenja, naslagana bez kreča ili drugog kakog ljepiva. Izmegju kamenja našlo se obilje crijepova, a megju njima i jedna plosnata, lijepo zaobljena, predhistorička preslica (Wirtel) od gline.

Evo pregleda grobišta na Glasincu:

Kakvih dvjesta koračaja na sjever opažava se nastavak istoga zida, a s njime na tri metra razdaleko usporedo drugi zid. Ovi zidovi imali su jamačno braniti brežuljak od nenadana nasrtaja sa ravnice. Naseobina sama bila je na južnom kraju brežuljka, gdje je danas crkva i škola, a zaključiti nam je to iz množine crijepova, koji se možda kroz stoljeća ondje nakupiše.

Dok je vrijeme, ili nevolja, ili druga kob naseobinu uništila, te će joj samo vješto oko danas razabrati traga, sahranila je zemlja mnoge utarke posuda, što ih je čovjek od sebe bacio, u svome krilu, kako će živo posvjedočiti, da je onuda u ono doba, kada je povijest bila tek u povojima, živio čovjek.

Zanimiviji je od južnoga kraja Gradca po nas sjeverni. Tik onog zida nalazilo se groblje one naseobine, — desetak gromila raznog opsega i veličine. Najveća je gromila do 12 m. u premjeru duga, a visoka 1·20 m., najmanjoj se jedva tjeme pomolilo nad površinom busa, koji ju tečajem vremena zaodio.

Daleko više gromila nagjoh po obroncima brežuljaka, koji zarubiše istočni kraj ravnice sve do Odžakâ. Sve se nanizaše oko jednog središta, oko grobišta pod Lazama. Tu se ističu šest velikih plosnatih gromila, nasutih sitno stucanim kamenjem, nanizanih u jedan red. Do njih su dvije pogoleme, oble, i 76 pomanjih. Odavle na jug prostire se to grobište kroz obližnji borik prema selu Lazama, a na vrh brda Rasovače proteže se prema Odžacima druga nekropola sa više nego 200 gromila; sred njih opaziti je podor do 40^m^ dugačkog zida.

U samom selu Lazama naći je do oranice Bože Biljića veoma veliku, a uz nju do tri manjih gromila, tri su druge u oranici, a niz ogradu njive zadruge Dupljanovića imade ih nanizanih jedanaest.

Ove skupine gromila, što se sve nalaze u okolišu sela Laza, protežu se istočnim pravcem prema Vidrićima, gdje je na više mjesta sred oranica naći ostanaka od zidina, a kud ti noga stane, gromila. Imade ih tu do 120, a po dolinama, što se istočnim pravcem do Kusača provlače, nagjoh poviše skupina gromila, svega njih do 320.

U polju, što se oko Kusača prostrlo, pruži mi se čudan vidik: kud god okom krenuh, ugledah sred smreka nebrojene gromile jednu do druge, a sam po sebi rodni kraj postao sa silnog nasutog kamenja napola pustim. Gromile te nijesu baš goleme, ali za to im ni broja nema. Dvije najveće, što uz put u Pobratke usporedo stoje, jedva su 12 m. u premjeru, a nad zemljom se uzdigoše za 1·5 m. Narod okrstio ih je čudnim imenom Ararevih gromila, koga ne mogoh protumačiti; o njima i o blagu, što se pod njima krije, priča narod po gdjekoju priču.

Obilazeći tri dana dolinom oko Kusača po obližnjim obroncima, nabrojio sam tu do 1200 gromila, a kad im još uvijek ne nagjoh kraja, okanih se te mučne rabote do bolje zgode.

Osim ovih predhistoričkih spomenika imade tu i drugih važnih. Selo Kusače sazidano je na ruševinama primitivnih zidina, a i sred oranica naći je sličnih zidina, koje ili bijahu ograde, torovi ili zidovi nekadanjih kuća. Sred tih zidina nagjoh golemu već od pamtivijeka isušenu čatrnju, koja je jamačno u isto doba sazidana, kada su i one gromile nastale.

Južni kraj doline kusačke zaprema do 100 m. visoki brežuljak, sa koga možeš lako sve doline pregledati, koje se ovdje sastaju. Narod okrstio ga je imenom Gradac, a i to ime nadjenuto je zbog razvalina, koje se po njemu nalaze. Te su razvaline ostanci predhistoričke tvrgjavice, koju je opasao na lik pravilnoga okruga od 60 m. premjera nekoč povisok zid. Prema istoku nalazio se do

tri metra širok ulaz u tu tvrgjavicu, sred koje nagjoh šest pomanjih gromila. Zid te gradine (ruševine njegove zapremaju širinu od 6 m., te se mjestimice do 1·5 m. nad površinom zemlje uzdižu), bijaše, ako se u obzir uzme nasap, u koji se je sasuo, po prilici 2·5 m. visok, a 1·5 širok. Bio je sazidan najprimitivnijim načinom; pravilnom sastavu, obragjenom tesanom kamenu ili kreču ni traga, već pusto kamenje, kako se moglo naći u bližnjem okolišu nasuto, naslagano je jedno nad drugim. U ono doba, gdje se vojevalo više na šake nego na sablje, gdje se vojnik samo takim oružjem oružao, kojim se mogao poslužiti, kad mu se neprijatelj ili on njemu primakao na dohvat, bijaše ta kula unatoč svoje jednostavne gradnje dovoljna zaštita; a ležeći navrh humke, s koje se na sve strane otvorio dalek vidik, osobito je vrijedila kao stražarnica.

Obazirući se sa Gradca po daljem okolišu, ugledaćeš i dalje tragova iz predhistoričkog doba.

Pod Golim-brdom golemo je groblje, a u njemu do 500 gromila, kod Nadića ih je blizu stotina, a kod Aliluka 12 povećih a 30 pomanjih.

Po obroncima, štono zarubiše dolinu, koja se pod Bandinim-odžakom i pod Maći-poljem prostire istočnim pravcem prema ravnom Glasincu, imade poviše skupina gromila, a ove se gdje i gdje tako gusto poredaše, da je sa njih rodna dolina opustjela, a samo rijetko gdje je po koja ljeska u to nasuto kamenje zavriježila svoj korijen.

Osobito gusto nanizaše se gromile na Talinama, a megju njima nagjoh 12 velikih, od kojih je najveća 25 m. u premjeru, a visoka 2.20 m.

Sva grobišta, dosada navedena, nanizaše se oko dvaju središta; oko naseobine kod Kusača i kod Sokôca, ali i drugim pravcem ih nagjoh. Radavom, koja se napram sokolačke crkve spušta u ravni Glasinac, imade oko vratnice 80 njih, na puškomet od njih prema jugu nalazi se golema gromila, a do nje ostanci zida, koji je na oblik polukruga okrunio vršak dvaju nizova humki, koje se ovdje sastadoše. Odavle prostire se u više skupina prema Maćima do 70 pomanjih gromila, a na istočnoj strani toga seoca nagjoh nekropolu sa blizu 100 njih.

Kod Gazivoda nagjoh 48 gromila, a s obje strane puta, koji pod Čavarinama prolazi, do 170. Tu se nalazi u polju Odovića jedna od najvećih gromila, što ih ugledah na Glasincu.

Kod Marića nagjoh u dva reda nanizanih 8 gromila, zelenilom lijepo obraslih; najveća od njih visoka je do 2 met., a premjer joj je do 22 met. Idući dalje na jugoistok, nagjoh još nekoliko pomanjih gromilica, a onda nasta stanka. Tek 1·5 kilometra dalje pojaviše se opet pred Šenkovićima.

Kraj je i to brežnat, ali značajno se promijenio. Zemlju ne pokriva više gusta zelen, kao na Glasincu, već se iz nje pomalja dosta često gô krš. Borića naći ćeš samo u pomanjim gajevima, ali za to vrlo čestih ponora, koji se kao golemi lijevci dolje suziše.

Cijelim krajem, dokle ga oko pregledati može, pusto je groblje, a gromile se po njemu tako gusto poredaše, da bi se često jedna doticala druge.

Te gromile, koje zapremaju više od četvornog kilometra, na brzu ruku ni prebrojiti ne bih mogao. Da ih pobilježiš, valjalo bi možda poviše mjeseci probaviti ondje, a dok bi ih temeljito istražio, protekla bi koja godinica naporna rada.

Dok je to groblje zauzelo onaj opseg, što ga danas ima, proteklo je mnogo stoljeća ovom naseobinom, koja je, sudeći po zaostalim joj grobištima, bila možda još znamenitija od sokolačke i kusačke. I tu nagjoh na povisokoj humci razvaline tvrgjavice, koja je i oblikom i veličinom jednaka s onom kod Kusača. Uz tu kulu opazih poveću gromilu, a oko nje poviše manjih.

Zadnje gromile, štono pripadaju golemom grobištu kod Šenkovića, nagjoh jugoistočnim pravcem kod sela Brestovskog. Ima ih dvadesetak, a zarasle su golemim kruškama divljakama. Sjevernim pravcem proteže se ta nekropola do Miljeva brda i do Pobrataka.

Ovaj u nekoliko crta ocrtani pregled nekropola na Glasincu obuhvata samo jedan dio velikog, u prastaro doba gusto naseljenog zemljišta, a tragove tim naseobinama očuvaše nebrojene gromile, koje sižu sve do Vlasenice, Kladnja i Srebrenice. Od gromila, koje podalje na sjever od Glasinca leže, spomenuću samo nekoje.

U selu Krajčićima na Debelom brdu ima tik do kuće Zeke Stanimerovića golema gromila, a oko nje poviše manjih.

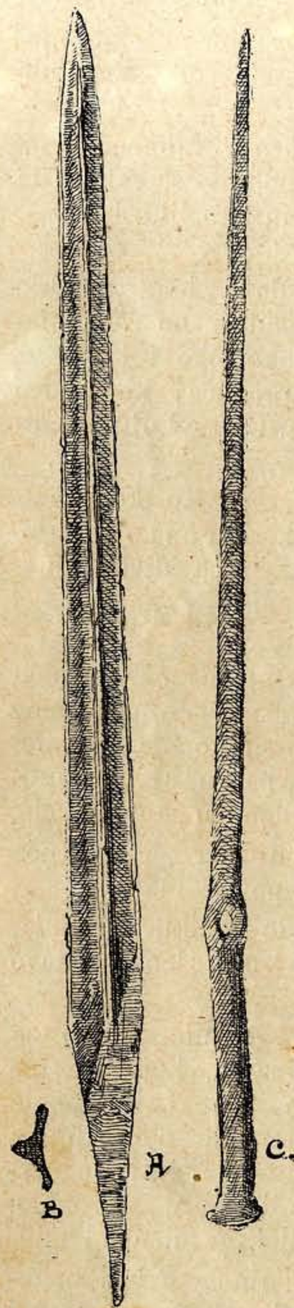
Kod Tukova u općini Brejakovići imade velikih gromila, zaraštenih travom, a pod gradinom brejakovićkom čitavo groblje.

Obišavši okolicu glasinačku, slijedio sam gromile, štono se prema istoku protežu. Nagjoh ih opet po brdinama, koje opasaše varoš Rogaticu kao zelen vijenac. Po obroncima Plješivice imade po dosta gromila, kod Rasput-njivâ ih je 12—15 pomanjih, a na Vsnu [1]) naigjoh na 10 velikih i 25 pomanjih gromila. Na Vlagjevini nagjoh na čistini u jednom redu nanizano dvadesetak gromila, koje se, rekao bih, u jednakim razmacima nastavljaju u bližnjem gaju.

Zanimive su ove gromile stoga, što se po njima nalazi bogumilsko groblje, te su nam se tako uščuvali na jednom mjestu ostanci dviju važnih, vremenom daleko rastavljenih kulturnih epoka u svojim grobnim spomenicima.

[1]) Ovo brdo nazivlje narod: Vsan, — Vsna, a vršak mu Navsan, — Navsnu.

Gromile oko Rogatice mogle bi s toga postati znamenite, što je tu nekoč bila znatna rimska naseobina, kojom je prolazila znamenita cesta, štono je spajala dalmatinsko primorje s Risinijem (današnjim Plevljem), te je njome dopirao uticaj rimskih osvajača i u ove krajeve. Na temelju iskapanja, što bi se ovdje poduzelo, bilo bi možda moguće komparativnim putem konstatovati, u koliko je rastavljeno u Bosni predhističko doba od rimskoga.

Predmeti sa Plaševice: A. bodež. — B. prorez njegov. — C. igla od tuča.

Kadija rogatički, Ejub Hafizović, predao mi je gvozdac trouglavo obrušena bodeža, koji je nagjen pod gromilom na Plješivici, neobična oblika za predhističko doba, te bih posumnjao, da je doista iz doba broncanog, da se uza nj ne nagje igla od tuča. Taj oblik valjda je nastao pod uticajem rimske kulture, koja se u doba, kada glasinačka i rogatička grobišta nastadoše, starom Ilirijom počela širiti.

Uz cestu, koja iz Rogatice vodi u Višegrad, nagjoh po koju samotnu gromilu, a tek kod sela Dobroučića nalaze se u većem broju. U dolini, što pravcem od juga na sjever presijeca cestu, vidjeh 40 lijeskama zaraštenih gromila, a deset ih je u premjeru 8 m.

Druga poveća nekropola nalazi se kod Hana Pešurića, te je u njoj u više skupina razdijeljeno, po obroncima nanizano do 150 gromila. Lijepim brežnatim krajem, što se na sjever proteže, opaziti je sred malih borića po koji obli nasap kamenja, koji je jamačno takogjer gromila.

Konačno je još spomenuti tri gromilice kod sela Lijeske s onu stranu Semeć-planine; — to bijahu zadnje gromile, koje nagjoh, slijedeći niz gromila od Glasinca istočnim pravcem.

Oblik gromila. Način zakopavanja. Sadržina gromila.

Glasinačke gromile imadu oblik malih humaka, nasutih od nepravilna, neobdjelana kamenja, kako ga je pružala bližnja okolica. Veličina im je različita, te im je premjer različit — izmegju 5 i 25 m., a visina od živca do vrška izmegju 0·3—2 m. Brojem imade manjih gromila daleko više, nego velikih, a nalaze se mje-

stimice tako male, da nestadoše pod zemljom, koja ih je tečajem vremena zatrpala, te im samo po koji kamen nad površinom proviruje, tako da će ga samo vještačko oko razabrati, da nije od prirode nastao ondje, već da ga je ljudska ruka na današnje mjesto smjestila.

Poveće gromile, koje se razmjerno rijetko nalaze, obično su središta velikih grobišta.

Ako već spoljašna površina gromile naliči na jednostavni nasap kamenja, kod koga se samo za tim išlo, da se načini humka poobla oblika, nutarnja mu sastavina još manje pokazuje pravilan slog dobro promišljene gradnje. Isto neobragjeno, neotesano kamenje, što ga na vrhu gromile vigjamo, siže do živca, te je izmiješano zemljom, što ju je nanijela kiša i njom ispunila razmake od kamena do kamena. Samo pod Lazama nagjoh u jednom redu nanizanih šest velikih gromila, koje bar po spoljašnosti odaju pravilnu, promišljenu gradnju. One su tako nasute, da se živac prije izravnao, pa onda pokrio jednim slojem pokrupna kamenja. Za tim je načinjen od krupna kamenja okrugao, od prilike 0·6 m. visok ćenar, koji je opasao taj izravnani prostor. Ćenar spušta se prema spoljašnoj strani koso, a prostor, što ga je opasao, nasut je kamenjem, dok se nije izravnao kao ploha. Konačno je nasut tanki tavan (sloj) sitno stucana kamenja, tako da je vršak gromile bio sasvim plosnat. Iz daleka naliče te gromile više na uzvišeno guvno, nego li na kaku gromilu.

Po jednostavnom načinu, kojim su sagragjeni ti nadgrobni spomenici, možemo zaključiti, da je i način zakopavanja bio jednostavan. Pokojnik položio bi se na golu zemlju, uza nj stavili bi mu sve dragocjenosti, što ih je za života imao, da ih ponese na drugi svijet, a po što bi se svršile običajne mrtvačke žrtve, nasipavali bi na nj iz bližnjeg okoliša sneseno kamenje, dok se ne bi nad pokojnikom uzdigla pogolema humka — najjednostavniji spomenik, koji je, onako priprost, izdurao hiljade godina. Silni teret, što se svaljivao na ostanke pokojnikove, zdrobio ih je, te su kosti većinom smrvljene nagjene, a samo u rijetkim je prilikama bilo moguće razabrati prvobitni im položaj.

Ono šestero gromila pod Lazama opet razlikuje se i u načinu sahranjivanja pokojnika od sviju ostalih. U četiri, što sam ih raskopao, nagjoh, da se nije mrtvo tijelo čitavo zakopalo, već se spalilo, a preostale kosti složene su s predmetima, što su se dali pokojniku u grob na hrpicu, a nad njom nasuše gromilu. U jednoj od tih gromila nagjoh oba načina spojena: u sjevernom kraju gromile sažgane kosti, a 4 m. na jug čitav kostur. Pitanje, u kome su odnošaju ta dva mrtvaca megju sobom bila, teško da će tko riješiti, svakako je značajno, da je uz sažgane kosti nagjeno mnogo predmeta od tuča i gvožgja, a uz kostur baš ništa.

Ovaj red gromila pod Lazama, koji se i oblikom i načinom sahranjivanja pokojnika od sviju ostalih na Glasincu razlikuje, vrlo je zanimiv, a očituje se tu način, koji u onom kraju nije bio običajan. Možda su ondje stranci ukopani, a može biti, da su te gromile nastale pod uticajem tugje kulture.

Običaj samrtnih žrtava bio je na Glasincu općenit. Predhistorička je mitologija sviju naroda unatoč svima hipotezama arkeologa i nearkeologa još uvijek tamna i ostaće tamna, samo žrtvama predhistoričkih naroda sačuvaše se do danas vidljivi tragovi. Žrtvovale su se životinje, koje bi se sažgale, ili vino, ulje i druge tečnosti, koje bi se nad žrtvenikom prolile (libacije).

Tragovi žrtvama, spaljenim nad gromilama glasinačkim nagjoše se vrlo često, a sačuvaše nam se u slojevima ugljena, pepela i ostanaka životinjskih kostiju, koji se skoro u svakoj gromili nagjoše. Libacije kao da nijesu bile u običaju, jer na vino, što se žrtvovalo, žrtvovala bi se obično i dotična posuda, koja bi se bacila na grob, a takovih posuda našlo se na Glasincu vrlo rijetko. Našao bi se doduše ovdje ondje po koji crijep u naspu, ali nigdje ne nagjoh ni dva, za koja bih mogao izvjesno reći, da su ostanci iste posude.

Čim je bio pokojnik ugledniji i bogatiji, tim mu veću gromilu uzdigoše, a nema sumnje, da su vojnici bili najvećega ugleda. Oružje — bilo je već gvozdeno — našlo se samo u golemim gromilama, a u manjim ne. U tim gromilama, rekli bi, da je gvožgje znakom blagostanja i bogatstva, jer se u manjim gromilama nalazi preragjeno u nakit.

Predmeti, što su se uz pokojnika položili u grob, bili su ili oružje, ili su služili za nakit, ili kao halat, a načinjeni su bilo od tuča ili gvožgja, bilo od kamena ili od kosti.

Od kamenoga orugja spomenuti mi je držak noža od kremena i utarak maloga nožića od crvenca; oba bijahu na tri brida, a nagjoše se pod ono šest gromila pod Lazama. Ti noževi možda su ostanci kamenog doba, a nagjoše se možda s pukog slučaja megju predmetima iz početka gvozdenog doba.

Osim tih predmeta nagjen je jedan brus od škriljastog pješčenjaka, dva kamena za glagjenje i strojenje koža od vapnaca (vapnenca), a vrlo često mali kamenčići jajolika oblika, čas kao lješnjak, čas kao kokošije jaje velikih. Ti kamenčići nalaze se vrlo često u predhistoričkim gromilama, a misli se, da su religioznoga značaja, te da su možda služili za amanet protiv nagle nesreće.

Od kostiju nagjen je utarak (fragment) maloga drška, ukrašena jednostavnim savatom (graviranjem), i okrajak srnećeg roga, kome je pri korijenu izbušeno više rupica. Ovima ne mogoh protumačiti značenja.

Gvožgje bilo je izragjeno ili u oružje, ili u nakit.

Ponajviše našlo se gvozdenog koplja. Megju tim kopljima mogu se razlikovati četiri tipa, koji variraju izmegju širokolista i uskolista koplja. Veličina im je razna, a jedno se našlo 50 cm. dugo. Sulice nagjene su u dva oblika. U jednoga jedva da se šiljak od nasada znatno odijelio, a drugoga je šiljak vitak list, a nasad se suzio. Od gvozdaca našao se gvozdac malog, prema oštracu slabo uvitog šiljatog noža i tup šiljak drugog pomanjeg noža.

Često se nagjoše i ostanci mačeva, ali tih je rgja tako izjela i zaodjela, da bi im jedva prvobitni oblik mača naslutio. Mnogo obilnije nagjoše se predmeti od tuča.

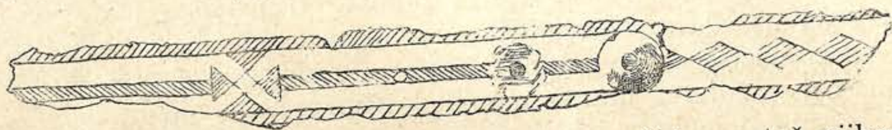
Izuzevši nekoliko uvoja, savijenih u dvije spirale (Brillenspiralen), a cijevi od žice spletenih (Spiralenhülsen), svi su predmeti od mjedi ljeveni. Tehnika ljevanja u njih je veoma usavršena, a našlo se predmeta, koji nijesu samo u obični kalup saljeveni, već šuplje (Hohlguss). Značajni su za tu tehniku uresi na oblik krsta, nagjeni u golemoj gromili na Talinama, u kojima su ramena šuplje saljevene cijevi, te jedna mala kopča na oblik luka (fibula), u koje je luk nadjeven i šupalj.

Ove predmete bilo je razmjerno lako skalupiti, ali kod jedne vrste dugmeta na oblik šupljega zrna sa dugoljastim drškom, koji se po gromilama na Glasincu često nagje, valjalo je daleko većih poteškoća savladati. U nacrtu prikazuje se takvo dugme na prvo oko priprostim, a ipak morala je umjetnost ljevanja tuča proći mnogo stadija svoga razvoja, dok je bila vrsna latiti se ljevanja tih dugmeta.

Probijen, jednostavan kalem, kojim su ta dugmeta ukrašena, nije bio već u kalupu načinjen, nego tek kasnije, a dugme izašlo je kao sasvim glatko šuplje zrno iz kalupa. Da pak ono zrno bude šuplje, valjalo je u kalupu smjestiti okruglo pomanje zrno od zemlje, a to je moralo biti tako smješteno, da se samoga kalufa nigdje doticalo nije, tako da je staljena mjed mogla sa svih strana zrno obliti i kalup ispuniti. Tako tegotan kalup mogao se samo na taj način dotjerati, da se ono zemljano zrno uz kalup spojilo žicama od tuča, tako da se samoga kalupa nigdje nije doticalo, ali i u tom slučaju će i vještome radniku po koji kalup po zlu poći, dok mu pogje za rukom. Nagjeno je takvih dugmeta, u kojima se ono zrno od zemlje, što je ispunjavalo šupljinu kruglje, još do danas sačuvalo, a nagjeno je i takvih, koji nijesu još dovršeni, te je onaj probijeni kalem tek dlijetom označen. Lèmom (Löthung) bi bilo lako načiniti takve šuplje kruglje od dvije slomljene polukruglje, ali metalurgima, čije proizvode nagjosmo na Glasincu, kao da to sredstvo još nije bilo poznato. Bar su se u prigodama, gdje bi lèmom mnogo lakše postigli cijelj, predmete skovali čivijama. Tako nagjoh jednu fibulu, u koje se zapon za iglu odlomio, a poslije ga čivijom opet prikovaše uz lûk.

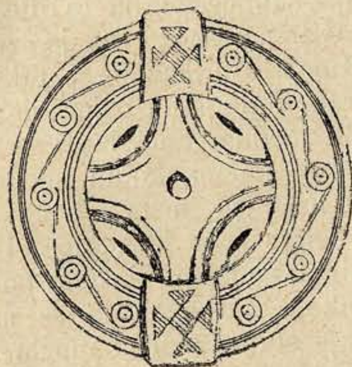
U jedne počelice (Stirnreif) od uskog tenećeta (vidi sliku), koja se bila slomila, imade sličan popravak: slomljeni krajevi složeni su

jedan tik drugoga i prikovani čivijicama o malo, usko, podloženo teneće. U jednog odlomka slične počelice isti je popravak, a čivije bile su ukrašene lijepim glavicama. Dekorativne motive, kojima su

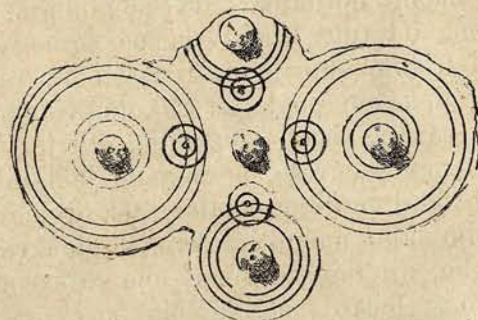

predmeti, nagjeni na Glasincu, ukrašeni, označiću unatoč njihovoj jednostavnosti vrlo ukusnim djelom. Nijesu bogati, već sa nekoliko urezanih crta i tačkica označeni.

Plosnih ornamenata nije naći, a sav dekorativni nakit sastoji se od niza linearnih motiva i okruga, koji se ili jedan do drugoga u ćenar nanizaše, ili su poredani oko zajedničkog središta. Pojedine veće plohe ukrašene su malim, kalemljenim jabučicama, koje ističu središte cijele dekorativne kompozicije, ili pojedinih joj dijelova. Pojedini komadi pokazuju i probit kalem, te je i tu unatoč jednostavnosti tehnike i urneka dekorativna cjelina ukusna. Evo nekoliko slika ovako ornamentiranog nakita sa Glasinca.

Ako i jesu dekorativni motivi glasinačkih predmeta jednostavni, dolikuju predmetu, te sačinjavaju s njime jedinstvenu cjelinu, koje tadanji majstori ne bi bili kadri postići, da u njih nije bilo prirogjena ukusa i tradicije, kojoj začetak siže u puno veću davninu, nego li ti proizvodi nastadoše.

To, što se na Glasincu nagjoše predmeti od tuča, šuplje ljeveni, jedan nam je podatak kod opredjeljivanja vremena, u kojem oni nastadoše.

U Grka, koji od svih evropskih naroda prvi stupiše u kolo historičkih naroda, o kojima imademo najstarijih izvjesnih podataka, počeše se predmeti od tuča šuplje ljevati u ono doba, kada Grčka ostavlja svoju mitičnu tradiciju, te stupa na historičko pozorište. Nema sumnje, da je ta umjetnost iz Grčke prešla ostalim balkanskim narodima, a uzme li se u obzir, da se grčka kultura baš na Balkanu vrlo sporo širila, to možemo po tome suditi, da glasinačke gromile nijesu davno prije našeg doba nastale.

Летипас (летећи миш) у Херцеговини.

У половици аугуста 1886. убио је тадањи наредник Лабода, сада стражмештар страже сигурности у Сарајеву, при вечерњој засједи на дивље голубове на једној коси Подвележа близо Мостара једног летећег миша од сасвијем зачудне величине у тренутку, кад је пролетио испред улаза једне повеће пећине. Животиња убијена размјерно фином сачмом паде у једну дубину краса, а иначе вјерно псето срећнога ловца не хотијаше баш никако да апортира слијепога миша.

Пошто је ово чудовиште изазвало опћу сензацију у Мостару, то се један прост војник од 3. пјеш. пуковније подухватио да га препарира на оригиналан начин, наравно прилично недовољан, у колико је шустерском иглом избушио многе рупе у тијелу миша и кроза њих удухао некакво средство за конзервисање. Отолен је слијепи миш доспјео у Љубушки, прошао је кроза разне руке, док га најзад концем 1888. није босан. херцег. земаљски музеј прибавио за се.

Премда ова животиња данас изгледа као сасушена мумија скоро без и једне длаке, а при томе је у течају времена претрпљела и друга уштрба — ипак још и данас вазда импонује својом угледном величином. Ширина у летењу је данас 94 цм., а у свјежем стању мора да је била још већа.

По облику главе са зубима, по саставу огромних панџа на палчевима, јасно се познаје *Genus Pteropus*. На жалост по садањем стању животиње није нам могуће, да означимо врсту животиње.

Да је овај слијепи миш по причању убијен у потпуној слободи, то стоји; но у којем се виду налази, о томе се у овај мах не може ништа утврдо да рече. То једно стоји, да се слична врста Птеропус-а не налази ни у јужној Јевропи нити у опће у свој Африци, и да тако огромни летећи мишеви једино у јужној Азији живе. Осим тога није познато, да се уловио у

Јевропи такав примјерак, по којему би се могло рећи, да привидно у слободи живи.

Може се само на ово троје помислити. Пошто се оваке животиње понекад увозе за трговине са животињама, можда је овај летећи миш на обали јадранског мора умакао каквом броду па се одомаћио овдје у Херцеговини; или пошто летипас у опће имаде позамашну снагу да лети, можда су га морске буре забациле, те је из тропских предјела можда постепено доспио амо; или можда се ова врста у неколико примјерака још налази у блажијим предјелима посједнутог подручја, можда као заостатак већ изумрле фауне земаљске. И ако се чини да је невјеројатно оно потоње мишљење, ипак ћу у прилог томе нешто да напоменем.

Исти ловац нашег летећег миша прије више времена опазио је такођер у Мостару сличну животињу, коју је неки дјечак живу ухватио и продао неком путнику — агенту за шиваће макине, који је животињу убио и испунио. Тај примјерак вели се, да је био незнатно мањи од овога нашега, и по описивању биће да је то била млађа животиња.

И војници од тамошње босан. херцег. компаније, који у писарни често разгледаху разапетог миша, причаху често истом нареднику, да су у својој херцеговачкој постојбини виђевали сличне и још веће примјерке од ове животиње.

Најзад напомињем да је и пуковнијски љекар г. др. А Хенш, како вели из поуздана извора дознао, да у западној Херцеговини имаде огромних слијепих мишева.

Надајмо се даклен, да ћемо при садањем систематичном проучавању Босне и Херцеговине скорим добити објашњења о засад још веома невјероватном наласку ове врсте животиње, која припада тропским предјелима. **Отмар Рајзер.**

Kumstvo u Muhamedovaca.

Listajući po narodnim pjesmama Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, zapeće pažljivomu čitaocu počešće oko za stihove, u kojima se spominje kumstvo. Za primjer navagjam nekoliko ovijeh stihova:

„Lika [1]) kumom bio kod djevojke.“ . . . . [2])
„Evo t' kuma, bega udbinjskoga.“ . . . . [3])
„Pa mu sinu kosu kumovao“ . . . . [4])

Mene ovi stihovi pobudiše, te stadoh o kumstvu pobliže raspitivati u samih Muhamedovaca. U brzo dobih dosta obavijesti i o tom pitanju, te evo bilježim što sam i kako čuo.

Naši Muhamedovci poznaju tri vrste kumstva. *Kumstvo svatovsko* ili *vjenčano, kumstvo šišano* ili *vodeno* i *kumstvo kod suneta*.

[1]) Pridjev glasovitog junaka Mustaj-bega ličkog
[2]) „Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“ II. knjiga, pj. LX. stih 1162.
[3]) „Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“ II. knjiga, pj. LXVII. stih 592.
[4]) Narodna pjesna, još neštampana.

Kumstvu svatovskom biće već oko stotinu godina što se trag prilično zameo. Poslije zauzeća Bosne-Hercegovine po Osmanlijama ostalo je u Bošnjaka, koji prigrliše vjeru prorokovu, uz ostale običaje i kumstvo vjenčano. Najdulje sačuvalo se ovo kumstvo kao općeniti običaj u bosanskoj Krajini, gdje se do u 18. vijek često Muhamedovac vjenčao s Hrišćankom, a da se ovoj nije trebalo poturčiti. Ta i dan danas dogagja se u okolici Kolašina, da Musloman vjenča Hrišćanku. Djeca ovakih mješovitih brakova vjere su muhamedovske, jer tako naregjuju muslomanske vjerozakonske ustanove. Ovaki brakovi stvoriše poslovicu: „Otac klanja, mati mi se krsti, a ja se kamenim“. — Ako dakle narodna pjesma iz prošlijeh vijekova spominje, da je Mustaj-beg lički (Lika) bio kum kod vjenčanja kojeg junaka, to nema sumnje, da se tada Muhamedovci još općenito državu običaja, u svatove povesti kuma. Čin kuma bio je neka osobita čast, jer uvijek samo kakog osobitog odličnika traže za svatovskog kuma.

S vremenom se taj iz hrišćanske prošlosti naslijegjeni običaj prilično izgubio, a kumovo mjesto zauze „djever“; ali ima i dan danas krajeva u bosanskoj Posavini, gdje se djever zove kumom.

Kumstvo šišano ili vodeno[1]), i ako je poznato u nekim krajevima Bosne, ipak se dosad sačuvalo samo još u Hercegovini. Hercegovački Muhamedovci kumuju djeci svojih prisnih prijatelja, da time utvrde prijateljstvo ne samo za se, nego i za svoje potomke. Ovo kumovanje biva kako megju dva Muhamedovca, tako i megju Muhamedovcem i Hrišćaninom. Taj narodni običaj svršuje se svečano u kući dječinog oca i to ovako.

Ako se Muhamedovcu rodi muško dijete, poručiće, ili će sam jednom zgodom zapitati njegov prisni prijatelj, da li dječiji otac i ukućani pristaju, da on budne kum novorogjenčetu. Ako pristanu, ugovore dan za tu svečanost. Kumovanje biva dok djetetu još nijesu unesene makase u kosu, a mora se obred ovršiti u jutru, dok je dan u napretku. Djetinji otac pozove prijatelje i rogjake da dogju u njegovu kuću, a ovi dolaze rano u jutro, kako će kuma što svečanije dočekati. Djetetu obuku najljepše haljine. Kum uzme dijete na krilo, a jedan od djetinjih rogjaka donese u kakovoj posudi, obično od stakla ili porculana, čiste vode i drži je pod djetinjim vratom. Kum prihvati makase i odreže djetinje kose, najprije više desnog uha, onda na sred glave, pa najposlije više lijevog uha. Odrezana kosa pada u vodu, što je u onoj posudi.

Kad je to svršio, baca kum u vodu kovanog novca — već prema svome imućstvu — pet ili deset pleta (cvancika), dukat pa i više, koliko može i hoće. Sakupljena družina baciće takogjer u vodu kovanog novca. Sav taj novac podijeliće hizmećari (služinčad).

Ovim obredom postao je dotični kućni prijatelj kum onom djetetu; on mu je od sad zaštitnik i branitelj, pa će kumčetu biti na pomoći, makar ga i glave stalo.

Djetinja mati šalje kumu i njegovoj familiji na dar vezene i tkane stvari, a djetinji otac darovaće kuma puškom, sabljom, čibukom, konjem ili drugom kakovom stvari.

Poslije kumovanja cijelo društvo sjedne za sofru, te se veseli.

[1]) Prije nekoliko dana pripovijedao mi je g. Mehmed efendi Šarić iz Stôca, da ovu vrstu kumstva u okolici Stôca nazivlju: Kumstvo krizmano.

Kumstvo postoji, dok kum ili kumče živi; umre li koje, veli se: „Kumstvo bilo, kumstvo se razvrglo.“ Ova je slična onoj i dojako poznatoj: „Umrlo kumče, prestalo kumstvo.“ Evo nekoliko primjera ovog kumstva:

Glasoviti Smail-aga Čengić bijaše kum sinu svog vjernog prijatelja Mike Malovića iz Dragaljeva u Drobnjacima. Megju Ded-agom Čengićem (sinom Smail-age) i crnogorskim vojvodom Petrom Stevanovim (puncem sadašnjeg knjaza Nikole) takogjer je postojalo kumstvo.

Godine 1836. kumovao je inžinir Luchini [1]) iz Dalmacije (rodom iz Padove), vrlome Ibrahim-begu Kapetanoviću, sinu Ali-bega Kapetanovića-Ljubušaka. Moj čestiti prijatelj Nezir ef. Škalić kumovao je godine 1860. sinčiću Osmana Gegića u selu Megjegji u kotaru rogatičkom.

Šišano kumstvo u velike je uticalo na društvene i političke odnošaje; često se njime utrnulo krvno neprijateljstvo megju dvije porodice, koje od časa kumovanja postaše vjerni i pouzdani prijatelji. —

Na ovo kumstvo dosta je nalik **kumstvo kod suneta.** [2])

Kada se suneti sinčić kojeg Muhamedovca, prizvaće on svog prijatelja, da mu drži dijete, dok berber sunet ovršuje. Tog prijatelja zvaće od ovog časa „kumom“ djetinji otac, djetinja mati, braća, sestre i svi rogjaci. Kum se smatra glavnim prijateljem; kum u svako doba može dolaziti u kuću, od kuma se ne krije kućna ženska čeljad. Kad se kumče oženi, donijeće mlada darove ne samo rodbini svoga vojna, nego i njegovom kumu. Ali se i kum valjano stara za svoje kumče, ako ostane sirotno iza oca; jer kad mu treba pomoći ili savjeta, uvijek će potražiti svoga kuma, a ovaj će mu učiniti sve što može.

Sve tri vrste kumstva poznaju samo Muslomani u Bosni i Hercegovini i u nekim krajevima balkanskog poluostrva; Osmanlijama je kumstvo posve nepoznato i ne ćeš mu naći traga ni u kuranu, niti u šerijatu.

Kosta Hörmann.

Афрички новци од туча (мједи), нађени на Вранкамену код Крупе.

Приопћио **Др. Ћиро Трухелка.**

У прољеће год. 1887. нашло је једно дијете, пасући овцу на Вранкамену, што но је тик цесте над лијевом обалом Уне пола сата од Крупе идући у Отоку, напола разлупан лонац, пун старога новца и разних уломака од туча. Тај лонац, кому је садржај тежио 25 ока (по пр. 35 кг.), не бијаше укопан а ни сасут под каком градином, већ се нашао на стрмини сакривен између два камена станца, а покривен повећим каменом. Шикара, која је пред тим скровиштем израсла, застрла је то благо, те је тако прошло близу двије хиљаде година, док га случај не откри. Радници, градећи цесту под стрмим Вранкаменом, нашли би каткад по који новац, који се скотрљао с оног скровишта низа страну, а мало тко је на то пазио, док га не откри дијете. Чим се разнио глас о томе наласку, настојао је котарски уред у Крупи, да сабере од тих новаца, што људи још нијесу разнијели, те пошаље земаљском музеју у Сарајево све, што је добити могао.

[1]) Ovaj Luchini otvorio je nazad 45 godina veliki kanal kroz Ljubuško polje, te se tako to polje osušilo.

[2]) Sunet, arapska riječ = obrezivanje.

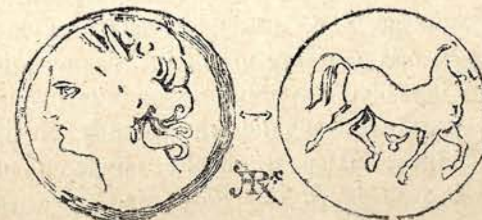
Стигло је амо свега 98 комада новаца, а преко 20 ока уломака од туча.

Новци су сви без изнимке афрички, те приличе овим типима:

Тип I. Carthago.

A [1]) Глава Proserpine.

℞ [2]) Коњ на десно стојећи, на лијево обрнуте главе, а увите ноге.

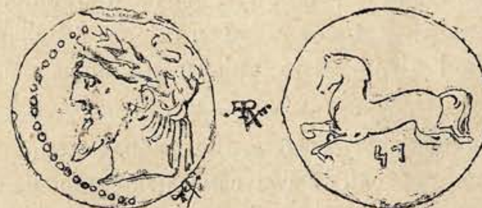
(Ch. Müller: Numismatique de l'ancienne Afrique fig. 231.)

6 **komada.**

Тип II. Numidia.

(Micipsa 148—118 пр. Исуса.)

A Глава краљева у лијевом профилу, шиљате браде, увојите косе, овјенчане ловор-вијенцем.

℞ Коњ на лијево касући.

(Müller o. c. Tom. III. 18. 19)

22 **komada.**

Тип III. Carthago.

(200 година пр. Исуса).

A Глава Proserpine.

℞ Коњ корацајући на десно, под њим пунско слово алеф.

(Müller o. c. Tom. II. 99 i 246.

70 **komada.**

Тип IV. Egipat.

Ptolomäus Soter (300—285 пр. Христа).

A Глава Jupitra Ammona.

℞ Орао над муњом стојећи. Напис наоколо нечитљив.

1 **комад.**

Што се тиче осталих комада од туча, то је саставина њихова врло различита и неједнака.

По квалитативној кемичкој анализи овдашњег рударског сатника госп. Радимског бијаху саставине туча: бакар, коситар, олово и сребро.

Квантитативна анализа није се могла провести, јер су саставине неједнако раздијељене, али у свим испитаним преципитатима има знатна примјеса сребра.

[1]) A значи предња страна (лице) кованог новца.

[2]) ℞ значи стражња страна кованог новца.

Ту прилично знатну множину сребра нијесу хотице примијешали осталим саставинама туча, већ је била ваљда спојена с оловном рудом, која се уз бакрену шталила, као што се у предхисторијско вријеме саставине туча нијесу тачно одмјеривале, јер се није љевала чиста ковина, већ руда уз све своје примјесе. Чишћење кови далеко је мучнији посао, него легирање туча од појединих руда. Облик уломака од туча није један. Неки комади саљевени су у облик округле плојке, разнога премјера и дебљине, те се на њима види још облик лончића у којима су саљевени. Други су комади саљевени у подебеле плочице или шипке, те изломљени, а већи је дио туча без облика, мање и повеће груде и неочишћена троска (Schlacke). Нема сумње да је то био материјал, што га је у давно доба илирски металург накупио, да од њега салије накит и оруђе, који сачињаваху некоч богатство предхисторичких народа. Као што и данас још босанске кујунџије купе млетачке цекине (рушпе), да од њих салију златно прстење, или старе шкуде, да их салију у сребрне жице за филигран, тако је у оно давно доба онај ковач прикупио бакрене и бронцане новце, да их салије. Доказ томе мнијењу јесу поједини комадићи новаца, нађени у оној мједи, који бијаху на пола растаљени, а напола разлупани.

Посуда у којој бијаше то благо сахрањено, на жалост се разлупала, кад је дигоше, те сам могао само неколико малих комада наћи, али и ти бијаху довољни доказ, да су ови новци дошли у Илирик, прије него се њиме раширио римски утицај и римска култура.

Судећи по тим уломцима бијаше посуда од глине, којој се примијешало вапненог пијеска. Само спољашна страна посуде бијаше црвена, сасвим допечена, а изнутра бијаше иловача пријесна, сивкаста; пијесак примјешан глини, није прешао у силикат, већ му се зрна јасно виде. То су све карактеристична обиљежја посуда, које нијесу у лончарској пећи печене, већ на отвореном пламену, а та обиљежја значајна су за производе предхисторичке керамике (лончарског обрта).

Према томе су ти новци ондје сакривени прије, него што је настала она знаменита римска цеста, која је једва двадесет метара под налазиштем пролазила, а из старога Солуна (Salona) водила уз лијеву обалу Уне у Сисак (Siscia); свакако доспјеше онамо прије, него што се овим путем развила римска култура и прије него је настала она мала римска колонија, чије трагове нађох обилазећи околицу једва четири сата далеко уз Уну, код Ракански барица.

Благо од туча, нађено под Вранкаменом свједочи, да је предхисторичка култура владала у јужном Илирику — у данашњој Босни — у оно доба, кад је класичка култура прешла свој вршак, да је у то доба била мјед главна ковина, што ју је народ у оружје и оруђе саљевао, па да је сачињавала најважније метално благо народа. Да томе није тако, јамачно се не би некадањи господар тога блага, када га је затекла катастрофа намучио, да тај знатни терет понесе уза стрми Вранкамен и да га ондје сакрије.

Што се тиче времена, када су сковани ти новци, допире најстарији (од Ptolomeja I.) најдаље до године 300 пр. Христа, најмлађи најдаље до год. 118 пр. Христа, а картагонски новци ковани су, по мнијењу чувенога нумизматика дра. Кенера, коме је послано неколико комада на углед, у II. вијеку прије Христа. За I. тип (6 ком.) држи тај учењак, да је старији, а потоњи (70 ком.) да је млађи, али и овај јамачно није кован послије године 146, дакле послије прве поле II. вијека прије Христа. То мнијење већ је с тога оправдано, што је год. 146. свладана моћ Картага, а некоч знаменити трговачки град, који је и са далеким Илириком био у трговачкој свези, једним је — рекао бих — треном пропао.

О важности ових старих новаца изјавио је наведени нумизматик ово: „Поједини новци египатски, новци Панорма и осталих сицилских градова, налазе се каткада измијешани с другим у земљама аустро-угарским, али само ми је једно мјесто познато, гдје су нађени новци по својој саставини слични оним, нађеним под Перне (Вранкамена). Мјесеца марта 1846. нађени су на брду Варошини код мјеста Куле — у некадањој личкој пуковнији — новци од туча, који бијаху — судећи по 15 комада пређаних области, — картагонски, нумидски и један египатског кова из конца II. вијека прије Христа. Судећи по тим слабим подацима, ваљда су ови сјеверно афрички новци преко мора доспјели у Драч (Dyrrhachium), који је бар у II. и III. вијеку прије Христа био главно трговачко средиште Илирика, а драхме Дирахија измијешане са римским денарима, налазе се чешће у некадањој војној Крајини и у Ердељу.“

Разгледајући помније поједине комаде ове новчане збирке, опазио сам, да нијесу сви комади једнога типа истога кова, а особито новци Миципсе да су врло неједнако ковани, те нема сумње, да је било више печата, од којих су гдјекоји савршеније резани а други мање дотјерани. Печати, који су употребљавани, разликују се посебним знаковима, који се налазе на ℞ под сликом коња.

Од новаца Micipse тип II., ваља разликовати два печата.

1. На ℞ под коњем ●. 19 комада
2. На ℞ под коњем феничка слова ᛗᛟ (M O) 3 комада.

Од кашњих картагонских новаца (Тип III.)

1.	На ℞	под	коњем	без знака		56	ком
2.	„	„	„	„ слово	ɗ	2	„
3.	„	„	„	„ знак	♀	1	„
4.	„	„	„	„ „	ϸ	1	„
5.	„	„	„	„ „	†	2	„
6.	„	„	„	„ „	⅄	3	„
7.	„	„	„	„ „	●	3	„
8.	„	„	„	„ „	ƭ	2	„

Када сам у прољећу прошле године пошао у Крупу, да разгледам мјесто, гдје је нађено то благо од туча, нађох још неколико знаменитих комада, што су тамошњи становници узели од пастирчета, кад се разнио глас о наласку.

Били су то ови новци:

Afrika.

Numidia. Micipsa. (148—118 пр. Христа.)

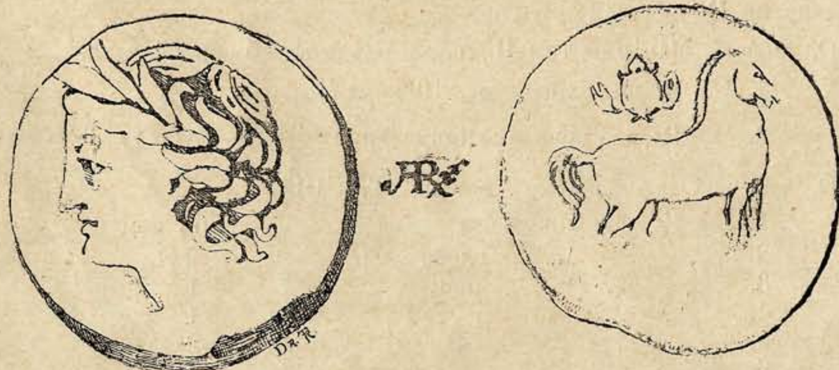
1. А Лијеви профил мушке главе, шиљасте браде, увојите косе, овјенчане ловор-вијенцем.
   ℞ Коњ бјежећи на лијево.
   2 комада.
2. Исти тип, само што под коњем ℞ има знак ●
   9 комада
3. Исти тип, само што су под коњем на ℞ мјесто тачке слова [ ] (М О)
   3 комада.

Kartago. Тип I. (II. вијек)

А. Proserpina, овјенчана вијенцем од ловора.
℞ Коњ обрнуте главе, увите десне предње ноге.
5 комада.

Тип II.

1. А Лијеви профил Proserpine. Дуга коса, што се низ врат спушта, повезана је тенијом.
   ℞ Коњ, стојећи мирно у десном профилу.
   4 комада.
2. Исти тип, само на ℞ под коњем слово ○ (C, S)
   3 комада.
3. Исти тип. Под коњем знак [ ] 1 комад.

Тип III. Као горњи, само над коњем има шкорпијон (акреп).
5 комада.

Ови су комади без сумње најљепши и најскупоцјенији од свих осталих, те су необичне величине. Премјер им је 45 мм., дебљина 7·5 мм. а тежина 100 грама, те према томе одговара овај новац по прилици римском квадрусису (4 аса), дочим је пет пута тежи од пријашњих новаца.

Тај се новац без сумње прије салио у облик округле дебеле плоче, а тек на њој се отисну печат. То се види по томе, што су на неким комадима шупљине, у које растаљена ков за љевања није дошла.

Печат, којим су новци ковани, врло је плоснат, технички је ванредно савршено израђен, цртежи су оштри, а љепота црта тако је потпуна, да нема сумње, да га је изрезала умјетничка рука првога реда.

Штета је само, што је цигло један комад с обје стране потпуно добро очуван, дочим је у осталијем натпис само с једне стране видљив, а на другој мање више избрисан и нејасан.

Egypat.

Ptolomäus III. Euergetes (246—221 пр. Исуса).
А Лијепо израђена глава Jupitra Ammona у десном профилу.
℞ Орао на лијево корачајући, до њега знак ʄ, а около напис ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.
Мод. 20 Мм. 1 комад.

Ptolomäus III. Euergetes. (246—221 пр. Исуса).
А Jupiter Ammon.
℞ Орао, знак ф и напис ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ.
Мод.. 26 Мм. 1 комад.

Cleopatra, жена Ptolomeja VII. (по пр. 130 пр. Исуса).
А Jupiter Ammon.
℞ Два орла упоредо, лијево гледајући. Напис нечитљив. 1 комад.

Evropa

Hispania.

Municip. Emporae, (Provinc. Tarraconensis).
А Ceres у лијевом профилу.
℞ Коњ десно стојећи, над њим вијенац. Viktorija, која га држи, излизана. 1 комад.

Sicilia.

Syracusa. Hiero II. (269—215 пр. Исуса).
А Лијеви профил краљев. Глава брадата, увојите косе, повезане тенијом.
℞ Трозуб (tridens), лијепо окићен. Десно и лијево низа њ по један делфин. Доље напис ΡΩΝΟΣ
1 комад.

Italia.

Roma. As Romanus.
А Janus bifrons.
℞ Ростра, под њом напис ROMA. 1 комад.

Triens. А Palas, са кацигом у десном профилу.
℞ Ростра, над њом ROMA, под њом ● ● ● ●
1 комад.

Triens. А Десни профил Mercuria са петасусом.
℞ Ростра, гори ROMA 1. комад.

Naknadno k „flori južne Bosne i Hercegovine od dr. viteza **G. Becka.“**

Na osnovu rezultata dvadesetdnevnog putovanja u ljetu 1888.

od **Alojza Adamovića.**[1])

Budući da su vrlo rijetka saopštavanja o flori Bosne i Hercegovine, to mislim, da za javnost ne će biti bez svake cijene otkriće mojih istraživanja i da će može biti moći poslužiti kao oslonac za tačnije i temeljitije istraživanje.

Kroz sutjeski tjesnac došao sam u južnu Bosnu. Kada sam kroz taj tjesnac prolazio, botanizirao sam okolo sêla Suhe, Tjentišta i Gjurgjevice, te sam se uspeo na Volujak i Maglić-planinu (2388 m.) poviše sela Suhe, a za tim na glavicu Pleće kod Tjentišta.

Kod Foče prešao sam Ustikolinu duž Drine, a od Broda do Mješaja ondašnje planinske (predalpinske) šume ukraj Čehotine, te sam se za tim uputio u Zagorje.

Zagorje je skroz planinski (predalpinski) predjel i širi se od Borja, pa sve do visočine Morine ili — kako drugi hoće — do nevesinjskog polja.

U tom kraju botanizirao sam oko sela Ratalja, Jeleća, Borja, Kalinovika, Obalja, Uloga, Sela, Obrnja i Morine. Nema sumnje, da je tamo najzanimljivija Crvanj-planina. Već poviše Sela počinje se po malo uzdizati (Gradina 1272 m.) tako, da se dolazi malo po malo kod Pjećeva brda na visinu 1588 m., a kod Ledenice na visinu 1827 m. Najviši je vrhunac te planine Zimomor (1921 m.). Na žalost moram spomenuti, da sam pretražio od cijele planine samo taj vrhunac i to samo površno; jer sam nastojao, da svakako još istog dana u Nevesinje stignem.

Još ću da reknem, da bi ovaj izvještaj o mojim zbirkama mnogo opširniji bio, kada bi u nj uvrstio i sve ono, što sam na cijelom svom putu opazio i našao; no pošto sam od te namjere odustao, to sam se ograničio tek na ono, što sam nabrao samo u navedenim mjestima.

Na pošljetku mi je dužnost zahvaliti na ovom mjestu gospodinu dvorskom savjetniku prof. dr. A. Kerneru, vitezu od Marilaun-a i gosp. privatnom docentu dr. pl. Wettstein-u, koji su moju determinaciju ovjerovili i tim otklonili od nje svaku sumnju.

Nabrajanje posmatranih biljaka.

Za vrste * označene, našao sam sasvim novo mjesto na kojem rastu. Razdioba je po A. W. Eichler-u: „Popis javnocvjetaka“ („Syllabus der Phanerogamenkunde“).

Filices — Paprati.

* *Polypodium vulgare L.* — Slatka paprat. U nižim predalpinskim šumama Crvanj-planine. — Juli.

Pteris aquilina L. — Bujad, velika paprat. Svagdje je ima dosta, a osobito je ima u velikoj množini u tjesnacu Sutjeske i oko Borja u Zagorju. — Juli.

[1]) Pošto je skoro istodobno sa piscem ove rasprave takogjer i dr. vitez G. Beck u istim krajevima biljke sabirao i svoj predhodni izvještaj istom početkom januara 1889. iznio za god. 1888. u IV. kvartalnoj svesci općeg zoološkog i botaničkog društva, dakle u vrijeme, kada je ova rasprava već bila gotova i amo poslana, to se nije mogao uzeti obzir na ona otkrića i opažanja, koja sadržava spomenuti izvještaj. Primjedba uredništva.

* *Asplenium adiantum nigrum L.* — Paprica. Izmegju Broda i Mješaja pred Fočom. — Juli. (Exsicc. broj 6.).

* *Cystopteris fragilis Bernh.* — Mjehurika. Na sjenatim mjestima u šumama kod Borja. — Juli.

Aspidium filix mas Sw. — Bojadika. U šumama oko Ratalja, Jeleća i Borja. — Juli. (Exsicc. broj 4.).

* *Aspidium lobatum Sw.* — Paprat osjava. U šumi kod Borja pred Kalinovikom. — Juli. (Exsicc. broj 5.).

Blechnum spicant With. — Široka ribica (Rebrača). Nova biljka za južnu Bosnu. U planinskoj (predalpinskoj) šumi kod Borja.— Juli. (Exsicc. br. 7.)

Coniferae — Češernjače ili četinjače.

Juniperus communis L. — Borovica, smreka. U Ustikolini i u Zagorju ima je dosta; ipak je malo šuma, koje bi bile njom samom obraštene. — Juli.

* *Juniperus alpina Gaud.* (Syn. Juniperus sibirica Burgsd.) — Borovica alpinska. U visini kržljavog drveća na Volujku i Maglić-planini. — Juli.

Pinus nigricans Host. (Syn. P. nigra Arnold) — Bor crni. Na obim obroncima kod Suhe u Sutjesci. — Juli.

* *Pinus pumilio Hänke.* — Borić (klekovina). Nalazi se u visini kržljavog drveća na Zimomoru, najvišem vrhuncu Crvanj-planine. — Juli. — * Var. gibbosa Willk. Na Volujku, Magliću i na glavici Pleće.

Abies excelsa Poir. — Omorika. Rasuta po planinskim šumama, a pred Borjem sačinjava šume. — Juli.

Gramineae — Trave.

Zea mays L. — Kukuruz. Sije se u Podrinju oko Foče i oko Uloga u Zagorju. — August.

Sorghum vulgare Pers. — Sijerak. Nova biljka za južnu Bosnu. Sije se u Sutjesci kod Tjentišta. — August.

* *Danthonia provincialis DC.* — Šilj. U predbriježju Crvanj-planine. — Juli. (Exsicc. br. 103.).

* *Poa pumila Host.* — Vlasnjača. Na snijžnim poljima Volujka i Maglić-planine. — Juli.

* *Poa alpina L.* — Vlasnjača rastvorena. Na alpinskoj visini Crvanj-planine. — Juli.

Poa nemoralis L. — Vlasnjača klimava. U šumi kod Borja, pred Rataljem i Jelećom u Zagorju. — August.

* *Aegilops ovata L.* — Ostika jajasta. Na pustim mjestima i kraj puta kod Obrnje i na Morinama.

Liliaceae — Lijerovi.

Allium pulchellum Don. Nova biljka za Bosnu. Na stijeni na okrajku šume izmegju Broda i Mješaje. — Juli. (Exsicc. broj 66.).

* *Allium ursinum L.* — Divlji ili pasji luk. Na predalpinskim dijelovima Crvanj-planine. — Juli.

Muscari botryoides Mill. var. Kerneri Marches. — Preslica grozdasta. Kod Prijevora na Maglić-planini. — Juli.

Veratrum album L. — Bijela čemerika. Na megji drveća na planinama Volujku i Magliću. — Juli.

* *Paris quadrifolia L.* — Petrov krst (Vranino oko). U bjelogoričnoj šumi kod Borja pred Kalinovikom. — Juli. (Exsicc. br. 69.).

Orchideae — Kačuni.

* *Orchis ustulata L.* — Kačun sitnocvjetni (u Sarajevu vele: salep). U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 38.).

Orchis sambucina L. — Kačun bazgomirisni. Na planinskim poljima Crvanj-planine i na Zimomoru. — Juli.

Cupuliferae — Kaporke.

Betula alba L. — Breza bijela. Dosta je ima izmegju Foče i Budnja na putu u Zagorje. — Juli.

* *Ostrya carpinifolia Scop.* — Crni grab. Pred selima Budanj i Ratalj u Zagorju. — Juli.

Juglandaceae — Orahovci.

* *Juglans regia L.* — Orah. Podivljao (ili divlji?) u sutjeskom tjesnacu kraj puta u Gjurgjevicu. — Juli.

Salicineae — Vrbe.

Salix serpyllifolia Scop. — Vrsta vrbe. Dosta je ima na snježnim poljima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 57.).

Polygonaceae — Heldače.

* *Rumex alpinus L.* — Sćav planinski. Na predalpinskim livadama Zimomora u Crvanj-planini. — Juli.

Polygonum fagopyrum L. — Helda usjevna. Sije se u Sutjesci.

Caryophyllaceae — Klinčaci.

Alsine graminifolia Gmel. var. glaberrima Vis. — Mišjakinja travolisna. Nova vrsta za Bosnu. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 49.).

Alsine verna Bartl. — Mišjakinja ledinasta. Na alpinskim livadama Crvanj-planine (Zimomor). — Juli.

Cerastium lanigerum Clem. Typicum! — Vrsta rošca. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 50.).

Dianthus inodorus L. — Var. brevicalyx Beck. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. Ima je i u bijelim odlikama. — Juli. (Exsicc. br. 24.)

Dianthus armeria L — Klinčac kosmati. Na okrajku šume izmegju Broda i Mješaje. — Juli. (Exsicc. br. 25.).

* *Silene petraea Waldst. & Kit.* — Ljepica uskolisna. Na alpinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 42.).

* *Heliosperma pusilla Waldst. & Kit.* — Na okrajku snježnih kotlina Maglić-planine. — Juli. Nalazi se u ledini pokraj cerastium lanigerum.

Lychnis coronaria Desrouss. — Drjemina pavjenčasta. Dosta je ima ispod grmlja i svakovrsnim biljkama zaraštenim mjestima u Sutjesci i u Zagorju. — Juli.

Ranunculaceae — Žabnjače.

Anemone narcissiflora L. — Vrsta šumarice. Skoro na vrhuncu Maglić planine. — Juli. (Exsicc. br. 31.).

Ranunculus montanus Willd. — Žabnjak pjegavi. Na planinskim pašnjacima Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 90.).

Helleborus odorus Waldst. & Kit. — Kukurijek mirisavi. Dosta ga ima na pašnjacima. U Zagorju kod Obrnje prelazi u slijedeću vrstu.

Helleborus multifidus Vis. — Kukurijek rascjepkani. Nova je biljka za južnu Bosnu. Nalazi se na pustim i neobragjenim mjestima planine Morine kod Plužine. — Juli.

Papaveraceae — Makovice.

Papaver alpinum. L. — Mak žućkasti. Nova biljka za Bosnu. Na okrajcima snježnih polja Maglić-planine. — Juli (Exsicc. br. 55.).

Cruciferae — Krstašice.

* *Arabis hirsuta Scop.* — Gušarka kosmata. Na stijenama u predalpinskim mjestima Zagorja. — Juli.

Cardamine glauca Spreng. Na planinskim pašnjacima Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 109.).

Alyssum repens Baumg. — Vrsta turice. Nova biljka za Bosnu. U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 27.).

Violaceae — Ljubičnice.

* *Viola biflora L.* — Ljubica dvocvjetna. Na planinskim pašnjacima Crvanj i Maglić-planine. — Juli. (Beck, Adamović.) (Exsicc. br. 48.).

Viola Zoysii Wulff. — Vrsta ljubice. Na Volujku u visini 2300 m. — Juli. (Exsicc. 42.).

Linaceae — Lanovice.

Linum capitatum Kit. — Lan kitnjasti. Na alpama Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 11.).

* *Linum alpinum.* — Lan planinski. Na pašnjacima Crvanj-planine (Adamović) i na Magliću (Beck, Adamović.) — Juli. (Exsicc. br. 113.)

Polygaleae — Krestušci.

Polygala pyxophylla. Avé Lall. Vrsta krestušca. Nova biljka za Bosnu. Na okrajcima snježnih kotlina Maglić-planine, u ledini od Dryas octopetala, Papaver alpinum, Soldanella alpina i drugih. — Juli. (Exsicc. br. 116.).

Polygala comosa Schkuhr. — Krestušac kitnjasti. Na livadama u Zagorju. — Juli.

Umbelliferae — Štitarke.

Eryngium amethystinum L. — Kotrljan, gladež tokasti. Na pustim i neobragjenim mjestima pred Kalinovikom. — Juli.

* *Anthriscus alpestris Wimm. & Grob.* Vrsta krosuljice. Na livadama Crvanj-planine. — Juli.

* *Anthriscus sylvestris Hoffm.* — Krosuljica glatka. Na livadama i kraj ograda u Zagorju kod Sela. — Juli.

* *Orlaya grandiflora Hoffm.* — Stidak velecvjetni. Na pašnjacima, krajem puteva, u baščama i megju usjevima kod Jeleća megju Fočom i Borjem u Zagorju. — Juli.

Saxifrageae — Kamenčice.

Saxifraga Kerneri nov. spec. — Kamenika. Nova vrsta.

Radix multiceps. Caudiculi numerosi, perennantes, copiose foliati. Racemi simplices, 10—15 cm. longi, nudi vel paucis foliis alternis sparsi, glanduloso pilosi, atroviolacei. Pedunculi 1—2 flori vel apice 3—4 flori. Folia caudiculorum in rosulam disposita, 4—5 mm. lata, 10 [15]—20 mm. longa, anguste spathulata, obtusa, integerrima, ad marginem linea longitudinali punctorum impressorum et squama alba calcarea foveslata. Flores 6 mm. lati; calyx glanduloso pilosus, lobis ovatis obtusis; petala oblongo-obovata, obtusissima, alba, sepala breviora latitudine subaequantia. — In rupium fissuris montis Maglić-planina; rare; — Julio, ca 2300 m. (Exsicc. br. 17.).

Razlikuje se od srodne joj kamenike krastave — Saxifraga crustata Vest. — relativno kraćim, mnogo širim i tupim lišćem, kratkim i tupim kruničnim percima i tupim okrajcima čašice.

O ovoj kameniki piše mi dr. Wettstein ovo: „U herbariumu A. Kernera nalazi se jedan eksemplar kamenike, koju je našao Pančić u Srbiji. Ona je vrlo slična sa Vašom tako, te će biti sasvim vjerovatno, da se ta biljka širi preko Hercegovine po gorama Srbije i valjada još dalje prema jugu, gdje zastupa krastavu kameniku. (Saxifraga crustata Vest.)“

Saxifraga aizoon L. — Kamenika tačkasta. Na Kmuru pred Fočom; na Pleću i Volujku u Sutjesci i na Crvanj-planini megju stijenama; svagdje dosta. — Juli. (Exsicc. br. 15.).

* *Saxifraga Blavii Engler.* — Na obroncima i pašnjacima Maglić-planine. — Juli (Exsicc. br. 18.).

Saxifraga Hohenwarti Sternberg. — Nova biljka za Bosnu. Na glavici Maglić-planine u visini 2300—2380 m. — Juli. (Exsicc. br. 16.).

Grossulariaceae — Grozdače.

* *Ribes petraeum Wulf.* — Grozdić trepavasti. U šumi poviše Sela u Zagorju. — Juli.

* *Ribes grossularia L.* — Ogrozd. U šumi na Suhoj-gori i to na podnožju Maglić-planine megju stijenama. — Juli.

Rosiflorae — Ružatice.

* *Rubus idaeus L.* — Malina. U šumi i kraj puta kod Borja u Zagorju. — Juli.

Potentilla aurea L. — Petoprst zlatasti (u Sarajevu vele: petolist). Na Crvanj- i Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 79.).

Potentilla caulescens Jacq. — Petoprst (petolist) stabljikasti. Na vrhu (1900 m.) Zimomora u Crvanj-planini. — Juli. (Exsicc. br. 78.).

Papilionaceae — Leptirnjače.

Anthyllis alpestris Kit. (genuina!) — Ranovka cjelolisna. U planinskoj visini Volujka i Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 8.).

* *Ononis hircina Jacq.* — Mačac runjavi. Na okrajku šume izmegju Foče (Broda) i Mješaje. — Juli.

* *Trifolium patulum Tausch.* — Djetelina rastvorena. Ispod grmlja kod Suhe u dolini Sutjeske. — Juli.

* *Oxytropis campestris D. C.* — Oštrica bez stabljike. U predjelu kržljavog drveća na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 29.).

Oxytropis montana L. — Oštrica gorska. Nova biljka za Bosnu. Na planinskim pašnjacima Maglić-planine ima je dosta. — Juli. (Exsicc. br. 30.).

* *Onobrychis montana DC.* — Grašica gorska. Na Maglić-planini u društvu sa Alchimilla alpina, Gentiana verna, Calamintha alpina i sa drugima. — Juli. (Exsicc. br. 40.).

Loranthaceae — Imelače.

* *Viscum album L.* — Imela bijela. Na drveću kod Broda blizu Foče i na drugom bjelogoričnom drveću oko Budnja na putu u Zagorje. — Juli.

Primulaceae — Vjesnjače.

* *Lysimachia nummularia L.* — Metiljka krugolisna. Na okrajku šume izmegju Foče i Mješaje kraj Čehotine. — Juli. (Exsicc. br. 54.).

Androsace villosa L. — Mužica runjara. Na Maglić-planini u visini 2300 m. — Juli. (Exsicc. br. 14.).

* *Soldanella alpina L.* — Posvica planinska. Na okrajku sniježnih kotlina Maglić-planine. — Juli. (Exsicc. br. 34.).

Asperifoliae — Oštrolisti.

Onosma echioides L. — Oštrika štetinjasta. Nova biljka za Bosnu. Na visoravni Morina u Zagorju. — Juli. (Exsicc. br. 121.).

* *Myosotis sylvatica Hoffm.* — Potočnica pozemljuša. U šumi kod Borja i na Crvanj-planini. — Juli.

Scrophulariaceae — Strupnikovice.

Linaria alpina L. — Klobučac planinski. Nova biljka za Bosnu. U višem planinskom predjelu na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 33.).

Pedicularis verticillata L. — Ušljivac pršljenasti. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 20.).

Acanthaceae — Primognice.

Acanthus mollis L. — Primog mekani. Nova biljka za Bosnu. Vrlo rijedak megju grmljem na raskršću u Gjurgjevicu u Sutjesci, a mnogo ga ima kod Ratalja i Jeleća u Zagorju. — Juli. Sasvim je običan na putu od Nevesinja u Blagaj. U povećoj ga množini ima u turskom groblju „Za lukom“ u Mostaru. — August. (Exsicc. br. 62.).

Labiatae — Usnjače.

* *Thymus montanus Waldst. & Kit.* — Materinka gorska. Na okrajku šume izmegju Foče i Mješaje. — Juli. (Exsicc br. 41.).

Mentha pulegioides Sieb. — Vrsta metvice. Nova biljka za Bosnu. Kraj puta oko Broda do Foče, kod Tjentišta u Sutjesci i pred Kalinovikom. — Juli, august. (Exsicc. br. 43.).

Thymus humifusus Bernh. — Vrsta materinke. Na Maglić-planini. Juli. (Exsicc. br. 47.).

Plantagineae — Trputnjače (bokvice).

* *Plantago reniformis Beck.* — Na megji drveća Maglić-planine blizu koliba kod Prijevora. — Juli. (Exsicc. br. 53.).

Plantago carinata Schrad. var. graminifolia A. Kerner Herb! — Trputac cjevnasti. Nova je vrsta biljke za Bosnu. Na pašnjacima pred Kalinovikom. — Juli, august. (Exsicc. br. 21.).

Campanulaceae — Zvončaci.

Phyteuma orbiculare L. var. lanceolatum Vill. — Zečica krugljasta. Ta je vrsta nova za Bosnu. Na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 35.).

* *Hedraeanthus serpyllifolius Vis.* — Dosta ga ima na Maglić-planini. — Juli. (Exsicc. br. 23.).

* *Wahlenbergia Kitaibelii A. DC.* — U Zagorju kod Sela. Juli — var. subalpina Wettst. Na Maglić-planini. (Exsicc. br. 28.)

Rubiaceae — Broćike.

Asperula Wettsteini nov. spec.

Radix lignosa multiceps, paucis fibrillis sparsa. Caules basi lignescentes, superius herbacei, tetragoni usque ad apicem subnequales, diffusi, decumbentes vel erectiusculi, crispule hirsuti. Folia quaterna, infima ovata acuta, caulina linearia margine revoluta, floralia bina, crispule hirsuta. Flores fasciculato cymosi; bracteae lanceolato-aristatae, calyce hirsuto duplo longiores. Corolla infundibuliformis, quadrifida, extus patenter hirsuta, atropurpurea; laciniae aristato-acuminatae, apice membranaceo albo; tubus corollae 4·5 mm. longus, aequalis, hirsutus.

In cacumine montis Maglić-planina; ca 2000 m. Julio. — Proxima Asperulae Cynanchicae L. a qua differt: foliis et caulibus crispule hirsutis, tubo corollae longiore, aequali, laciniis corollae longius acuminatis, apice membranaceo albo, corollis extus patenter hirsutis habitu.

Ab aliis Asperulae specibus cum specie nova comparari possunt: A longiflora Waldst. et Kit. et A. scabra Prsl.

Ab Asperula longiflora W. K. differt species nova tubo corollae breviori, calyce non adpresse hirsuto, foliis et caulibus hirsutis, habitu.

Ab Asperula scabra Prsl. (syn. A. canescens Vis.), cui habitu et indumento foliorum similis, differt forma laciniarum corollae et indumento corollae, foliis omnibus (etiam superioribus) hirsutis.

* *Asperula odorata L.* — Prvenac mirisavi. U šumi kod Borja. — Juli.

* *Galium lucidum All.* — Broćika svijetla. Na podnožju Crvanj-planine. — August.

Dipsaceae — Češljigovine.

Scabiosa silenifolia Waldst. & Kit. — Vrsta prženice. Na Maglić-planini 2100 m. — Juli. (Exsicc. br. 51.).

Compositae — Glavočike.

* *Micropus erectus L.* — Malica osovna. Izmegju Foče i Mješaje. — Juli.

* *Achillea abrotanoides Vis.* — Jezičac pepeljasti. Na stijenama Crvanj-planine. — Juli. (Exsicc. br. 123.)

* *Carduus collinus Waldst. & Kit.* — Stričak uglasti. Na livadama u Ustikolini kraj Drine. — Juli.

Sonchus asper L. Krijica oštra. U Ustikolini. — Juli.

Пребивања четирију врста европских лешинара у Босни и Херцеговини.

Приопћено у новембру 1888.

Осим Босне и Херцеговине још се може само Грчка и Шпанија поносити, да у колу свих својих животиња (фауне) имају као праве птице станарице и све врсте лешинара[1]), који у опће у Европи живе.

Нема сумње, да свакоме члану ове птичије фамилије пружају потребите услове за њихов опстанак само удружено земљишна и климатична протусловја на маленим просторима; па баш такових крајева, у којима има речених услова, има у довољној множини у Босни и Херцеговини.

Ниже наведене биљешке плод су непрестаног истраживања код такових људи, који ове земље и њихове животиње већ од дуље времена тачно познају; али су такођер и резултат мога скоро двогодишњег властитог посматрања и проучавања, у којем сам се свакако већим дијелом особито и шпецијално птичијим свијетом бавио.

Но ипак морам споменути, да су речене биљешке такођер расвјетљене и некојим врло незнатним домаћим књижевним подацима. Велим врло малим подацима, а то с разлога, што је непобитна истина, да је зоолошка литература до сада у опће, а особито кичмених животиња ових земаља врло незнатна.

Vultur monachus. Linn. — Der Kuttengeier. — Сиви лешинар.

Врло је чудновато, што сиви лешинар живи у овијем земљама само у посебним крајевима; јер док га у средини земље скоро никако не можеш наћи, а у сјеверном дијелу, — осим малих изнимака — такођер не, то нам је он, што се више ближимо к јужним крајевима, све чешћи и чешћи. —

У окружју травничком и сарајевском сиви је лешинар врло ријетак гост. Само сам два пута угледао близо Сарајева међу повећом множином бјелоглавих лешинара, сваки пута само по једног сивог, а 15. новембра 1888. угледао сам и убио код Рељева осамљеног мужака.

Надлугар Кнежевић видио је такођер године 1885. само једног сивог међу какових 60 бјелоглавих лешинара, који су се у близини Блажуја частили месом угинуле краве.

Надаље ухватише почетком године 1880. осамљену такову птичурину код Вареша, те је хранише дуље времена код станице у Вогошћу. Год. 1885. убио је натпоручик 28. пјешачке пуковније госп. В. Гренсо два комада код Купреша у окружју травничком; ја сам пак видио једног 25. маја 1887. код Лијевна, гдје сам самцит хода међу цијелим јатом бјелоглавих лешинара.

Успркос ревног испитивања за сивим лешинарем нијесам могао утврдити, да би становао и у другим крајевима средњег дијела ове земље.

У сјеверном дијелу Босне, а особито и савском подручју, можеш наћи сивих лешинара много више. О том се сугласно изјављују многи тамошњи мотритељи и љубитељи птичијег свијета. Но томе ће бити по

[1]) У Босни и Херцеговини зове народ све лешинаре „орлови"; у неким крајевима називљу бјелоглавог лешинара „мрцинаш."

свој прилици једини и само тај разлог, што се к оној неколицини доклаћеника из јужних крајева овијех земаља, придружују још и они из Фрушке Горе, који се врло радо залетавају преко Саве у босанску Посавину; јер тамо налазе много више и маснијег печења, него на столу свог родног краја.

Таквог једног —ваљда фрушкогорског госта (стара женка) — убио је господ. Ед. Ходек сен. 25. априла 1873. код бос. Градишке и поклонио га прошле године зем. музеју.

Па и она оба ексемплара, која је убио у близини Дервенте госп. Варош, и то једног г. 1882, а другог год. 1886., били су по свој прилици само прекосавски дошљаци.

Надаље је добио зем. музеј маленог, али лијепог мужака из Градачца, којег је неки тамошњи оружник у близини мјеста бодежом усмртио, јер преждеран није могао одлетјети.

Г. пл. Домбровски видио је почетком маја 1888. два сасвим млада сива лешинара код Бањелуке у кафезу, а то би могао бити доказ, да се сиви лешинар у некојим сјеверним крајевима Босне такођер и леже. Много има знакова, на темељу којих би се могло закључити и повјеровати, да му се налази легло у Орловој-шпиљи код Ситнице; но то доказати и потврдити — остаје још увијек задаћа будућности.

У свој Херцеговини и у јужном дијелу Босне (Фоча) живи сиви лешинар у много већем броју, премда ни тамо нигдје у великој множини.

У некојим крајевима столачког котара има их скоро толико, колико и бјелоглавих лешинара; па то се исто може рећи за билећки и требињски котар; код Мостара пак већ га има много мање. Чудновато је то, што се не могаху ни до данас пронаћи искључиво само њихова права легла.

Свакако им морамо тражити легло само у стијенама; јер сиви лешинар у овијем земљама није шумска птица. Будући да он још више него бјелоглави воли само необраштена мјеста, то се без сваке изнимке задржава само у најголијим хридинама.

Нема сумње, да се број чланова ове фамилије умањује од године до године тако, да ћемо већ послије кратког времена наћи сивог лешинара у повећем броју само на таковим мјестима у овијем земљама, гдје још сасвим безбрижно и мирно могу свој тајанствени живот проводити.

Gyps fulvus. — Der weissköpfige- oder Fahl-Geier. — Бјелоглави лешинар.

Премда тешко има гдје год који крајак у окупиранијем земљама, којег не би оживљавао бјелоглави лешинар, па ако и не стално, а оно бар за краће или дуље вријеме и у свако годишње доба — то се ипак устврдити може, да му је централни стан у средњим и јужним горама овијех земаља.

Већ је позната ствар, да се бјелоглави лешинар куд и камо жилавије опире култури, која све више напредује, него ли његов сивоглави друг; а та жива истина нигдје се боље не види, као што баш у овијем

земљама. Свакако се број његових чланова умањио пошљедних година; али ипак ни из далека не у оној мјери, како се могло очекивати.

И највеће вароши, којима се не само обим, него и вањштина и промет за ово 10 год. из дана у дан промјењивала и скоро сасвим промијенила, — не само да имаду још увијек сасвим близо себе своје вјерне бјелоглавце и то гдјекоја од њих у знатној множини, него те вароши имаду у својој близини још и гнијезда бјелоглавог лешинара, у којима лежи женка на јајима из године у годину.

Саме вароши оставио је бјелоглави лешинар већ давно прије, него што је аустро-угарска монархија ове земље посјела. Ипак многи старци, а особито у Сарајеву памте још врло добро, када је тих птичурина цијело јато скакутало улицама за храном, па је себи у обиљу и налазило. Али — тако ми приповиједаху у Сарајеву — када су дошли у земљу анатолски батаљуни, те ове скоро безбрижне пернате бјелоглавце у великој множини потукли и месо им, — које врло по мошку заудара, — у сласт изјели, онда је од оног часа нестало бјелоглаваца и ни један није се више хотио на улици задржавати, него је шта више сваки још са висине презирао то мјесто опасности.

Но још и данас вија се над Мостаром и Сарајевом што у знатној висини, што опет, — али ређе, — у висини једног пушкомета њих по 50, често удружених са гаврановима.

Пошто све до данас није још никако могуће нити само приближно набројити сва она мјеста, на којима се бјелоглави лешинари обично задржавају, у великој множини спавају и гњезде се, то ћу за сада назначити само она, која сам као такова сâм препознао.

У окружју мостарском.

Средиште Гачина-планине код Требиња

Некоје стијене напрема манастиру Завала, као и други обронци напрема Поповом-пољу, у котару љубињском.

Шумски предјели: Букови дô и Радовина у котару љубињском.

Тјеснац ријечице Брегаве код Стôца.

Врела Буне и Бунице.

Сходна мјеста у близини Мостара као што је Вележ, на којој се још увијек виде гнијезда.

Стијене западно од ове вароши.

Стијене у Преслици планини код Цеве.

У окружју сарајевском.

Стијене код Козије ћуприје недалеко Сарајева, некоји дијелови Требевића, као и Стари град.

Соколац стијена недалеко Вареша.

Тјеснац, у којем поток Вогошћа извире.

Окружје тузланско.

Стијене код Трбука, као и оне повише Зворника.

Окружје травничко.

Многа легла на сјеверним и источним обронцима Влашић-планине.

Окружје бањалучко.

Орлов тјеснац код Ситнице.

Округје бихаћко.

У овом окружју није ми познато ни једно пребивалиште бјелоглавог лешинара.

Али за стално има тројином више станова бјелоглавог лешинара у Босни, а особито у Херцеговини, и за то молим свакога пријатеља, коме су такова мјеста позната, да ми их дојави, како би се могло што тачније установити распространиште ове големе птичурине у овијем земљама.

Бјелоглавих лешинара убије се годимице у овијем земљама по мојем рачуну око стотине, и не рачунајући оног броја, који падне жртвом од стрихнином отрованог меса, које области излажу због курјакова.

О каквом затору ових птица, или о њиховом исељивању из овијех земаља, — нема све до данас још никаквога знака.

И тако јест, па ће још дуго остати бјелоглави лешинар као најзначајнији и најмногобројнији грабљивац у овијем земљама. Сасвим мирно сједи наш бјелоглави лешинар на својем јају и не мичући се мирно дише у чистом ваздуху, па гледа са стијене код Трбука правцем на жељезницу, која тамам испод њега techn и звижди. С тога разлога оправдано се може рећи, да ће овај лешинар све промјене своје домовине сасвим мирно преживјети, само ако га још за времена и вис. зем. влада заштити од бескорисног и сувишног убијања, као и од прекомјерног излагања меса отрованог страшним стрихнином

Neophron percnopterus Linn. — Der ägyptische Aasgeier.
Египатски (мисирски) лешинар.

Мени самом није пошло за руком уочити ову врсту лешинара у Босни; у томе је био сретнији мој брат Ернест. У мјесецу септембру год. 1887. видјеше он и препаратор овдашњег зем. музеја г. Целебор три мисирска лешинара у планини Вучијој луци недалеко Сарајева. Зем. музеј има надјевена старог мужака, којега је г. Ходек сен. убио у Гор. Тузли и поклонио га музеју.

Боја му је доста једнолична, али никада чисто бијела, већ напротив мало рђаста у близу као што је и у брадана, а боја старијег перја прелијева се у смеђе-црвенкасту.

Е. витез Домбровски видио је за подругу годину у Крајини само једног египатског лешинара и то код Ситнице мјесеца септ. год. 1882; а једног је младог убио у Горњем Шехеру код Бањелуке.

Већ из горњих редака види се, да је домовина овом красном грабљивцу даље на југу и да врло ријетко залазе и то само појединци у сјеверније крајеве Босне. С тога разлога узгредно ћу споменути, да се биљешке у годишњим орнитолошким извјештајима о долијетању ове птице у Буковину морају још боље потврдити, а док се то не учини, не ћемо гријешити, ако у исте биљешке не будемо вјеровали усприкос томе, што г. Шауер навађа један стан на Дњестру, јер је овај стан ипак превише осамљен.

Осим далматинских приморских крајева, у којима је египатски лешинар по свој прилици стална птица, налази се он поглавито у јужним херцеговачким котарима.

Њ. ц. и кр. височ. наш непрежаљени нашљедник пријестола Рудолф, посматрао је више комада ових птица концем марта и почетком априла 1886. у околини требињској напрема далматинској граници.

У требињском и сусједном билећком котару има мисирских лешинара у опће највише.

Натпоручик витез Томасини видио га је такођер и у Кориту код Гацког, како се то види у његовом опису.

На стрмим и сликовитим крашким обронцима у источном крају од Поповог поља леже се египатски лешинар сваке године.

Настојањем за музеј врло заслужног надлугара Холеја у Љубињу, извађена су 24. априла 1888. два јаја из гнијезда, које се налази на стијенама повише Величана, те је исти вриједни сабирач ова јаја послао музеју. Касније нашло се у близини истог мјеста у другом гнијезду само једно јаје.

Године 1885., дакле још раније, извадио је Х. пл. Кадић из гнијезда код Дôњег Храсна истом снешено јаје и послао га је у Беч орнитолошком друштву.

По његовом казивању налазе се многа гнијезда у ономе крају. И препаратор г. Целебор убио је у мјесецу новембру 1886. год. осамљеног египатског лешинара средњег доба у маслиновом гају код Метковића.

Ситно перје, које покрива крила, боје је тамно-смеђе; остало перје је као снијег бијело.

У Стôцу сам разумио, да није било видјети египатског лешинара у околини те вароши и да се тек у најновије вријеме почео ширити према сјеверу, те да се један населио и у шпиљу стијене, која се уздиже баш повише вароши; но и тога убише послије дуље времена тешком муком.

По вјеродостојном казивању шумара Шперлбауера налази се мала насеобина ових птица у маленом тјеснацу Брегаве, гдје их је сâм нашао још прије 5 година.

У околини Мостара и у сјеверној Херцеговини ријетко се када види египатски лешинар.

Gypaetus barbatus Linn.
Der Bartgeier. — Брадан, брадати крагуј, зер или бркут.

И ако се још прије окупације није могло сумњати о пребивању брадана у овијем земљама, то је ипак морало врло обрадовати природословца, пријатеља природе као и ловца, када је опет који нов стан ове чудноватe и тајанствене птице открио, те је тамо могао посматрати или чак и убити.

Баварски ботаник О. Сендтнер нудио је све могуће још год. 1847, само да се дочепа те големе птичурине, за коју је мислио, да ју је препознао међу осталим грабљивицама, када се на Влашић-планини ботанизирањем бавио; али како сâм признаје у свом врло занимљивом путопису, остала му је жеља пуста, а труд узалудан.

Први, који устврдише, да брадан живи у Босни и Херцеговини, и ту своју тврдњу убијеним ексемпларима и доказаше, — били су аустријски официри, који дођоше г. 1878. и 1879. у Босну и Херцеговину.

На темељу извјештаја, као и на темељу властитог увјерења и истраживања могу рећи, да је брадaново пребивалиште ограничено на три окружја.

Средиште највећег окружја лежи уздуж границе котара гатачког и фочанског, гдје су највише планине сјеверног Балкана као: Маглић, Волујак, Лебршник и друге, те се простире и даље у Црну Гору, гдје се шири на околне планине; друго, нешто мање окружје лежи недалеко сјеверно од пријашњег и обухвата Трескавицу, Височицу, Преслицу, а особито Прењ-планину; треће и најмање окружје обухвата Влашић и све његове огранке сјеверно од Травника.

Осим именованих планина још би се може бити овдје ондје наћи могло по које гнијездо у котару рогатичком, али то ваља још утврдити; за Бјелашницу код Сарајева и за Вележ-планину, код Мостара, — једва би се смјело рећи, да су сталнa пребивалишта брадaнова.

Али по обичају свих лешинара отумара и наш брадан далеко од својих пребивалишта и у друге крајеве овијех земаља. С тога разлога убише и на Романији-планини већ два, од којих једнога има Др. Гиртанер у својој збирци.

Па такови случајни сукоби нијесу баш сасвим ријетки ни у околини нити у близини самог Сарајева. И сâм сам се сретао већ више пута с њим, а барон Шилинг, који му је и гнијездо открио, посматрао га је дуље времена, а најпослије се једног пушком дочепао. Једног младог брадана убио је надшумар Гешвинд код Кобил-дола, и сада се налази у овдашњем гимназијалном музеју.

Напротив, није ли баш право чудо: у фочанском и гатачком котару главни су му станови, па ни из Фоче, нити из Гацког ама баш ни једне вијести, да би се тамо ма ко дочепао бар једног брадана. У мјестима пак, која леже у горе означеном средњем окружју: у Невесињу, Благају, Зукићима близу Коњице и у Калиновику, у том сваком мјесту убише већ бар по једног и то различите старости и у свако годишње доба.

Када сам се год успео ма на коју од наведених планина, смијем рећи, увијек сам могао са насладом посматрати чудну игру брадана: околишно вијање и неуморно кружење изнад највиших планинских гребенова. Па и исту Бјелашницу код Сарајева и Вележ код Мостара посјећује наш брадан скоро дaномице, не би ли и тамо загледао који масан комад.

Да и на Влашићу и у његовој околини такођер брадани живе, то до сада посвједочише њих двојица властитом смрћу. Један од њих угинуо је од меса стрихнином отрованог и нађоше га код Травника, те га тамо и надјенуше; а други, млад још птић, погибе од пушке, те се сада налази у збирци г. Др. Гиртанера.

У ове крајеве унесена западна култура много је мање поплашила, становање ограничила и пореметила начин живота нашем брадану, него ли сивом лешинару, а томе је разлог, што је брадан чисто алпинска

птица. Само у најближњим дубљим продорима и тјеснацима, које је себи изнимно изабрао за стан, ваљда с разлога, што су му особито пријале или што је себи у њима довољно хране налазио, као што је то тјеснац Миљацке недалеко Сарајева — само у таковим мјестима морао се узнемирити данашњи дан наш брадан и побјећи у своје праве станове, у пусте хридине високих планина, гдје га веома ријетко ко дира.

Овуда има још пуно крајева, на које ријетко кад ступа човјечија нога; о каковијем туристима, који би обилазили бар оне планине, које су тик самих градова, — нема још ни спомена; шумари имају и превише важнијег посла, него што је убијање брадана; пастири, који љети пасу стада по високим планинама, они опет немају средстава за убијање птица, нити маре ловити животињу, од које им нема користи. И тако ће наш брадан још дуго времена као птица станарица оживљавати ове земље, веселити путнике и понос бити многих голих главица босанско-херцеговачких планина; — и на сваки начин много дуље него исти сиви лешинар.

Потанке описе до сада убијених босанско-херцеговачких брадана и то по боји, начину живљења, умножавању, њиховој величини и т. д. настојаћу изнијети на свијет други пут.

Отмар Рајзер.

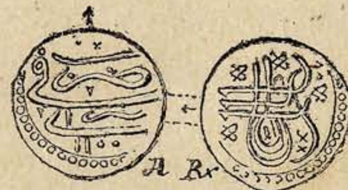

Zanimiv turski novac, kovan u Sarajevu.

Priopćio **dr. Ćiro Truhelka.**

Priopćujem zanimiv turski novac, koji je kovan u samomu Sarajevu. To je jedini novac, koji se poslije propasti kraljevstva bosanskoga kovao u Bosni.

Natpis na prednjoj strani lijepo je čitljiv te glasi ضرب فى سراى ١١٠٠ (duribe fi Saraj — skova se u Sarajevu), a pod napisom (tarihom) nalazi se god. 1100 po turskom brojenju, koja odgovara godini 1688/9 po kršćanskom računu. Oko napisa načinjen je vijenac od bobica, koje se nanizaše oko jedne kružnice.

Na drugoj strani ima jednostavna tura. Slova u toj tugri nijesu jasno izražena; mogla bi se čitati: „Sulejman sani“, što bi značilo: Sulejman drugi (sultan).

Novac taj skovan je od bakra a mjere su mu ove:

Promjer: 19 mm.
Debljina: 0·8 mm.
Težina: 2·15 gr.

Prvi takov novac darovao je zemaljskom muzeju urednik „Vatana“ Hulussi-efendija, te mi je kazao, da ga je skovao Mehmed-paša Korča. Od onda nagjoh i poviše komada, ali makar da sam se na sve strane propitkivao za taj zanimiv novac, ne mogoh o njegovom postanku ništa izvjesno da saznam.

Tek slučajno listajući po Margetićevom prepisu kronike fra Nikole Lašvanina, nagjoh pouzdanu vijest o tom novcu, a iz nje slijedi, da je novac skovao Husein-paša, kada je uslijed požara i mraza, koji je uništio usjeve, nastala u Sarajevu glad i nevolja. Da toj nestašici doskoči, učini Husein-paša, čemu su se financijalne uprave u sličnim prilikama tek u novije doba dosjetile, kova naime bakren novac, koga je morao svaki pod silu u mjesto srebrna primiti — ustanovio je kurs na silu (Zwangskurs).

Priopćujem u savezu s time dotično mjesto iz kronike fra Nikole Lašvanina, a opis nevolje, koja je onda Bosnom zavladala, zanimaće svakoga već stoga, što je živim plastičnim bojama ocrtana.

Fra Nikola piše doslovce:

„1690. Biaše na Bosni Usein-paša i pomori oganj u prolitje ljude gore nego kuga. Iste godine pade snig i mraz na žito i bi glad koju nije nitko zapamtio i tad počeše kovati Mangure a za bile pare po 6.000.

„Pomri mlogo naroda od glada a bižanja biaše od Save prid vojskom cesarovom; kud god bi se mako ležahu mrtci, nit se kopahu nit imadiaše tko.

„Jedjahu resu liskovu, s drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke; — u Sarajevu izidoše dica mater mrtvu; u Banjoj luci koga bi obisili, obnoć bi ga gladni ljudi svega izili, a u to vrime paša siciaše i visiaše uskoke i raju, koga god bi doveli, i te bi ljude mrtce sve izili. Davali bismo (naime fratri) jist ubogim, al kako bi se najilo to bi i umrlo.

„Stvar koja se prvo toga mogaše za 10 groša prodat, za jedan se prodavaše. Izprodava siromaš kuće, pokuće, zemlje, sudje, haljine i t. d.

„Tada ja (fra Nikola) uze od Šahbazovića i od Mezetovića turaka livadu Drin, što se prvo nije mogla imat ni po jedne jaspre i tom se livadom i sad t. j. 1738, ako Bog da i odsele služi Manastir Duha S. u Fojnici i u njem fratri s. Frane. Iste godine na 1. aprila pade po svoj Bosni po planinah krvav snig i biahu crljene kako da su skrletom pokrivene iznad Fojnice; tako ostaše tia do velikog prolića. Nove godine pomori kuga, i govore ljudi da ništo hodaše noseći strile i to Turci drže, da je istina, ali nije drugo nego vrazi, od kojih da se oslobode Turci čine čaratarije, ali nije druge likarije, nego svete mise, molitve i postovi. . . . .“

Nema dvojbe da se vijest Margetićeva odnosi na spomenuti novac. Što ga u kronologičkom nizu spominje tek god. 1690, a ne kako je na samom novcu zabilježeno pod konac 1688, dolazi otud što je Margetić navedenu bilješku napisao tek god. 1738, dakle skoro 50 godina poslije. Moguće je da je i prepisač Margetićeve kronike, fra Nikola Lašvanin prepisujući kronologički pogriješio.

O istom novcu sačuvala je tradicija takogjer pouzdanu vijest, koju zabilježi pokojni Sabit efendija Hadži Huseinović u svojoj rukopisnoj povijesti Bosne. Ta vijest veli:

„Mjeseca ramazana godine 1100. odluče ban hrvatski, gjeneral zadarski i „hrišćanski razbojnici“ (uskoci) navaliti na neke tvrgjavice na bosanskoj megji. Da se ta navala odbije, naregjeno bi valiji Husein-paši, da spremi vojsku u one krajeve, a da se potrebe ove na megju otpravljene vojske namire, zamisli Husein-paša skovati bakreni novac te zamoli visoku portu, neka mu dopusti kovanje takovog novca.

Ovu je molbu prejasna porta uslišala, naredivši da kod kovanja bakrenog novca treba upravo onako postupati, kako se to činilo u Carigradu, da se dakle iz jedne oke bakra ima načiniti 800 komada ovog novca i to tako, da po dva komada imadu težinu jednog akčeta.

Po ovom uputstvu i pod nadzorom Husein-paše stadoše taj bakreni novac kovati. Veli se da se novac kovao u Kazandžiluku u magazama, koje se i danas zovu Oprkanj.“

О материјалу богумилских стећака.

Средњовјечни стећци Богумила у Босни и Херцеговини од вајкада су привлачили на се особиту пажњу путника, које с тога, што се у великој множини находе, које опет с тога, што су им димензије понекад колосалне. И данас су ови стећци предмет марљивог проучавања.

При томе се поновно примјетило, да се материјал ових каменова не находи у близини онога мјеста, гдје се ови налазе; према томе су се даклен ови стећци уз пркос тежини њиховој до 100, чак и до 200 метарских центи морали донашати из велике даљине и често на стрме брежуљке узносити.

Ја бих у том погледу да упозорим само на групу од по прилици 30 комада богумилских стећака, који леже у предјелу Црквина, опћине Мратинић код Крешева, на десној обали потока Крешевице на оном мјесту, гдје коњски пут из Кисељака у Крешево увире у колски пут Кобиља глава — Крешево. Стећци су дијелом као тумбафаги, дијелом као саркофаги и дијелом плочасти, састоје се из красне вапнене рњаге (вапнени кршник, Kalkbreccie) од кршева бијелог вапнаца с живахно црвеним лемом, а пошто су махом глатко полирани били, морали су отприје веома лијепо изгледати.

У геолошкој збирци рударског сатништва у Сарајеву нашао сам још отприје сличну рњагу, која бијаше забиљежена кано мрамор из Мратинића.

Распитавши се даље у Крешеву дознао сам, да се на брду Меовршју у Мратинићу, о којему ми, узгред буди речено, споменуше да је пун пећина, налази знатан лом од онога мрамора.

У томе каменолому имаде, како ми неки казиваху, у пола довршених богумилских стећака и стало би необично много напора, да се ови каменови са стрмог брда снесу доље на даљину од скоро читавог сахата.

Из овога се види, да би доста важно било испитати поближе материјал, од којега се богумилско камење састоји, и ја ћу овдје записати моја неколика опажања о томе приликом мојих путовања по унутрашњости.

Велика већина од љепших а нарочито од каменова са скулптурама истесана је од густог или зрнавог вапнаца, а то је отуд, што Херцеговина а и Босна веома обилује овим материјалом, при томе се лахко обрађује и дуго држи.

Већ су ређи стећци од обичних, бијелих или жућкастих, а још ређи они од интенсивно обојених вапнених рњага (Kalkbreccien), као на пр. они у Мратинићу.

Напротив необично често употребљаване су вапнене громаче (конгломерати) за мање, махом коцкасте или плочасте богумилске стећке, као на пр. код Хан-Попова на тести Подлугови-Вареш, у долини Љубине код џамије у Средњем, код православне цркве у Челебићу испод Коњица, у Совићима код Прозора, у Вољицу код Горњег-Вакуфа итд.

Оних 75 стећака код Турбе-Подкраја на тести из Травника у Доњи-Вакуф, састоје се махом од вапнене громаче, но имају подложне плоче од зеленог верфенског шкриљца (шкриљавца, Werfener Schiefer), који се ондје пуно находи.

На обронцима Шеваровог блата код Ливна па даље сјеверозападно чак до Грахова, гдје у огромној множини имаде богумилских стећака, ту превлађују камене плоче, које се састоје од шкриљца вапнаца.

Онај красно скулпирани велики стећак и исто тако лијепи гробни стуб на Ђаурском пољу код Дôње Згошче, сјевероисточно од жељезничке станице Какањ-Добоја, начињен је од вапненог лапорца (Kal kmergel), као и скоро сви остали стећци у оном предјелу.

Код рушевине цркве на Кршном пољу на десној обали Босне више Маглаја, — а прича се да је од њезиног камења саграђена лијепа џамија у Маглају, — нађох око 10 богумилских стећака од грубо зрнавог Флишпјешчара (пјешчењака, Flyschsandstein). Један стећак у Смрдину, уз воду од Кршног поља, који је особено ишаран тракама, што се звјездасто од половине равнина испуштају, састоји се такођер од тога пјешчара.

У опћини Градина на врелу Велике Лашве испод Карауле горе, западно од Травника опазио сам најзад у густој шипражној шуми Теничов гај групу од 7 богумилских стећака, од којих се пет састоје од палеозојичког шкриљца, који је наслаган у дебелим таванима (слојевима), а налази се у оном предјелу. Ти стећци дјеломице су украшени скулптурама (грбовима и орнаментима налик на пужеве).

Материјал од остала два стећка је лијеп, бијел мљечни бјелутак (Milchquarz), који се на блиском Златина-потоку чешће опажа. Оба камена у облику саркофага имају од прилике сличне димензије; на једном сам измјерио 150 цм. дуљине, 75 цм. ширине а 60 цм. висине, која се из шумске земље још промаља.

Како се у Босни и Херцеговини релативно ријетко бјелутак налази у већим комадима (Blöcke), то су ово по свој прилици једини богумилски стећци од бјелутка начињени; а пошто се тврдо камење бјелутка, као што је познато, веома тешко обдјелава, то нам ови стећци уједно доказују, да Богумили нијесу жалили мучна труда, како би што љепше украсили гробове својих сродника, било орнаменталном израдом стећака, било пак употребљавајући за то необичан материјал, који баш с тога пада у очи.

В. Радимски.

Nove bube (zareznici, koleopteri) u pećinama južne Bosne.

Otkriveni i opisani u oktobru 1888.
od **Viktora Apfelbecka.**

Speluncarum Coleoptera nova e Bosnia meridionali.

Detecta et descripta mense octobris 1888.
a **Victore Apfelbeck.**

I. Leptoderus cylindricollis.

Ferrugineus, subtransparens. Caput oblongum basin versus subangustatum, subtilissime confertim ruguloso-punctatum lineisque duabus antrorsum divergentibus, ab antennarum insertione ad frontis marginem directis notatum. Thorax cylindricus, latitudine plus duplo augustior, capite multo angustior, basin versus paulatim augustatus, non constrictus, obsolete remote punctatus. Elytra oblongo-ovata, convexa, latitudine duplo longiora, confertim evidenter punctata pilisque longis erectis parce vestita, apice conjunctim rotundata. Antennae corpore longiores, articulo tertio secundo fere quater longiore. Lg. $5^1/_2$ — 6 mm.

Tamno rgjasto-crven, slabo proziran, s traga se po malo sužava. Od korijena pipaka razilaze se prema glavi dvije crte, koje su sa unutrašnje strane zakrivljene, te su vrlo sitno, gusto i smreškano natačkane

Vratni štit nije utegnut, skoro obao, sprijeda slabo, a s traga ide sve na uže; dva i po puta je dulji nego li širi, mnogo uži od glave, vrlo je rasuto i nejasno istačkan.

Pokrilje je dugoljasto-jajoliko, vrlo svedeno, dva put dulje nego li šire, ogusto i krupno, a na vrhovima smreškano istačkano; pokriveno je, osobito zadnje dvije trećine, vrlo dugačkim kao zlato žutim i pojedince rastojećim dlakama, koje su zajednički zaokružene.

Pipci su dulji od tijela; članak 3. skoro četiri puta dulji od 2., a 10. i 11. malo da nijesu jednako dugački i jaki.

Dugačak je $5^1/_2$ mm. Nagjen je u pećini kod Golubovca.

Radi toga, što je obrasao dlakama i što mu je 2. članak pipka kratak, mogao bi se uvrstiti u podrod Propus Abeille pokraj sericeus Schmidt.; ali se od ovog opet razlikuje drugim biljegama i to: duljim i oblim vratnim štitom, dugom rastojećom dlakom, kojom je pokrilje nejednako obraslo, i velikom razlikom u duljini 2. i 3. članka pipaka, što osobito u oči udara.

II. Leptoderus pygmaeus.

Dilute ferrugineus, transparens. Caput elongatum, retrorsum subangustatum angulis posticis rotundatis, obsolete punctulatum lineisque duabus subrectis antrorsum divergentibus notatum. Thorax vix punctatus, latitudine plus duplo longior, antice convexus, pone medium profunde constrictus. Elytra latitudine dimidio (♂) vel duplo (♀) longiora, sat fortiter disperse punctata, pilis erectis plus minusve vestita, apice conjunctim rotundata. Antennae corpore longiores, articulo tertio secundo plus duplo longiore. Lg. $4^1/_2$ mm.

Jasno rgjasto-crven. Glave dugačke, skoro pravougaone, s traga ide sve na uže, tačke se jedva vide po njoj, a dvije crte, koje su skoro prave i s prijeda se razilaze, polaze od korijena pipaka prema čelu i tamo se gube.

Vratni štit gladak, jedva se vidi da je istačkan, $2^1/_2$ puta je dulji do svoje najveće širine, prednje su $^2/_3$ svedene, a za tim se na prečac stegne na polovinu širine, a prema osnovici opet se po malo širi.

Pokrilje je kod ♂ za polovinu, a kod ♀ dva put dulje, nego li šire, jako je i ogusto istačkano, sprijeda slabo, a od polovine prema vrhovima sve je više kratkim rastojećim dlačicama obraslo i zajednički zaokruženo.

Pipci su dulji od tijela, članak 3. jest $2^1/_2$ puta dulji od 2., a članak 11. nešto je dulji od 10.

Dugačak je $4^1/_2$ mm. Nagjen je u Megara-pećini u Preslici-planini (kotar konjički).

Spada takogjer megju Propus Abeille, ali se ipak od svih vrsta Leptoderus-a razlikuje svojom neznatnom veličinom, kao i svojim stisnutim, svedenim oblikom tijela.

III. Leptoderus Hoermanni.

Ferrugineus, transparens. Caput oblongum subparallelum, evidenter remote punctatum, lineisque duabus parallelis notatum. Thorax latitudine ter longior, convexus pone medium subito fortiter constrictus, obsolete subtiliter punctatus et pubescentia brevi vestitus. Elytra convexa, apice conjunctim rotundata, subtiliter pubescentia et evidenter confertim punctata. Antennae longissimae, corpus tertia parte superantes, articulo tertio secundo quater longiore. Pedes longissimi, trochanteribus femoribusque anticis incrassatis, tibiis apice spinulosis. Lg. 6 mm.

Jasno rgjasto-crven, proziran. Glava dugačka sa skoro paralelnim stranicama, dobrano je krupno, ali rasuto istačkana. Od krilnog korijena polazi sa svake strane prema čelu paralelno sa okrajkom glave po jedna crta, koje se u toku sve po malo gube.

Vratni štit triput je dulji od svoje najveće širine, prve dvije trećine visoko su svedene, a za tim je od jednom na polovinu širine utegnut, a prema osnovici opet se po malo nešto raširio, osobito je sićušno istačkan i slabo je kratkim dlakama obrasao.

Pokrilje svedeno, dva puta dulje nego šire, gusto i jednako prileglim žutim dlakama pokriveno, jednako, dosta krupno i gusto istačkano, a na vrhovima zajednički zaokruženo.

Pipci vrlo dugački, za jednu su trećinu dulji od tijela; članak 3. skoro četiri puta dulji od 2., a 11. i 10. jednako su dugački i široki.

Noge su za čudo dugačke. Trochantera i bedro prednjih noga debelo, a vrh od goljenice naoružan je malom bocom. Dugačak je 6 mm.

Mogao bi se uvrstiti megju Propus Abeille. No ako se uzmu u obzir neobično dugački pipci i noge, po kojima mu je oblik sasvim oseban, to se on tim razlikuje od svih drugih vrsta.

Nagjen je samo jedincati ♀ eksemplar u ustaškoj pećini kod Krbljine.

Slobodan sam ovu vrstu, koja se svojim osebinama izvanredno odlikuje, posvetiti g. vlad. savjet. Kosti Hörmannu, koji osobitim načinom unapregjuje znanstvena istraživanja i napredak u ovijem zemljama.

IV. Hexaurus nudus.

Ferrugineus, subtransparens. Caput et thorax nitidissimum, subtiliter disperseque punctatum; thorax elytris angustior, longitudine paulo latior in medio latissimus, angulis anticis rotundatis, angulis posticis fastigatis. Elytra n u d a, c o n v e x a, oblongo-ovata, apice singulatim rotundata, latitudine tertia parte longiora, in medio multo (♀) vel paulo (♂) dilatata, c o n f e r t i m e v i d e n t i s s i m e p u n c t a t a. Antennae corpore paulo (♂) plusve (♀) breviores, articulo secundo primo multo longiore, a r t i c u l o 8º. b r e v i s s i m o, articulo 7º. apice valde incrassato. Pedes longi t i b i i s s p i n u l o s i s, tarsis anticis in ♂ quinque- in ♀ quadri-articulatis. Lg. 7 mm. lat. 3 mm.

Tamno rgjasto-crven, proziran. Glava i vratni štit vrlo sjajan, sitno i rasuto istačkan. Vratni štit uži od pokrilja, nešto širi nego li je dug, u sredini najširi, sprijeda jače, s traga slabije sužen, sa zaokruženim prednjim i zaoštrenim zadnjim uglovima.

Pokrilje golo, svedeno, dugoljasto-jajoliko, nije produženo i za to vrh „Pygidium"-a ne pokriva, na vrhu je pojedince zaokruženo, za $^1/_3$ dulje, nego li je široko, u sredini kod ♀ jako, a kod ♂ slabije trbušasto prošireno, vrlo je krupno i gusto istačkano.

Pipci kod ♂ kraći, a kod ♀ mnogo kraći od tijela; prvi članak jedva za polovinu drugog, a drugi, osim osmog, skoro su svi jednako dugački; osmi je vrlo kratak, duljina mu iznosi samo $^1/_3$ od onih, megju kojima se nalazi članak 7. vrlo je odebljao, a slijedeći manje; članak 11. zaoštren; krajnji članci vrlo su obrasli štetinjicama.

Noge su dugačke i tanke, goljenice sitno trnovite, prednja stopala sastavljena su u ♀ od 4, a u ♂ od 5 članaka, ali nijesu raširena.

Dugačak je 7 mm. a širok 3 mm. Našao sam ga u ustaškoj pećini kod Krbljine.

Od Hexaurus Merkli Friv. i njegovih varijeteta odlikuje se svojim puno većim i širim oblikom, golom gornjom stranom, krupno istačkanim pokriljem i ustrojstvom mesosternalne cijevčice.

V. Hexaurus Reitteri.

Dilute ferrugineus, subtransparens, nitidus, convexus, p u b e b r e v i s s i m a p u l v e r u l e n t a disperse — in elytris densius — tectus, c a p u t r o b u s t u m, l a t i t u d i n e d i m i d i o l o n g i u s, nudum et vix punctatum; p r o t h o r a x l a t i t u d i n e m u l t o l o n g i o r, parum convexus, subtiliter disperseque punctatus, lateribus paulo ante medium leviter rotundatus, ante basin subconstrictus; elytra prothorace multo latiora, convexa, latitudine dimidio fere longiora, confertim et evidenter punctata; antennae tenues, elongatae, corpus vix superantes, a r t i c u l o s e c u n d o p r i m o p l u s d i m i d i o l o n g i o r e, articulo 8º. apice vix, articulo 7 et 9 evidenter incrassato, articulis 2, 3, 4, 5, 6, 7 et 9 sicut 8, 10 et 11 longitudine fere aequalis; pedes longi et graciles, femoribus tenuibus apicem versus incrassatis, tibiis subspinulosis, in mare quinque — in ♀ quadri-articulatis. Lg. 4·5 lat. 2 mm.

Jasno kestenjasto-smegj, dosta sjajan, vrlo sveden, obrasao je osobito kratkim, skoro prahu sličnim, ali ipak rastojećim dlačicama rijetko, a na pokrilju gušće.

Glava debela, za polovinu dulja nego li je široka, a pred korijenom pipaka jest najšira i jedva se vidi da je istačkana.

Vratni štit puno dulji, nego li je širok, a tik sredine najširi; slabo je sveden, te dosta rasuto istačkan.

Pokrilje vrlo svedeno, mnogo šire od vratnog štita, za polovinu dulje nego li je široko, te gusto i krupno istačkano.

Pipci tanki i jedva su dulji od tijela; 1. je članak za polovinu, a 2. i puno deblji nego ovaj; članak 8. na kraju jedva malo, naprotiv oni, megju kojima se nalazi jesu kvržasto vrlo odebljali; članak 2., 3., 4., 5., 6., 7. i 9. kao i 8., 10. i 11. skoro su jednako dugački.

Noge su dugačke i tanke, te imaju naprema vrhovima odebljale bedre, a goljenice trnovite. Stope u ♂ sastoje od 5, a u ♀ od 4 članka.

Dugačak je $4^1/_2$ mm. a širok 2 mm. Srodan je sa Hexaurus Merkli Friv. koji živi u Kodža-Balkanu, ali se ipak od ovog razlikuje dugačkom i debelom glavom, uskim vratnim štitom, kratkoćom prvog članka u pipcima i vrlo kratkom, skoro kao prašak sitnom dlakom — Ja sam našao više komada ovih zareznika u pećini u kotaru fojničkom nedaleko Kreševa.

Osobito mi je drago, što mogu ovu osobitu vrstu posvetiti mom prijatelju i slavnom koleopterologu g. Edmundu Reitteru, koji je sebi stekao osobite zasluge potankim proučavanjem i poznavanjem onih silphida, koje u pećinama žive.

* * *

Godine 1888. pregledao sam i tačno istražio kakovih 20 pećina u kotarima: sarajevskom, rogatičkom, višegradskom, fočanskom, fojničkom i konjičkom, te pošto sam u nekoje i poviše puta zalazio, došao sam do ovog zanimljivog rezultata.

Svi nagjeni i posmatrani koleopteri (zareznici) ili su sasvim nove, još neotkrivene vrste, a to su baš gore opisane, ili su pak takove, koje se nalaze samo u dalmatinskim pećinama.

Od dalmatinskih vrsta našao sam Laemostenus robustus Schauf. u pećini kod Dobrunja, nedaleko srpske granice; nadalje jednu varijetetu od Antisphodrus Erberi Schauf. u pećinama u sarajevskom kotaru.

Sasvim mi je za čudo, što ne nagjoh ni jednu vrstu od Anophthalmus i Bathyscia, koji su u kranjskim, hrvatskim i dalmatinsko-hercegovačkim pećinama vrlo česti, te se čini, kao da ih u južno-bosanskim pećinama nikako i nema.

Moje temeljito i tačno istraživanje u svako godišnje doba u mnogim i mnogim pećinama opravdava mi moj sud, da se subterran (podzemna) fauna južne, zapadne i sjeverozapadne Bosne ne samo dobrano razlikuje od faune u Hrvatskoj, nego da je baš vlastita samo ovoj zemlji, a svakako će biti, da je više srodna i da je u bližoj svezi sa još malo poznatom balkanskom faunom, nego sa onom, koja živi u hrvatsko-dalmatinskim i hercegovačkim pećinama, te da čini prelaz k južno-istočnoj balkanskoj fauni.

Vlastita svojstva južno-bosanske podzemne (subterran) faune ponajbolje se vide baš kod novo otkrivenih vrsta Leptoderus. Sve tri nove vrste odlikuju se osim drugih znatnih biljega od onih već poznatih triju vrsta iz kranjskih i hrvatskih pećina, osobito izvanrednom duljinom trećeg članka pipaka, koji je

u Leptoderus cylindricollis i u L. Hoermanni dulji skoro četiri puta, a u L. pygmaeus dulji skoro tri puta od 2. članka.

Dvije nove vrste Hexaurus-a potkrepljuju opet tvrdnju, da južno-bosanska subterran-fauna naginje na svaki način fauni balkanskih pećina; jer i ona, do sada poznata jedina vrsta Hexaurus-a, t. j. Hexaurus Merkli Friv., otkrivena je na Balkanu, u jednoj pećini Kodža-Balkana.

Епиграфске цртице из Босне и Херцеговине.

I.

Натпис херцега Стјепана на цркви у Горажду.

Један од најзнаменитијих тренутака у животу херцега Стјепана био је без сумње онај, када се некадашњи велики војвода босански први пут поносио насловом „херцега од светога Саве“. Тим више је чудновато, што нам повијест о томе, за једну од најзнатнијих политичких личности, а и по повијест Босне XV. вијека тако замашном чину није знала сачувати извјесних података, тако да је сумњиво, када је Стјепан постао херцегом и тко му је дао тај наслов.

Први пут спомиње се Стјепан „herzegh sancti Sabbae“ у једној листини од 12. јуна 1446., коју је први пут приопћио Качић у „Разговору угодном народа словинског“, [1]) а за њим приопћио ју је и Фарлати у свом великом дијелу о Илирији. [2])

Рачки покушао је доказати, да је та листина патворена, а закључује то из разних анакронизама што се у њој налазе. [3]) Но да та листина и није патворена, већ само лош пријевод пропале листине, то ваља уз остале анакронизме уписати преводиоцу и тај у гријех, што спомиње Стјепана херцегом год. 1446. Стјепан називље се све до године 1448. само великим војводом босанским, а тек од тога доба именује се у својим листинама: „Ми господин Стјепан божјом милошћу херцег од светог Саве, господар хумски и приморски и велики воевода русага босанскога, кнез дрински и к тому“.

По обичају млетачке канцеларије не називље се још ни онда херцегом. У листини од 26. марта 1449 [4]) зове се напросто „Comes Stefanus de Bosnia,“ а тако и у листини од 9. маја 1451, дакле двије године послије тога. Тек у листини, изданој слиједећега дана налазимо наслов „Dux Stefanus magnus vayvoda“. [5]).

Друго, што нам повијест још мора ријешити, јест питање, тко је Стјепану дао наслов херцега Св. Саве.

Клаић вели у својој повијести Босне, да му га је дао римско-њемачки цар Фридрик III., а фра Јукић тврди, да га је добио од Фридрика IV.

[1]) Беч 1836. I. стр 141.
[2]) Illyricum sacrum IV. 68.
[3]) „Bogumili i Patareni“ Rad jugosl. akad. knj. VIII. 155.
[4]) Шафарик-Споменици CDLXI.
[5]) Ibidem CDLXXV.

Ни један ни други хисторик не наводи врела, гдје је те вијести црпио, а и не да се ниједна од тих тврдња хисторички доказати.

Херцег Стјепан, макар да је био на Балкану једна од најугледнијих особа, ипак није никад ступио с римско њемачким царем у тако тијесан однošај, да би га овај одликовао херцешком круном.

Тежње Стјепанове нијесу се никад дотицале с интересима њемачкога царства; а ако је био у дипломатским круговима републике св. Марка, папиног двора, порте и краљевства босанског врло знаменита особа, на њемачком царском двору биће да је мало тко и знао за име херцегово. Према томе отпадају политички мотиви таквом одликовању.

У списима млетачке аркиве сачуван је један записник од 26. марта 1449, из ког разабиремо, да су посланици краља босанскога Томе, који је у то доба ратовао са Стјепаном, јавили вијећу млетачком, да се његов и њихов непријатељ, велики војвода босански, Стјепан Вукчић, улагује краљу арагонскому, не би ли га овај именовао херцегом сплетским. [1])

То, што је Стјепан већ 1448. постао херцегом св. Саве, побија ту тврдњу босанских поклисара, а нема сумње, да је то била пука потвора — бар за онда.

Да ли је херцег Стјепан уопће тежио за херцеговином сплетском, тко зна? Тко ли ће завирити у срце славичном човјеку? Али нема сумње, да је у онај пар имао херцег већих мисли, него ли му је била херцеговина сплетска.

Повод пак изјавама босанских поклисара лако ће схватити свак, који је познат с политичким приликама Босне и Венеције у оно доба. Краљ арагонски био је Венецији трн у оку, а херцеговина сплетска бијаше главна цијељ свијех тежња поносне републике, која је жељела присвојити тај град, а за њим и читаво далматинско приморје.

Стјепан Тома опет је по више пута искао у Венеције помоћи против свог великог војводе Стјепана, кому је моћ тако порасла, да је пркосио свом краљу; али се Венеција устручавала, да се покаже као очити непријатељ човјеку, који би јој при постигнућу њезиних тежња у погледу Сплета могао бити од велике користи. Краљ се надао, оцртавши херцега као супарника републике, који потајице уговара с непријатељем њиховим, понукати је на савез против њега.

Већ млетачко вијеће не хтједе да вјерује у ту бајку, а посланици не наговорише вијећа, да подупре краља босанскога у његовим непријатељским подузећима, напереним против Стјепана.

У једном млетачком дневнику налазимо год. 1449. ову примједбу: „Si osserva, che il conte Steffano possiede terre in confine di Cattaro, Ragusi e Spalato, e che era eretico, ma che gli fu spedito l' Ambasciator Gradenigo, il qualo lo ridusse in seno alla chiesa, onde ebbe del papa il titolo di duca di S. Sava.“ [1])

[1]) Secreta consil. Rogat. XVIII. 82.... Quod spectabilibus oratoribus domini regis Bosnie, qui.... dicunt prefatum serenissimum regem... nobis denotari facere, quod comes Stefanus de Bosina suus et noster inimicus querit se creari facere per regem Aragonum ducham Spaleti. (Гласник српск. уч. др. 144).

[1]) Commissiones et relationes Venetae, у Љубићевим Monum. I. 3.

По тој примједби довађа се постанак херцеговине св. Саве у савез са вјерским питањем, које је у Босни било у оно доба на дневном реду, а вијести, да се Стјепан надао херцешкој круни у папе, који је некоч Твртку I. послао краљевску круну, ласно је вјеровати.

Становиште, што га је херцег Стјепан у вјерском питању заступао, карактеристично је за човјека, који у свачему имаде своју особну корист пред очима.

Стјепан Вукчић био је, као и његов предшасник Сандаљ Хранић, један од најугледнијих богумила, те је присташе народне босанске цркве штитио, када су их краљеви босански по наговору папе прогањали.

Богумили заступали су у оно доба у јужној Босни већи дио јавног мнијења народњег, а подупирући их, стекао је оданих присташа својим особним тежњама, који му уз Турке бијаху главно упориште.

Стјепану се наметала врло често прилика, да се прекрсти, али га политички интереси одвраћаху од тога, јер му богумили јужне Босне бијаху сигурнији савезници но папа, далеко у Риму, а преко Неретве слаби краљ босански.

То ипак није Стјепану сметало, да се често договара са папом, кому је била жива жеља, да га предобије за католичку вјеру и да преко њега сатре упорне богумиле. Стјепан је уговарао с папом, а сва је прилика, да се бар на кратко вријеме прекрстио. Да ли је то учинио у нади, да ће се, ослонивши се на Рим отети утицају порте, или с којих других разлога — тко би знао? Свакако је сигурно, да га је на то прије наводила херцешка круна, него ли вјерско убјеђење.

Договори с папинском столицом бијаху у кратко ови:

Када је инквизитор Јаков де Мархи, који се већ један пут морао ради непристојна владања уклонити из Босне, 1435. дошао на позив краља Твртка II. по други пут у Босну, покуша он не би ли прекрстио и Стјепана, који је тек наступио Сандаљеву баштину. [1])

Покушај тај не бијаше додуше сретан, али Стјепан ступи ипак у даље договоре с Римом, а из једног листа папе Николе V. разабиремо, да је Стјепан сам замолио његовог предшасника, папу Евгенија, да му пошаље којега прелата, не би ли га прекрстио. [2])

На тај позив посла папа 1439. бискупа хварског Тому у Хумску и Босну као посланика мира, [3]) не би ли њему успјело, што не успје инквизитору Јакову, али под јесен исте године тужи се папа, да Тома није био дорастао својој мисији. [4])

Папин легат Тома окани се Хумске, те настави своје дјеловање на двору краља Стјепана Томе, гдје га је срећа боље послужила.

Углед краља није био баш најдичнији. Сва његова влада досада није се продичила ниједним славним дјелом, а уза све то био је везан

[1]) Fejer Codex. diplom. X. VII, 792.

[2]) Лист је писан 1. фебруара 1448..., Stephanus vajvoda.. ad prefatum Eugenium oratores suos miserit, ac prelatum aliquem ad se dimitendum pro causa reductionis hujusmodi postulaverit. Препис у Рајналдовим аналима.

[3]) Farlati Illyricum sacrum IV. 256.

[4]) Tu que ad eum (Stefanum) remissimus... neque tamen... ad errores hujusmodi deponendos compellere potuisti. Farlati. Illyr sacr. IV. 156.

за жену ниска рода, што је била голема љага у очима поносних великаша босанских.

Тома, бивши сам богумил, оженио се Војачом по богумилском обреду без црквених церемонија, а по старом обичају био је дужан држати је тако дуго, док му буде вјерна и ваљана, док јој не нађе ни најмањег порока.

Стјепану Томи прохтјело се, да се ожени кћерју којег отмјеног босанског великаша, не би ли тако свој углед повећао; али уз највољу пажњу није био кадар, да у Војаче запази најмању љагу, која би му била пред народом повод, да је отјера. У тој неприлици обрати се папи. Овоме се улагивао, пристајући на то, да се у Босни прогоне богумили [1]) а бјегунце примио је херцег Стјепан у својој земљи, те им је давао и заштите и уточишта.

Папа Евгеније прогласи први краљев брак склопљен по обреду богумилском ништетним, [2]) а краљ Тома, ријешивши се Војаче, баци око на Катарину, кћер најотмјенијега велможе краљевства босанског, војводе Стјепана.

Године 1446. ожени се Тома Катарином, која је прешла на католичку вјеру [3]), а том згодом измири се Стјепан са краљевским двором, те већ исте године налазимо војводу Стјепана први пут на двору босанског краља. [4])

За папину пропаганду био је то лијеп успјех, а папа надао се извјесно, иза кћери и оца прекрстити. И сам Стјепан Вукчић као да је био склон пријећи католичкој вјери, јер када је нови папа Никола V. засио на папину столицу, посла му 18. јуна 1447. [5]) посланике, да му се поклоне, а папа посла бискупа Тому опет као легата у Хумску. [6])

Бискуп Тома био је овај пут сретнији, јер Стјепан обећа папи „obedientiam verbalem“ [7]) а бискуп се под јесен врати у Рим, да извијести папу о свом успјеху.

Почетком друге године, на дан 1. фебруара, посла га папа опет у Босну, а да му успјех буде што сигурнији, овласти га, да Стјепана и Иваниша Павловића прокуне, ако би се устручавали пријећи на католичку вјеру, да их прогласи лишеним свију имања својих, а ова да раздијели међу католичку господу босанску. [8])

[1]) Quod (rex) perniciosam Patarenorum gentem ex omni ditione sua expulerat. Theiner Monum. Sl. m. II. 358.

[2]) У писму краљу Томи мотивира папа Еуген одлуку ту овако: „Oblate nobis pro parte tua petitionis series continebat, quod dudum ante tui ad culmen regium assumptionem cupiens inimicos et invidos ortum tuum occultari ut sic facilius, que imminebant pericula evitares, quondam ex infimo genere mulierem etiam ad carnis copulam tibi associasti, eique iuxta mortem patris, quod si tibi bona et fidelis esset, ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contrahere... promisisti. Cum... dilecti filli barones regni tui Bosne ipsam propter infimam ejus originem statim in reginam habere dedignantur. Thainer o. c I. 388.

[3]) ..... Thomas Stephanus, rex Bosne illustris, ac ejus ucsor... quoscunque Patarenorum heresis deponentes, errores ac veritatis lumen recognoscentes, quod mater omnium et magistra sancta romana ecclesia tenet. (Из листа папе Николе V. од 1. jula 1451. Monum, hungar. II. 262.)

[4]) Miklošić: Monum. 440.

[5]) Никола V. засио је 6. марта 1447.

[6]) Theiner o. c. II. 236.

[7]) Види: Rad VIII. 155.

[8]) Листина у Рајналдовим аналима год. 1449. број 9.

Стјепан се можда баш није толико уплашио папина проклества, али тим опаснији био му је други дио легатове пуномоћи. Знао је он добро, да у Босни има доста господе, која су само чекала часак, да униште моћ Стјепанову, да га сруше са поносне висине, на коју се уздигао, а земљу да му разграбе. С једне стране страх, а с друге стране нада, да ће се моћи окористити, ако се бар на око покори папи, склонише га, да се своје окорјелости окани; а када га је још млетачки посланик Градениго стао наговарати, да се одрекне богумилства, пријеђе на католичку вјеру. Награда му бијаше према наведеном већ млетачком дневнику херцешка круна.

Нови херцег, ако се и одрекао богумилства, не одрече се богумила, јер када је Тома пошао из Хумске у Босну, те наговорио 1450. краља Стјепана Тому, да прогони богумиле, примио је херцег бјегунце, те им је давао уточишта.

Учинио је то тим радије, што је у то доба започео ратовати с Дубровником, па му је требало у том рату присташа и помоћника. [1])

Тај рат био је поводом, да се папа стао договарати са Стјепаном. Дубровчани се наиме потужише папи, да је херцег Стјепан на њих навалио и не навијестивши им рата, а том приликом напоменуше, да је окорјели богумил, из чега разабиремо, да је опет одустао од католичке вјере.

1452. посла папа Никола V. легата Пагамина бискупа од Дулцињак Стјепану.

Пагамини наговарао је Стјепана, да се бар привидно покори папи, те овај посла опет поклисаре у Рим. [2]) Папи је било за тим стало, да Босну смири, јер му вјечни ратови бијаху велика запрека вјерској пропаганди у Босни, те за то спреми опет легата Тому, да настоји наговорити Дубровчане и херцега на мир. Папина је заслуга, да је 1453. и 1454. дошло до мира, али више и није постигао. Херцег Стјепан оста и надаље вјеран народној цркви богумилској, а у повељи, којом утврди мир са сином својим Владимиром (од год. 1453) изјављује: и на тој постависмо свједоке и средителе вере наше: дједа босанског и ш ним дванајст поглавитијех крстјана. [3])

Том приликом подијели херцег дједу цркве босанске и 12 његових стројника судачку власт у приватним размирицама, које би се у самој херцеговој обитељи у будуће заподјеле.

Сви даљи покушаји папе, да херцега опет приведе у крило католичке цркве, остадоше јалови.

Херцег је и надаље штитио бјегунце богумиле, који су патили прогонство од католичке струје, која је на двору босанском преотела мах.

[1]) Бискуп Тома пише у свом листу од 19. фебруара 1451. „Duci Stephano de non recipiendis Patarenis mandatum, quod suades, per litteras et oratores nostros diligentissime fecimus, nec quocies occasio fuerit obmittimus; atque utinam monitiones nostras ita semper, sicut salutares et promte fuerint, ubicunque profuturas cognoscamus.

Theiner. Mon. II. 359. Приcподоби Rad VIII. 159.

[2]) Cum autem nuper nobilis vir Stephanus Dux sancti Šabbae ac comes Duimensis... quosdam ad nos destinaverat oratores seu nuntios, ex quorum relationibus non solum inter prefatum ducem et dilectos filios rectorem et consilium dicte civitatis (scill. Ragusii) concordiam et pacem subsequi speremus. (Из листа Николе V. Пагамину. Приопћио га Тајнер II. 263—265.)

[3]) Миклошић о. с. 461.

Када је Пио II. засио на Петрову столицу, покуша и он, да искоријени богумиле, да им отме уточиште, што га нађоше у херцеговој земљи. 1460. посла по савјету кардинала Ивана легата херцегу, да му забрани примати шљедбенике погубне богумилске цркве у својој земљи, али не успје. Политички догађаји у Босни и у Херцеговој земљи одвратише пажњу од вјерског питања на све већу опасност, која је кришћанству пријетила од Османлија, а херцег Стјепан умрије као богумил.

Овим разматрањима противи се занимиви натпис, што се налази над олуком црквених врата православне цркве у Горажду.

Овај натпис приопћујемо у нацрту. Натпис гласи дословце:

✚ Вь г(осподње) л(е)т(о) 6954. Азь рабь Х(ри)сту б(ог)у г(оспо)д(и)нь херц(е)гь Ст(е)ф(а)н вьздвигох храмь с(ве)т(о)го велкому(че)н(ик)а Х(ри с(то)ва Георгиа моле ему да помолить се о мње гр(ие)шномь вл(а)д(и)че моему Х(ри)с(т)у.

Година 6954. по старом бројењу одговара години 1442. послије Христа, а називљући се Стјепан те године херцегом, говори натпис против историчке чињенице, да је Стјепан Вукчић тек шест година касније постао херцегом.

Друга нетачност у том натпису јест та, да је херцег Стјепан према њему саградио православну цркву, а ми смо из историчких података разабрали, да је херцег Стјепан био богумилске вјере, да се додуше на кратко вријеме одметнуо католичкој, те опет пристао уз народну цркву босанску, а ни као богумил ни као католик није имао интереса, да сазида православну цркву.

Нема сумње, да је тај натпис крив, а уз анакронизме, који се налазе у самом смислу његовом, потврђује то и сам карактер писмена.

Сви до сада познати натписи босански XV. вијека писани су босанчицом, дочим је овај црквеном ћирилицом, а карактер слова исти

је, што га налазимо у натписима озренске и житомишљићке цркве. По свом карактеру не сижу та слова даље, него до под конац XVI. вијека, а сви старији натписи на православним црквама босанским писани су истим словима, што их налазимо по стећцима Босне и Херцеговине.

У босанским натписима имаде лигатура, али те су у XV. вијеку врло једноставне и ријетко употребљене; у овом се пак натпису често употребљавају, те су, рекао бих, вјештачки сложене у монограме, како их само црквена ћирилица XVII. и XVIII. вијека познаје.

Ето најзнаменитијих лигатура у том натпису.

- ВЬГ у ријечи вь господње
- ЛТО у ријечи лето
- ГДНЬ у ријечи господинь
- РЦГ у ријечи херцегь
- СТФН у ријечи Стефан
- ВЬЗДВИГОХ у ријечи вьздвигох (Слова ћ босанска епиграфика и не познаје).
- ЯМЬ у ријечи храмь
- ЛКО и МУН у ријечи велкомученика.
- ЄѠР. у ријечи Георгиа
- ЛЄ у ријечи моле
- ЯПОМОЛИТЬ у ријечи да помолить
- МНѢ у ријечи мње
- НОМЬ у ријечи гриешномь

Тко год познаје босанску епиграфику и тко је донекле вјешт црквеној ћирилици, разабраће из ових примјера, да тај натпис није могао настати прије конца XVI. вијека.

Чудновато је у том натпису и то, да се Стјепан напросто именује „херцегом“ а придјевак „од Св. Саве“ да фали. Нема скоро ни једне листине херцегове, писане послије године 1448., у којој би тај придјевак уз наслов херцегов фалио, а сам херцег јамачно га не би испустио био ни у тако знаменитом натпису. То му већ његова славичност не би допустила.

У осталом се натпис противи и самој традицији цркве. Главно светиште, мала капелица на лик крипте, и није посвећено св. Георгију већ Богородици, а тек онај натпис био је можда повод, да се предњи дио цркве држао посвећеним св. Георгију.

У католичким црквама налази се врло често да су поједини олтари и поједини дијелови цркве посвећени разним свецима; у православној вјери нема тога обичаја, а нема га већ с тога, што је у свакој цркви за иконостасом само по један жртвеник.

Питање, када је начињен овај натпис, не да се извјесно ријешити. Можда је настао под конац XVI. вијека, а можда тек у XVIII. вијеку.

Свакако је настао много касније нег што то текст самог натписа вели.

Разлог, с кога се криви натпис над вратима цркве у Горажду смјестио, можда би се могао овако протумачити.

Углед херцега Стјепана био је за његова живота и послије његове смрти у очима херцеговачких Мухамеданаца по прилици исти, који је био углед јунака Скендер-бега у очима арнаутских Турака. Његово име словило је далеко Херцеговином, а још и данас сачувала се успомена на херцега Стјепана баш у мухамеданском становништву Херцеговине. Турци су дуго послије смрти херцегове Хумску земљу, некадањи његов посјед, којим завладаше, називали именом „Херцегове земље“, а успомена на Стјепана сачувала се у данашњем називу Херцеговине. Углед херцегов био је толик, да се ријетко нашао Мухамеданац, који би дјело његове руке разорио, а приписујући градњу цркве у Горажду херцегу Стјепану, знао је хришћански свијет ондје, да ни један Мухамеданац не ће своје руке на њу подигнути. Име херцегово имало је бити паладијем те цркве, који ју је доиста очувао, тако да је та црква, стојећи уз Дрину, гдје се мухамедански живаљ највише раширио, кроз стољећа остала нетакнута.

II.

Влађевина и натписи њезини.

У југозападном правцу, једва сат од Рогатице, има на врху брда, што зарубише котлину рогатичку, мала али лијепа висораван. Већи јој је дио чистац, а тек западни дио хвата се мале шумице. Сред чистаца, а на домаку шумици налази се старо богумилско гробље. Облик је надгробним споменицима плоча и стећак. Прве врсте имаде 28 ком., те су већином средње величине, стећака има ту 32, а међу њима истиче се седам големих на облик дугуљасте коцке са подставком, која је при врху нешто шира но при дну.

Сви су ти стећци монолити, истесани заједно са подставком од једнога камена. Колико ли је ваљало муке премучити, док су се истесали из станца камена, па довукли на оно мјесто гдје данас стоје, најлакше се може судити по томе, што је највећи стећак без подставка виши него човјек средње величине, да је широк 1·35 м. а дуг близу 2 метра.

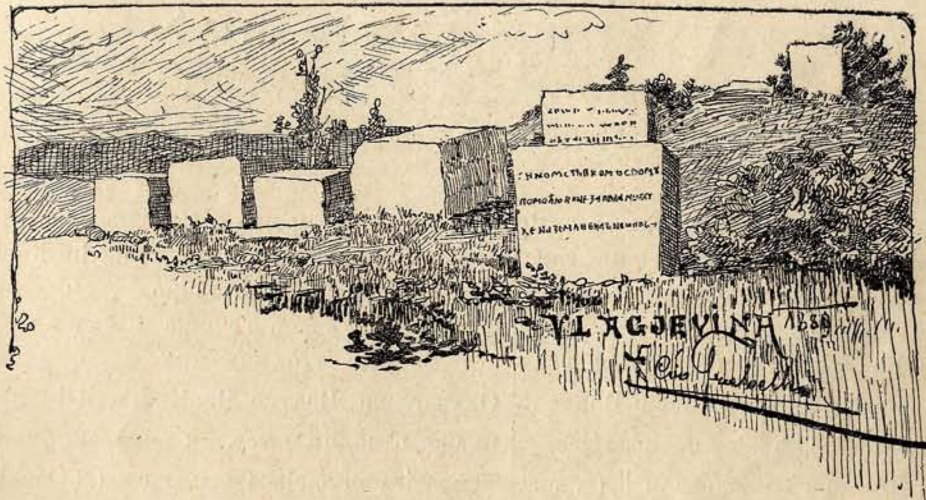
Остали су стећци помањи, те обично на облик саркофага, у којима се горња плоха, налик на сплоштен кров, у забат (Giebel) уздигла. Имаде више међу њима, украшених декоративним скулптурама, у којима се

виђају за орнаментику босанских стећака карактеристични мотиви увојака у разним облицима.

Занимиво је у тима гробиницама, да су се поредале над громилама, насутим од земље, које су такођер гробни споменици али културног доба, које је уминуло давно прије, него што наста на Влађевини богумилско гробље.

Тих громила имаде у једном низу нанизаних по двадесет. Те су громиле нетакнуте, док је од гробова преко половице раскопано. Како дознадох, раскопали су је војници 78. пуковније, а на жалост не могох сазнати, што се под њима нашло. У Рогатици ми казиваху, да је под једним стећком нађен златан прстен с аметистом и комад златне отке (тканине).

Од свих тих споменика занимива су два највећа стећка. На њима налазе се велики натписи, писани босанчицом, који иду међу најзнаменитије, што их нађох у Босни.

Први натпис писан је с лијева на десно, те су и слова тако обрнута као да их је клесар из огледала преписао.

Почетак натписа налази се на западном крају, наставак на јужноме, свршетак на источном прочељу. Сјеверна је страна стећка без натписа. Натпис писан је у три реда, који се настављају кроз све три стране стећка, а само на трећој су му страни четири реда.

Приопћујем натпис у нацрту, јер на тај начин најбоље мислим протумачити карактер његов и његових писмена.

Натпис гласи:

Ашбот[1]) приопћио је транскрипцију овога натписа, али она се битно разликује од натписа, како сам га ја преписао, па мислим да не ће бити с горега, ако текст натписа и Ашботов препис приподобимо.

Текст гласи:

1) Вь име отца и || сина и светога духа ✝ Се лежи Влатко Влави || ћь кои не молаше
2) ниједнога чловека и || (. . . а обиде млоге земле а дома погибе а з || а нимь и син и брать
3) Ајань . . Усиче ками него || вь воевода Миогошь с Лужина а божиомь пом || оћју и кнеза Павла милостоју
4) који укопа Влатка помену Б(о)га.

Ашботов препис гласи:

Ва име отца и сина и св. духа. Овди лежи Влатко Влађевић који неимаше отца, ни матер, ни сина, ни брата нити и једног човјека, осим греха(?). Обидје многе земље а код кућје погибе.

И на њега усијеће камен његов војвода Миотош и дружина с Божијом помоћу и кнеза Павла милошћу, који похрани Влатка, спомемув Бога.

Приподобивши оригинални текст с Ашботовим преписом, свак ће од прве опазити, да то није транскрипција у знанственом смислу већ пријевод старобосанског натписа на наш језик. Сам правопис није онај, што се употребљавао у старим босанским натписима, већ нови, а и поједине ријечи, карактеристичне за босански говор, прилагођене су модерном језику.

[1]) Bosnien und die Hercegovina, Reisebilder und Studien von Johann v. Asbóth, Wien 1888.

Тако је на примјер Ашбот мјесто карактеристичног **се** (у новијих натписа **зде**) читао „овдје“; мјесто **обиде** „обиђе“; мјесто **дома** „код куће“; мјесто **воевода** „војвода“; мјесто необичног инструментала **милостою** „милошћу“; мјесто **ȣкопа** „похрани“ (за коју ријеч и данас још Бошњак слабо зна); те напокон мјесто архаичког партиципа **поменȣ** „споменув“.

И по садржају је смисао Ашботова преписа посве други него је у оригинала. Име Влађевић у оригиналу нарочито је писано скраћено „Влавић“, а тек из натписа на другом стећку, гдје се исто име спомиње, разабиремо, да има гласити „Влаћевић“ те да је онај, који је писао тај натпис, или хотимице скратио име, или га погрјешно написао.

Цијелу реченицу која за именом слиједи и по Ашботову препису гласи: „који неимаше отца, ни матер, ни сина, ни брата нити и једног човјека, осим греха“ — немогох у оригиналу уз сву муку наћи. У оригиналу гласи то мјесто „који не молаше ниједнога чловека и . . . . “, а даље су оно неколико у нацрту натписа означених нечитљивих слова.

Имаде их свега највише пет, а није вјеројатно да се из њих прочита, што би једва у цијели ред стало.

За реченицом Ашботова преписа „Обидје многе земље а код кућје погибе“ фали пасус „а за њим и син и брат Ајан“! Ове ријечи уврстио је он у први ред, те је ваљда у читању 2-гог реда преписа преписавши га испустио почетак тога реда на I. страни, те га рочео читати на III. а онда наставио на II.

Име „Миотош“ како га је Ашбот прочитао, није познато старој босанској номенклатури, већ се у старим натписима, а и у овом дошљедно пише „Миогош“. Стара форма тога имена, која се само ријетко у најстаријим натписима употребљава, гласи: „Миогост“ т. ј. „мили гост“.

Ријечи „и дружина“, које Ашбот држи истога значења са „clientella“, гласи у 3. реду на II. стр. оригинала „с Лужина“, а нема сумње, да су Лужине биле стара племићка баштина Миогошева.

Фразеологички је врло занимива реченица „који не молаше ни једнога чловека“ а значење јој је по свој прилици: „који се не клањаше ниједноме човјеку.“

Што се тиче имена „Ајан“ (III. 3.), то је оно према грчкому Ајантес. Такова имена била су у Италији врло обична, а отуда су прешла и у Босну, те се каткада налазе на старобосанским натписима. То име могло би се и мјесто **аиань** читат **анань**, што би било по нашему „а на њ“, а Ашботову „а на њега“.

Но тај скраћени акузатив замјенице „он“ модернијега је поријекла, у Босни се ни данас још право није удомио, а у старим натписима никада га не нађох.

Други стећак, који се и обликом и величином с пријашњим подудара, налази се неколико корака ниже споменутога.

Натпис на њему обилази с лијева на десно у три реда око све четири побочне стране стећка. Почетак је такођер на западној страни, те има само један ред.

Натпис гласи:

I.

Вь име ѡца и сна и светога

II.

1. духа се лежи воевода миогошь своим(ь)
2. кои му послужи живу а мртва побилижи божюмь
3. и прави воевода миѡгошь и много ѿ мое ру
4. огь неби мрьтва ни криво убить

III.

1. (с)ином стѣпкомь свому
2. помоћю и кнеза павла милостию
3. ке на земли би . . . . ник

IV.

1. гдну влатку влаћевићу конь ногу
2. аи се копаите на племе . . томь

Чита се:

1. Вь име отца и с(и)на и светога || д(у)ха се лежи воевода Миогошь своимь || (с)ином Стјепкомь свому|| г(оспо)д(и)ну Влатку Влаћевићу конь ногу
2. кои му послужи живу а мртва побилижи божјомь || помоћју и кнеза Павла милостију. || Ај се копајте на племе(ну?) томь
3. и прави воевода Миогошь и много от мое ру || ке на земли би . . . . ник
4. огь неби мртва ни криво убить.

Ашботов препис:

Ва име отца и сина и св. духа. Овдје лежи војвода Миотош са својим сином Стјепком, своме господину Влатку Влађевићу код ногу који му послужи живу а мртва побиљежи Божијом помоћу и кнеза Павла милошћу. Аи покопавајте се овди на племену томе и на прави војводах Миотош колико оћете. Од моје руке на земљи чија је она, од мене нико не био мртав ни крив убит.

Приподобивши оригинал овога натписа с Ашботовим преписом, судара му се почетак, изузевши неке помање потанкости.

Што се тиче конца натписа, врло је нечитљив а мјестимице сам могао само поједина слова прочитати, али не могох их саставити у ријечи, те сам их с тога у препису испустио.

Задња реченица могла би се и овако читати, „а и секопан је на племенитомь прави воевода Миогош, и много от мое руке на земљи би, а од мене никог не би мртва, ни крив убит“.

Зауставити нам се је и име „Влаћевић“ или како га је Ашбот добро прочитао „Влађевић“. У старим босанскам натписима нема знака за наше „дј, ђ и џ“, већ се ти гласови пишу словом ћ (ђ). Када пак то слово треба читати „ђ“ ваља из значења ријечи погодити. У том случају ваља изговарати „ђ“, јер народ само оно мјесто, на коме су стећци, зове „Лађевином“, „Влађевином“ а нема сумње, да је прозвано тако по његовом некадањем господару Влатку Влађевићу.

III.

Натпис код Крста.

Натпис овај приопћујем с тога, јер је један од ријетких натписа босанских, што их је наћи у сјеверној Босни, а карактеристичан је за босанске натписе новијега времена, који су према старијим концизнији и краће састављени.

Натпис се налази код сеоца Крста, кому је име надјенуто по крсту, што се под натписом налази. Само село лежи на повисоком брду с десну страну цесте идући у Бужим, између Отоке и Бужима, сублизу на пô пута.

Камен је неправилан петероугласти 135 цм. висок ступ, а народ га ондје толико поштује, да је до њега сазидао малу црквицу.

Натпис гласи:

Зде
лежить ра
бь
б∗жи мило
вань в лт г
о
зрпд

Чита се:

„Зде лежить ра||бь б(о)жи Мило||вань в л(е)т(о) г(осподње) 7184“=1676.

Ријечи „зде“, овдје (ст. бос. „се“ или „сие“) „лежит“ (лежи) и „раб“ (роб) су архаичке форме, којима је православни обред замијенио старобосанске облике, те их преко црковног језика пренио и у православни народ босански.

Phileremus (Otocorys) penicillata Gould.

Kaukaska alpinska ševa u Bosni.

(Nova vrsta za faunu Austro-Ugarske).

Syn: Otocorys albigula (nec O. bilopha Rüpp!)
Alanda albigula Brandt.
(Otocorys Brandti Dresser) to je pustinjski oblik.
Otocorys larvata Filippi.
Otocorys scriba Bp.?

Th. Lorenz u svojem djelu „Beitrag zur Kenntniss der ornithologischen Fauna an der Nordseite des Kaukasus“ (Prilog k poznanju ornitološke faune na sjevernoj strani Kaukaza, Moskva 1887) krupnim i jasnim razlozima ističe tri vrste alpinske ševe, koje su svojom bojom i ljetnim prebivalištem dobro

razlučene. No meni se čini van svake sumnje, da je on u spomenutoj raspravi pogledom na imenovanje megjusobno promijenio vrste Otocorys albigula, Brandti i bilopha Rüpp.

Proučavajući ovu raspravu pade mi na um, da pobliže ispitam dvije alpinske ševe, koje su u zimu 1888. u Livnu na zapadnoj strani Bosne ulovljene. Pri tome sam došao do tog začudnog rezultata, da su te ptice odista prava vrsta Phileremus penicillata.

Još dvije godine ranije saopštio mi je nadšumar Geschwind u Travniku da je nahodio alpinske ševe. No kako je on suviše mislio, da je ova ševa ptica stanarica, to sam slabo cijenio ovo saopštenje. No danas rekao bih suviše da može da bude, jer su me nekoliki mjernici uvjeravali, da su u ljeto pri svojim radovima u pustošima krasa u glamočkom kotaru često vigjevali ovu pticu. Preostaje za budućnost, da se prilozima potvrdi ovaj navod.

Izvanredno tvrda zima od 1887 i 1888. g. nagonila je osobito u mjesecu januaru 1888. vrlo mnogo ptica sa brdina oko livanjskog polja u dolinu, kojima se pridružiše mnogobrojne, od česti rijetke sjeverne ptice, i to ne samo ovdje, već i u drugim predjelima okupacionog područja. Tako sam na pr. 3. februara blizu Sarajeva ulovio iz jednog jata vrabaca i žutaka (Goldammer) ♀ od Plectrophanes nivalis.

Megju tadanjim jatima ptica, koje je zima dognala čak u ulice Livna pokrivene za metar debelim snijegom, nalažahu se veća i manja društva kaukaske alpinske ševe, o kojima pričaju da su bile veoma pitome. Mnoge od ovih zimom i glagju iznurenih ptica pohvataše bez po muke, i oficiri tamošnje posade držahu ih nekoliko dana u zatvoru. Četiri mjeseca docnije dobrotom g. nadporučnika Grenso dobio sam jedan primjerak od tijeh postradalih ptica, dočim je u isto doba nadšumar Geschwind dobio takogjer jedan primjerak i prijateljski mi ga ustupio za zemaljski muzej.

Malo vremena zatim, čim je popustila zima, naglo je nestalo i alpinskih ševa.

Kako sam sâm nagagjao a pismo g. pl. Tschusi-a potvrdilo, oba su primjerka — o spolu im ne mogu ništa da rečem — mlade ptice, u kojih ne samo da imade još nježne limunaste boje po guši, čelu i sljepočicama, suviše na svjema crnim perima, ovom po vrstu karakterističnom crtežu guše i grudi, imaju još bjeličavo žute fine vrhove, kako se to veoma jasno vidi na slici ove ptice u Dubois-ovu djelu: Les oiseans de l' Europe, Deuxième serie, tom II. tablica 201.

Od prilike u isto vrijeme dobi c. kr. prirodopisni dvorski muzej u Beču dva komada, a nar. muzej u Zagrebu jedan komad alpinske ševe iz okolice Spljeta. Kako nedavno bijah u prilici da ih razgledam, to se moje nagagjanje odista i potvrdilo: da sva tri primjerka pripadaju naprijed spomenutoj vrsti.[1])

Potonje sumnje u ovu diagnosu ne stade, kada od državnog savjetnika dr. G. pl. Radde na najljubazniji način dobih par kaukaskih alpinskih ševa, kojoj megju tim ovaj prokučitelj hoće da prizna najviše toliko, da je varietet sjeverne alpinske ševe.

[1]) Svakako bi bilo važno doznati, eda li oni primjerci, koje je g. Hausmann u Kronstadtu (Erdelj) ulovio (vidi I. Jahresbericht der oesterr. Beobachtungsstationen) i onih 8 do 10 komada, koji su u brdima prema Rumuniji i kod Bukurešta ubijeni, ne spadaju možda ovoj vrsti.

Ova dva komada pokazuju naravno jedva nešto ili baš nikakva traga od one žute boje po guši, no možda su matorci. No u sva četiri primjerka se opažaju zajednički ovi glavni znaci za razlikovanje: neprekidna crna vezica, koja se počinjući na korijenu kljuna u širokoj traci spušta preko prsa, pak onda skoro potpun nedostatak vinsko-crvene boje na zatiljku, šiji, gornjem krilu i naročito oko trtice.

Ponajviše se to još opaža na zatiljku ♂ iz Kaukaza.

Nastaje dakle pitanje od osobitog interesa: eda li se ova ševa ma gdje po bosanskim planinama nahodi kano ptica legalica (Brutwogel)? Nadam se da ću u poznijem članku imati prilike, da s dokazima u ruci dadnem odgovora na to pitanje.

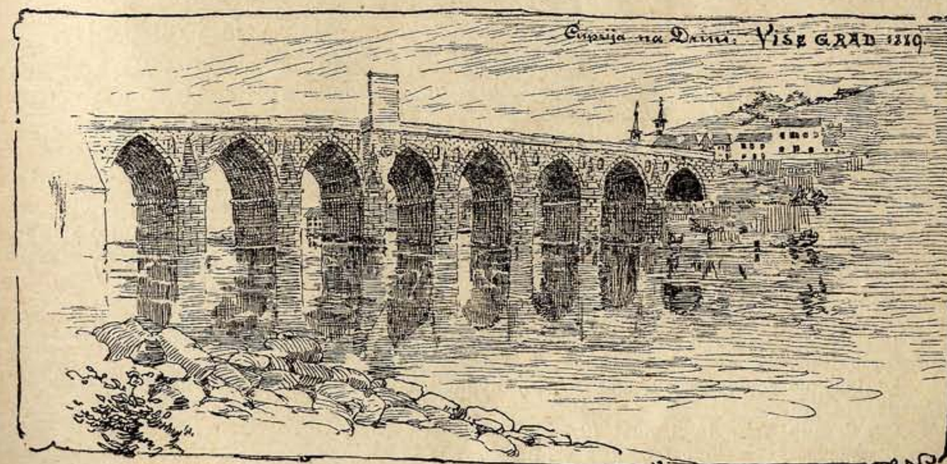
kaukaskih		Mjera komada.	bosanskih	
♂	♀		?	?
5. II. 1886.	27. XII. 1879.		Januar	1888.
187 mm	168 mm	Cijela dužina	190 mm	196 mm
109 mm	108 mm	Dužina jednog krila	115 mm	112 mm
8 mm	12 mm	Dužina pandže na stražnjem prstiću	13 mm	13 mm
14 mm	15 mm	Dužina kljuna	14 mm	15 mm

Otmar Reiser.

Ћуприја у Вишеграду.

Варошица Вишеград у источном дијелу Босне, недалеко од српске границе, и ако је својим лијепим положајем на гласу у нашим крајевима, не би стално била тако позната, да нема гласовите старе ћуприје преко ријеке Дрине.

Ова ћуприја, од које доносимо неколико слика, пресводила је брзу Дрину на једанаест шиљастих ћемера, којима ширина није једнака; има их од 13·7 метара, до 18·6 мет. Дуљина ћуприје износи 170 метара а ширина 6·3 мет. Саграђена је од тесана камена, те је без сумње најзнаменитија грађевина из првог времена послије заузећа Босне по Османлијама.

Било је људи, који говораху, да су ту ћуприју и ону у Мостару преко Неретве саградили Римљани. Таке тврдње немају основаног темеља, јер врста грађевине овијех ћуприја и њихов слог вјештачком оку јасно показују, да обје ћуприје нијесу старије од XVI. вијека.

Вјештачки суд вели о вишеградској ћуприји на темељу поузданог истраживања ово:

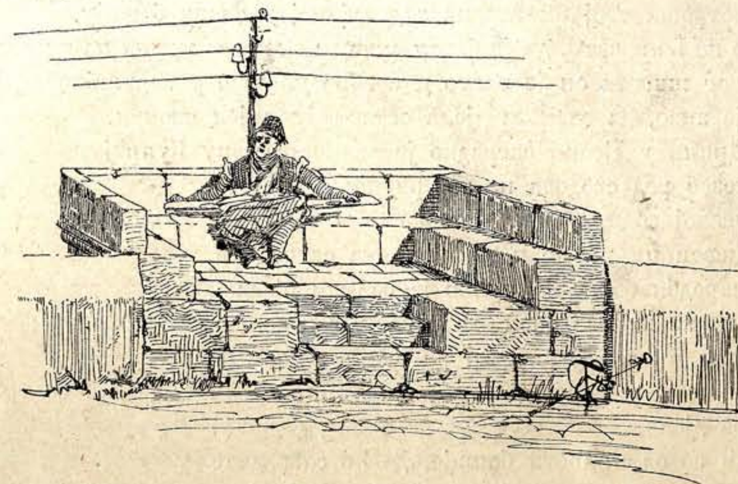
Величанственој ћуприји у Вишеграду морамо се дивити, кад помислимо, да тадањи неимари не познаваху она техничка помагала, која нам данас олакшавају извађање најтежихградња. Старија је додуше ћуприја мостарска (саграђена године 1566—974. по хеџри), али је далеко љепша и величанственија она у Вишеграду. ¹)

О неимару, који је руководио градњу ове ћуприје, немамо никаквих поузданих вијести; народ прича и пјева, да му је било име Митар или Раде, да је ћуприју градио седам година, да му је неколико пута брза Дрина оборила поједине дијелове једва изграђене, док је некако ипак успио учврстити ћемере. ²)

¹) „Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina". Beč c. kr. дворска и државна штампарија 1887.

²) Народно причање о вишеградској ћуприји забиљежише многи писци, нарочито истичем:
Сарајевски Лист 1883. број 43.
Босанска Вила 1888. број 10. и 11.
Народне пјесме Мухамедоваца 1888. I. књига (Додатак).

До године 1886. на сред ћуприје поврх садањих сэфра стојала је кућица, саграђена од храстовог дрвета на два боја. Те године уклоњена је та сасвим трошна зграда, у којој је некоч била стража да чува ћуприју. Добро учинише што уклонише ту кућицу, која нимало није украшавала ову лијепу стару грађевину.

Кад проучимо старији турски натпис, који је на каменитој плочи узидан у ћуприју, јасно видимо, да је исту саградио велики везир Мехмед паша Соколовић, године 979. по хеџри (1571.) ¹) Тај натпис гласи у турском писму:

اصف دور وزمان محمد پاشا   كه جهان بولدى انك ذات شريفيله شرف
صرف ايدوب مالنى خيراته رضاءً لله   خيرايچون ويريلان امواله ديمز كيمسه سرف
صاغ ايكن سيم وزرين صرف مبرات ايلدى   بيلدى آثار يدرر هر كشيه خير خلف
بوسنه‌ده نهر درين اوزره ياپوب جسر عظيم   بغلدى اول صويك اوستنده كمرلردن صف
بويله بر نهر عميق وجريانى محكم   صويك اوستنده بناء ايده بيلمدى سلف
عون حقيله ولى حضرت پاشا ايتدى   كنديننك تاجنى اكدرمغه خير يله ثقف
ياپدى كپرىء كه عالمده نظيرى يوقدر   بويله خيره ويريلان ماله صقين ديمه تلف
اومرين حضرت حقدن انى بانى اولانه   كونى خير ايله كچه كورميه عمرنده اسف
كوروب اتمامنى بادى ديدى اكا تاريخ   بارك الله عجب جسر كبير الطف
سنه ٩٧٩

а у пријеводу:

Мехмед паша, Асаф ²) времена;
Његова узвишена особа продичила је свијет.

¹) У красном дјелу „Bosnien und die Hercegovina von Johann v. Asbóth 1888." вели се, да је ћуприја саграђена године 985. (1577.) Писац повео се за новијим натписом, који доиста ову годину спомиње, али ја мислим, да је у том правцу посве поуздан старији натпис, у коме пјесник Бади говори: да је лично видио тада већ довршену грађевину.

²) Асаф, особно име. Асаф бијаше доглавник краља Соломуна, чија је мудрост код Мухамедоваца пословицом постала.

Он потроши свој иметак на задужбине, у славу божију.
Нико не ће казати, да је бачен иметак, који се троши на такове сврхе.
За свог живота он је злато и сребро уложио у задужбине,
Јер је знао, да овакова дјела остављају лијеп спомен.
На Дрини у Босни саградио је величанствену ћуприју,
И свезао ред сводова на тој ријеци.
На овакој води, дубокој и тока брза,
Предшасници му не могоше ништа саградити.
По наредби божијој учинио је велики паша
Да се име његово спомиње с поштовањем и благодарношћу;
И саградп ћуприју, да јој на свијету нема равне.
Не може се казати, да је упропаштен онај иметак, који се троши на овака добра дјела.
Надам се од милости божије, да ће саградитељу
Вијек пролазити у срећи, и да никад за тугу знати не ће.
Бади [1]) који је видио, када је довршена градња рече тарих [2]):
„Нека Бог благослови ту грађевину, ту чудновату и лијепу ћуприју!“
Година 979. (1571.)

Други натпис на ћуприји, који је доста оштећен и рад тога на неким мјестима нечитљив гласи:

خان مراد بن سليم شاه جهان دورنده
نيت خالص ايدوب نهر درين اوستنده
دولت وعمرى وبناسى اوله محكم يارب
صاحب خيرات حضرت محمد پاشا
نظر همتله جسر عظيم ايتدى بنا
دينى وعقبى مرادات اوله حاصل
اولوب اوج ...... صدقيله اوزره عظيم
شويله آثار .... كه صانورمى انى كورن
.... كورن ايده دعا
جسرى ايتدى قبول ايده خدا
صوده ...... درر صدف اولمش اكا
يابدى كپرئ كور صو اوزره محمد پاشا
سنه ٩٨٥

Ево и његовог пријевода:
У вријеме султана Мурата, [3]) сина цара Селима [4]),
Велики добротинитељ Мехмед паша

[1]) Бади, име пјесника, који је саставио тај кроноrрам.
[2]) Тарих, ознака године. Турска писмена посљедњег стиха означују годину.
[3]) Султан Мурат III.
[4]) Султан Селим II.

Учини срчану накану, те је на води Дрини саградио велику ћуприју својим трудом и надгледом.
Боже дај, да му градња чврста,
А срећа живота његова увијек стална остане,
И да му жеље плодне буду на обадва свијета.
Било је троје . . . . са вјерношћу великом
Такова дјела . . . . зар немисли онај, који види
. . . . који види нека чини дову. [1])
И сагради ћуприју, Бог да је кабул учини!
У води . . . . њему је био бисер седеф:
„Види! Мехмед паша начини ћуприју на овој води!“ [2])
Година 985. (1577.)

Мехмед паша Соколовић родом је Бошњак; останци кућице, у којој се родио, још се данас виђају у маленом селу Раванцима између велике и мале Варде, близу варошице Рудо.

Родитељи му бијаху Хришћани. У свом дјетињству некако доспије у Цариград гдје се потурчи. Како бијаше даровит и вјешт, попе се у брзо до великог везирства, те се прослави као храбар и сретан војсковођа и вјешт државник.

Нијесам накан, да на овом мјесту напишем његов животопис, само ћу да напоменем, како у своме високоме звању није заборавио свога родног краја, већ је истрошио за оно вријеме грдну своту новаца за грађење ћуприје вишеградске, рашта га и данас народна традиција спомиње и слави.

Коста Херман.

Studije o nekojim biljevnim odnošajima u posjednutim zemljama.

Priopćio **Franjo Fiala.**

Na mojim florističkim ekskurzijama po bregovima i planinama u okolini Sarajeva, koje sam izvagjao već od god. 1886., skupio sam cijeli niz opažanja, koja, ako i ne donose nikakovo novo svjetlo, ono ipak pribavljaju nekoje važnije pojedinosti u interesu riješenja pitanja u pogledu odvisnosti vegetacije od zemljišta i hemijskih njegovih sastojaka.

U mjesecu augustu 1886. skupio sam na Treskavici planini, koja leži jugo-zapadno od Sarajeva i to na vrhu grebena Orlice, u absolutnoj visini od prilike 1650 m. na dosta vlažnom mjestu prilično mnogo Trifolium badium Schreb. i Cerastium retractum All.

U kamenitoj pustari Ogorjelog Kuka iste planine, naišao sam na cijele hrpe Arnica montana L., koja se naselila u tamošnje mnogobrojne rupače i korita trijaških vapnenjaka, a samo jedinu biljku ove vrste nagjoh kod velikog jezera na Treskavici u mjesecu julu 1888. megju vapnenim valuticama (rnjagom). Na istom tom mjestu skupio sam Nardus stricta L. i Gnaphalium norvegicum Gun., a megju njima i Scorzonera purpurea W. K.

[1]) Дова = молитва.
[2]) Овај посљедњи стих даје тарих, т. ј. ознаку године, а ова је 985. по арапском календару.

O spomenute biljke zape mi oko stoga, što ih nekoji prirodoslovci prozvaše neprijateljicama vapna, a ja ih eto nagjoh izmegju vapnenih valutica.

Cijela Treskavica sastavljena je od trijaškog vapna, koje je u vrhovima i grebenima više dolomitičke prirode. Samo u klancu Vratlo i u gori kod Trnove, kao i u gori kod Dujmovića i Krbljine vidi se verfenski škriljavac.

Da sebi protumačim abnormalan opstanak navedenih biljaka, pobliže istražih zemlju, u kojoj te biljke rastu i nagjoh, da im je kao neposredna podloga, makar i mjestimice neznatne debljine, crvena željezasta ilovača, koja je svojim postankom i naslagom nalik na crvenu zemlju (Terra rossa) hercegovačkog krasa, te se nekim načinom s njome podudaraju trijaške gore u okolini Sarajeva.

Trijaško vapno ovoga kraja bogato je željezom; željezni dendriti, željezne žice i cijeli slojevi rgjave gnjedavke (željezne rude), a na nekojim mjestima, i u vapnenjake uprskani pyrit može se naći vrlo često, kao primjese tom kamenju, koje je, kao i glineni sastojci uzrokom, da se takovi vapnenjaci brzo troše i raspadnu, da ih voda lako razdire, te najposlije da ušljed svega toga postaje od njih prva naslaga zemlje. Takovu crvenu ilovaču ponese voda te je staloži u rasjelinama, pukotinama, rupicama i koritima te vapnene formacije.

Osim navedenih skupio sam još na više mjesta biljaka prozvanih „neprijateljice vapna“, i na svakom tom mjestu našao sam od njih cijela društva.

Tako ima u velikoj množini na južnom ogranku od Sarajeva zapadno ležećeg Igmana, na golom Crnom vrhu: Viscaria vulgaris Röhl., Polygala major Jacq. i njezina suvrsta β, azurea Pantozs, Ornithogalum pyrenaicum L. i Scorzonera humilis W. K.; pa i tamo je neposrednom podlogom zemlja glina megju vapnenim kamenjem i njegovim pukotinama, premda u neznatnoj debljini.

Od dr. Becka [1]) na verfenskom škriljavcu posmatrane biljke neprijateljice vapna, našao sam i ja na sjevernom obronku Trebevića kod Sarajeva, pa i na takovim mjestima, na kojima nema ni traga verfenskom škriljavcu. Te su biljke: Lychnis coronaria Desv., Malva moschata L, Sedum glaucum W. K., i Trifolium pannonicum Jacq.

Sedum glaucum W. K. našao sam ukorijenjenog u trijaškom vapnu, dočim su druge upravo naznačene biljke zavriježile svoje korijenje u spomenutu crvenu zemlju, koja se naslagala na vapno.

Na Hrasnici planini kod Pazarića u sarajevskom kotaru raste, i to opet na vapnencu u visini 1800 m. nad morem: Ribes petraeum Wulf., Alchemilla fissa Schum., i Gnaphalium norvegicum Gun.

Na planini Vučijoj luci, u kojoj verfenski škriljavac neprestano prekida trijaško vapno, raste Arnica montana L. i Trifolium badium Schreb., kako na škriljavcima tako i na „Terra Rossa“.

Eksemplari od svih nagjenih biljaka nalaze se kao dokaz u herbariumu zem. muzeja u Sarajevu.

Sprvine shvaćao sam ovu mjestimičnu naseobinu neprijateljica vapna u smislu profesora Kernera; jer i ja držah, da je ilovača, koja svakako ima u sebi i humusa, kadra uništiti hemijsko djelovanje vapna, na kom se ilovača naslagala. Ali ubrzo nešto o tom pobudi u meni sumnju. Razlog tome bio je

[1]) Beck: Flora von Südbosnien. Wien 1886—87 S. [4].

taj, što vidim na jednoj te istoj zemlji hraniteljici udružene i prijateljice i neprijateljice vapna.

U koritima i rupačama Treskavice planine našao sam gdje udruženo uspijevaju Arnica montana L. kao neprijateljica i Pedicularis verticillata L,, Hieracium villosum Jcq, Phyteuma orbiculare L., Ranunculus montanus W. i Rubus saxatilis L. kao ljubiteljice vapna; isto tako žive zajedno Cerastium retractum All. i Trifolium badium Schreb. i ljubiteljica vapna Veronica aphylla L.

U pukotinama vapnenih grebena Trebevića rastu u istoj brazdi zemlje pomiješane humusom Sedum glaucum W. K., kao i ljubiteljica vapna Edraeanthus subalpinus Wettst. i Saxifraga Aizoon Jacq.

Spomenuta crvena zemlja mora dakle biti jednako povoljna, kako biljkama, koje rastu na vapnenjacima, tako i onima, koje vole škriljavce.

Hrani li dobro ta zemlja vapneno bilje, to ona mora u sebi da sadržava dobranu množinu ugljeno-kiselog vapna.

Da o tom konačno riješim, donesoh crvene zemlje sa spomenutih mjesta u hemijski laboratorium ovdašnje duhanske fabrike i zbilja se analizom uvjerih, da ima u svakoj dovoljna množina ugljeno-kiselog vapna.

Ta množina ugljeno-kiselog vapna bila je u toj zemlji sa različitih mjesta nejednaka, ali ga je ipak u formi karbonata bilo u svima izmegju 1·2 i 3·1% uzeto kao suhe tvari; ostatak analize bila je sasvim fina zemlja prosijana kroz sito sa okancima od $^1/_4$ mm.

No to je samo ono ugljeno-kiselo vapno, koje je bilo rastopivo u koncentriranoj solnoj kiselini, dočim ono, koje je u nerastopivom ostatku, u nerastvorenoj glini, nijesam niti istraživao, jer mi se to suvišnim učinilo u svrhu prosugjivanja jakosti jedne zemlje kao hraniteljice bilja, pa to je dosta i tako se obično uzima, ali dakako sa relativnom vjerojatnošću.

U ostalom za ugljeno-kiselo vapno već je poznata stvar, da ako se u kojoj zemlji nalazi kao bitna sastojina, da se ono onda mora nalaziti takogjer i u hranivoj tekućini, koja kroz istu zemlju cirkulira.

O tom sam se u ostalom i očevidom potpuno uvjerio. Zemlje sam rastapao u ugljeno-kiseloj vodi, a za tim sam istražio hemijskim putem, ima li u ocjedini rastopljenog ugljeno-kiselog vapna i uvijek sam ga našao u većoj ili manjoj množini. Istim načinom rastapa se ugljeno-kiselo vapno i u onoj vodi, koja kroz zemlju protječe, jer je i ona s prvine ugljeno-kisela.

Profesor Kerner [1]), prvi poznavalac i istraživalac na tom polju, izjavljuje na osnovu svog iskustva, stečena u alpinskim krajevima o biljkama, koje su neprijateljice vapna ovo: „Sva je prilika, da tako zvane biljke kremenjače uspijevaju u zemljama, koje su od bjelutka, granita i škriljavca samo za to, što u njima nema one prevelike množine vapna, koja bi tim biljkama naškodila, a ipak se u njima nalazi toliko ugljeno-kiseloga vapna, koliko je biljci neophodno potrebito.“

Za moja opažanja, koja su svakako samo lokalne prirode, ne bih mogao to uzeti.

Već je pokusima dokazana istina, da svakoj biljci treba za razvitak i daljnji opstanak neka količa vapna. Takovi pokušaji naučiše nas, da su biljke, odgojene u hranivim rastopinama bez vapna, okržljavile i doskora uginule.

[1]) Kerner: Pflanzenleben.

U ispitanim zemljama mora dakle da se nalazi vapna baš toliko, koliko je uopće svakoj biljci potrebito, a za prijateljice vapna ima ga bar u dovoljnoj množini; naprotiv pak neprijateljice vapna, dakle one, koje ljube škriljavce, imaju ga u toj zemlji mnogo više, nego što im ga treba.

Tim se dakle ne može nikako saglasiti hemijsko djelovanje vapna sa lokalnim našim odnošajima i za to smo primorani potražiti daljnja razjašnjenja stvari.

Vrlo važan momenat pruža nam relativno isporegjivanje fizikalnih svojstva crvene zemlje sa istim svojstvima zemlje, postale od škriljavca i čisto vapnene zemlje.

Zemlju na verfenskim škriljavcima sačinjava siva i žilava ilovača, koja se odlikuje time što mnogo vode upija, s koga se razloga teško osuši. Škriljavci i jesu jedine naslage u okolini Sarajeva, na kojima se nalaze manje baruštine i ritovi, kao što to primjerice biva na planini Vučijoj luci.

Slična su svojstva i crvene zemlje, pa s toga su i slični mjesni odnošaji. Močvarne livade, na kojijem mjestimice rastu trave kiseloga humusa, vide se na manjim obroncima Trebevića, Bjelašnice i Treskavice i svagdje na takom mjestu, na kojem se rastrošeno vapno u većoj množini naslagalo.

Ako i ne gledamo na svojstvo crvene zemlje, po kojem ona nagomilava u sebe humus, to ona pokazuje na višim i najvišim mjestima planina još i svojstva slabo crnične ilovače, a ta su: upojnost vode i njezino vladanje naprama toplini.

Zemlja je ilovača čvrsta i žilava; prima u sebe puno vode, i dugo je zadržava; radi množine vode sporije se ugrije i brzo ohladi; suhoj se godini opire dugo.

Vapnenu stijenu, njezine pukotine i sva mjestanca, na kojima se počelo vapno trošiti, nasele biljke; ali vapnena stijena kao i krš i vapneni pijesak sasvim su druge fizikalne prirode.

Karakteristična svojstva vapnene zemlje jesu u tom, što je suha, slabo prima vodu, brzo se zagrije i dugo drži toplinu; a to su baš protivna svojstva zemlje ilovače.

Pa i djelovanje svjetla na čisto vapnenu zemlju mora da je sasvim drugačije. Zagrijevanje golog i suhog kamenja (insolacija) mnogo je jače i brže, a ušljed toga se i previše brzo ispari i onako mala količina vode, što se u njemu nalazi.

Posljedice fizikalnih svojstva, koje bilje na vapnenom zemljištu pretrpiti mora za vrijeme suše, osobito su užasne u mjesecu augustu i to bez razlike, je li bilje raste na nižim bregovima ili na alpinskim visinama.

U rečenom mjesecu naći ćemo mjesta, koja se svojom golotinjom i siromaštvom mogu mjeriti samo još sa kraškom formacijom.

Rijetka je travica opaljena; nešto više bilja može se naći još samo na zaklonjenim mjestima i u dubljinama. Takove žalosne slike mogu se vidjeti osobito na južno-zapadnom obronku Trebevića i na vrhovima Ozrena i Grdonja u blizini Sarajeva.

Razmotrimo li još jednom svojstva crvene zemlje (Terra rossa) i zemlje postale od škriljavca s jedne strane, i zemlju postalu od vapnenjaka s druge strane, te

uzmemo li u obzir vlastito višegodišnje uvjerenje, da biljke neprijateljice vapna ipak žive na zemlji, koja sadržava u sebi 1·2—3·1% ugljeno-kiselog vapna, dakle u zemlji sa tolikom množinom vapna, koja bez sumnje mora da podmiruje potrebu ljubiteljica vapna, jer ih udružene nalazimo sa onima na istoj podlozi, — onda možemo zaključiti, da i biljke neprijateljice vapna mogu živjeti i na takovoj zemlji, koja krije u sebi za njih i preveliku množinu vapna, samo ako su drugačije povoljna njezina fizikalna svojstva i — po Christu [1]) — ako je lokalna klima koliko toliko prijatna, te je hemijsko djelovanje vapna prividno isključeno.

Spomenute biljke, koje rastu na škriljavcima, ili su se doselile ili su preostatak nekadašnje flore škriljane zemlje, koja je tokom vremena prodorima vode razorena, ili je zatrpana kršom okolnih trijaških vapnenjaka; a biljke su ipak mjestimice ostale na crvenoj zemlji, koja im daje za život i opstanak samo približne uslove.

Ušljed stratigrafičkih odnošaja otkrivene verfenske škriljavce usred vapnenjaka, za tim naslage vapnenog krša i rnjage na škriljavcu, razmatrao sam više puta na Trebeviću i na planini Vučije luke.

Iz gore rečenog drugi bi zaključak bio taj, da se djelovanje vapna ne može nikako uzeti u hemijskom smislu, nego samo kao konsekvencija zajedničkog rada svih njegovih fizikalnih svojstva.

Hoffman [2]) je usporegjivao više kulturnih pokušaja, te se uvjerio, da razlika u množini vapna, što ga zemlje u sebi sadržavaju, nije nikako od štetnih posljedica po napredak bilja, koje ljubi vapno.

Najstariji, od Mohla sastavljen popis biljaka, koje vapno vole, vrlo je skraćen u najnovije vrijeme.

G. Bonnier [3]) navagja samo tri biljke, koje su apsolutne neprijateljice vapna, a te su: Ranunculus rutaefolius L., Geum reptans L. i Androsace obtusifolia All.

Rezultat njegovog istraživanja jest, da biljke, koje su u jednom kraju apsolutne neprijateljice vapna, mogu biti u drugom kraju stalne i na vapnenoj zemlji, i da mogu biti biljke, koje su stalne na vapnenoj zemlji u jednom kraju, kao i one, koje su neprijateljice vapna, — sasvim indiferentne prema svojoj podlozi u nekom trećem mjestu.

Profesor Kerner [4]) ovako je obilježio djelovanje vapnene zemlje na bilјevne tipove.

Bilje, vapnom bogate zemlje sravnivši ga sa onim, koje raste na zemlji bez vapna, mnogo je runjavije, ima modrušasto-zeleno, manje više duboko razdijeljeno lišće sa ponajviše cijelim okrajkom i krunicu, koja je velika i svjetlije boje; dočim je ono, koje raste na zemlji bez vapna, manje više žljezdovito, ima kao trava zeleno, manje razdijeljeno lišće i manju krunicu, ali je krunica življe boje.

No ove promjene u tipusu valja shvatiti kao pojave na potomcima jedne te iste biljke, po kojima se oni prilagogjuju različitim prilikama zemlje.

[1]) Christ: Pflanzenleben der Schweiz S: 269.
[2]) Nobbe: Landwirt. Versuchsstationen 13, S. 271.
[3]) G. Bonnier: Bull. de la Soc. Botan. France. Tom. 26. 238—341.
[4]) Kerner: Die Cultur der Alpenpflanzen. Innsbruck 1864.

Nipošto pak nijesu te promjene pošljedica hemijskog djelovanja pojedinih različitih sastojaka zemlje, nego samo njezinih fizikalnih odnošaja i klime samo dotičnog mjesta.

Da bi hemijsko djelovanje vapna moglo biti uzrokom razlike u tipovima, to se ne može razjasniti. Naprotiv se mogu protumačiti fizikalnim svojstvima mnoge pojave.

Velika runjavost, oblik lista i njegova boja u bilja koje ljubi vapno, može se smatrati kao obranbeno sredstvo protiv silnog zagrijevanja i isparavanja vapnene zemlje. Runjavost bilja već su mnogi prirodoslovci tumačili kao obranbeno sredstvo protiv suše.

Uz jednak oblik i veličinu lista prednost je razdijeljenog lista naprama nerazdijeljenom u tom, što je u razdijeljenog lista ploča manja, dakle je i transpiracija manja.

O različitoj veličini i boji krunice nema nikakovih pozitivnih razjašnjenja, koja bi mogla protumačiti osobiti paralelizam izmegju ljubiteljica i neprijateljica vapna.

Možda bi se mogle naći spomenute pojave u različitoj intenzivnosti svjetla i topline, kao i u vrstama zemlje, koje su naprama apsorpciji i refleksiji zràka vrlo različite prirode.

Ako posmatramo u našim krajevima one biljke, koje počinju cvasti u vrijeme najveće pripeke i maksimalne topline, to ćemo vidjeti kod većine, koje na stijenama i megju kršjem rastu, kao: Verbascum, — Salvia, — Marrubium, — Nepeta, — Hieracium, — Calamintha i kod drugih vrsta, kao i kod već udomaćenih biljaka flore sredizemnoga mora, — neke obranbene organe protiv prežestokog svjetla i velike pripeke; no da li će ta lokalna opažanja postati općenita, i da li će se moći nekom prirodnom zakonu podvrći, to će moći potvrditi i dokazati samo daljnja i opsežnija istraživanja.

Sarajevo u januaru 1889.

Серпентини Босне и њихови утвори (уклопци), особито истива (стива).

Од рударског сатника **В. Радимског.**

Сјевером Босне, почето од хрватске међе код Костајнице до Дрине на српској међи, протеже се зона, мјестимице преко 60 км. широка, од пјешчара, громача, шкриљавца и вапна, који припадају од чести доњој терцијерној, од чести горњој кредној формацији, а обично се сабирају под колективним именом флиша (Flysch).

Једну особеност ове босанске флиш-формације чине њезине многобројне серпентинске провале. Оне се протежу кроза флиш у опћем правцу босанско-херцеговачког погорја са СИ према СЗ и дигдје се показују у веома знатним димензијама. Тако је на пр. потеза између Немиле и Приједора дугачка преко 120 км., дочим се ширина појединих потеза често указује до 6 км, као на пр. на проломку Турија потока код Ораховице у котару маглајском, или на Љубић-планини код Прњавора.

Ови серпентини могли би се одиста схватити кано остаци излужења од камења габровца (Gabbro). Ја сам барем находио у предјелу Дубоштице као

и у оном Маглаја-Жепча серпентине удружене с горе споменутим камењем, а могао сам овдје и ондје често да констатујем формалне пријелазе у ове двије врсте камења. Слично је опазио и др. Битнер на серпентинима код Вишеграда и др. Тице (Dr. Tietze) на онијема код Прњавора.

Серпентини су по земљу поврх свега с тога особито важни, што Босна већим дијелом имаде њима да захвали на својој познатој богаштини у минералним изворима. Ето тако излази на видик непосредно из серпентина: кисељак код Хан Омера близу Ријечице на десној обали Босне и кисељак код Хан-Мошевца на лијевој обали, оба у котару маглајском, снажан кисељак Бистрице на десној обали Босне код Жепча и кисељак у предијуму Црни врх код Тешња, даље значајно вруће врело Бање код Вишеграда, које су већ Римљани познавали, исто и узгредно врело његово у истој долини, најзад врућа врела код Поповића јужно од Прњавора.

У флишком или терцијерном подручју, но близу серпентинâ и за извјесно у наизмјеничном одношају с овим еруптивним камењем, извиру: кисељак Српске Драгуње у котару доњо тузланском, кисељак Сочковца у котару грачаничком, кисељак Трбука у котару маглајском, кисељак Поњева код Новог Шехера у котару жепачком, кисељак Голубиња код Хан-Бегова у котару зеничком и кисељак Слатине у котару бањолучком; даље студено сумпорно врело Шчавке код Вијечана у котару прњаворском, вруће врело Врућице у котару тешањском, вруће врело Илиџе код Клашнице у котару бањолучком и млако врело Кремне у котару прњаворском.

Данас се још наравно слабо пази на ова природна блага, сувише неколика се од њих и не употребљују. Но како је земља од нове ере амо почела у свему да напредује; како високо министарство обраћа особиту пажњу овоземним минералним врелима: то се можемо надати, да ће се у блиском времену барем најважнија од ових врела привести својој мети, кано благодет за болно људство, и да ће у корист цијеле земље добити онај значај, који им у потпуној мјери припада.

У рударском погледу наши су серпентини важни кано носиоци кромових жељезних рудача (Chromeisensteine), које се појављују кано неуредна уложишта у прије споменутом матичном камењу, и позната су у долинском подручју Дубоштице, Трибије и Криваје сјеверно од Вареша, за тим у подручју мале и велике Усоре у котару тешањском на разнијем тачкама, као и код Струпине на међи котарâ тешањског, маглајског и жепачког. У предјелу Дубоштице друштво „Bosnia" прилично живахно вади кромове руде, и произвело је у год. 1886. и 1887. просјечно 19.000 мет. центи руда.

Исто тако је на Борја-планини југозападно од Тешња отворило вриједне кромове жељезне рудаче, те ће тако и на овом другом мјесту вриједна рука рударева скорим да преотме жилавом камењу благослов брда.

Од осталих дојако упознаних рудних утвора (Erzeinschlüsse) серпентина ваљало би споменути само још сумпорне и бакрене паковине, које се руде на многим мјестима, као на пр. код Хајдеровића у котару маглајском, на Озрену у котару грачаничком и код Бановића у котару д. тузланском,

као натрунци (упрсци, Einsprengungen) појављују; но дојако нигдје није истражено лежиште ових руда у серпентину, које би вриједно било вадити.

Кано излуџбе (Ausscheidungen) серпентина находе се даље у провалијама његовог погорја различити бјелуци (кварци) — као на пр. опал на Љубић-планини јужно од Прњавора и у предјелу Маглаја, калцедон код Јелашке сјеверно од Дубоштице, ахат и калцедон у Мошевцу код Маглаја, јаспис у Струпини код Новог Шехера, обичан бјелутак, често лијепо кристализован у предјелу Маглаја и Жепча; иначе се находи поглавито магнезитичко камење.

Од ових напомињем понајпрво миемит од Селишта на тести из Жепча у Маглај, не с тога што се чешће појављује, већ само с тога, што његови лијепи полиедри спадају међу прва минералија Босне, која су по окупацији земље доспјела у аустро-угарске збирке.

На против груби магнезит се врло често појављује кано растројан производ серпентине и чини у томе од чести превлаке и испунке пукотина и провалија, од чести упрске, који од величине једва видљивог зрна понекад нарасту до замашних гнијезда, као на пр. на брду Крижу у Струпини сјеверно од Новог Шехера, којему је висина окружена многим великим грудама лијепога магнезита, што већ из далека просијајују кано бијеле главице из сињавог сигаво-зеленог серпентинског кршњака (рњаге) бријега Највеће од ових гнијезда имаде при својем елипсоидном облику дужи промјер од 25 м. и на 1·5 м. промаља се из брдске равни.

Трећи је облик, у којему се магнезит обично налази, тај, да кано цемент спаја кршеве често споменутог еруптивног камења и да онда од растројених серпентинских партикула прима махом прљаво зеленкасту боју, као на пр. у Струпини код Новог Шехера, у Дубрава-коси код Доца близу Маглаја и код Хана Јашјенице близу Зворника.

Наши магнезити су густо, снијежно бијело, жуто или црвенкасто обојени, махом крти, имају изврстан љуштурав лом и по некад чине у испунцима провалија лијепа излучења налик на бубрег.

Магнезити се могу свагдје наћи у серпентину, имаде их чак и у кромовим рудачама и онда се живахно одвајају од њихове црне масе. Рудар у Дубоштици назива такве кромове жељезне рудаче „пјегава руда“.

Као јача наслагања, која ће временом кано материјал сјегуран од ватре наћи своју техничку употребу, познајемо магнезите код Струпине ближе Новог Шехера на споменутом брду Крижу и у риту Бијели кланци, даље код Хана Мошевца, сјеверно од Маглаја, код Кремне, као у опће на цијелој Љубић-планини, јужно од Прњавора, у предиуму Дубрава код Живинице јужно од Д. Тузле и у предјелу Јашјеница-Самари код Зворника.

Најзанимљивији магнезитички минерал, којега налазимо у подручју босанских серпентина, без сумње је истива (Meerschaum), ријетак растројни минерал, који се иначе у Аустро-Угарској, колико знам, само код Хрубшице у Моравској находи. Иначе се находи истива у Јевропи само у Кафи у Криму, на острву Негропонту у Грчкој, у Валекасу у Шпанији и Пинхеиру у Португалији.

Појава истиве у Босни ограничена је на котар прњаворски и понаособ на подручје силовитог серпентинског пролома, који се од сутока Мале и Велике Укрине код Поповића провлачи преко Љубић-планине и сјеверо-западно од Хана Деветине понире испод терцијерне слојеве десне обале Врбаса.

Истива се појављује у друштву магнезитâ а већином и у друштву разнијех бјелутака у пукотинама и провалијама серпентина, но често се налази и у облику слободних гомоља до величине главе раштркано у земљи.

Главно је находиште истиве на југозападном окомку Љубић-планине код Бранешча у риту Стаблини и у риту Рељевцу сусједног предиума Дубраве, даље код Кокора у риту Доловима на Слатини потоку и најзад на сјевероисточном окомку Љубић-планине код Кремне. На ова четири мјеста опажају се и трагови, да се ондје некоч истива вадила.

Рудници Велики и Мали Мајдан у риту Рељевцу код Бранешча означују се као најобилнији. За њихов материјал вели се, да су га бечки трговци с истивом кано изврстан описали, дочим се материјал из Кремне сматра да је мање вриједан.

Истива се по томе још није отпочела рационално вадити. Почетком шездесетих година д били су неколики трговци из Бањелуке дозволу од отоманске владе, да у споменутом подручју траже истиве. Ово је друштво од 1860. до 1863. изупотријебило своју дозволу и око 2000 метарценти истиве, коју је извадило без икаковог рударског реда, продало трговцима у Бечу. Оскудица у стручној управи, тегобне комуникације а поглавито оскудица у нужној главници за промет веле да је био повод томе, да се радња обуставила.

Од тога времена нико се више не бави искључиво добивањем или обрађивањем истиве; но гдје гдје још копају и траже чобани по мало истиве, како би од ње начинили неколико лула и у чаршији прњаворској трампили за сô, кафу и духан. У осталом данас се чешће обрађују претражени гомољи него ли ископани материјал и у свему се на годину производи 100 до 150 духанских лула и 100 до 200 цигаралука. Духанске луле се продају према величини и украсу по 10 до 80 новч. од комада, а цигаралуци по 8 до 30 новч. од комада, обично у прњаворској чаршији а врло ријетко у бањолучкој.

Ове луле од истиве граде се обично кустуром, па се онда већим дијелом намажу слапином, а ређе воском.

Разгледамо ли изближе ове доста спретно израђене и укусно украшене производе тако примитивне индустрије, морамо се одиста зачудити, да су људи биз икаквог школског образовања кадри да начине такво што. И нехотице опомиње то човјека на оне понекад тако лијепо уобличене судове од глине из бронцаног доба. Но галантни предхисторичари веле да Фабрикација онијех судова потиче од њежних руку предхисторичког женскиња, дочим ми овдје имадемо пред нама производе из сурових руку босанских чобана и сељака.

На жалост ми немамо још у рукама кемичке анализе разнијех врсти истиве са Љубић-планине. Др. Е. Тице (Dr. E. Tietze) у Бечу дао је ана-

лизирати додуше неколико комада истиве из Кремне и нашао је да су смјеса од магнезита и истиве, и садрже у себи само 5 до 8% кремикове киселине. Но и сам др. Тице мисли, да у тако раширеном растројном региону (Zersetzungsregion) као што је Црвени бријег код Кремне, мјестимице мора да имаде више силиката. О кемичком саставу боље врсте истиве из Бранешча и из предиума Дубраве немамо баш никаквих ближих података.

Истиве појединих гомоља из Бранешча, који ми стоје на расположењу, лијепе се јако за језик, жедно гутају воду, показују разне специфичне тежине, разне тврдоће и не кипте са киселинама ни кад се загрију, но течност (Flüssigkeit) постаје у потоњем случају пахуљава.

Лакша врста истиве, коју биљежим с Nr. 1, жућкаста је, изгледа земљано и често је тамно пругава. Но ове тамне помутње потпуно ишчезну у топлини, мислим да потичу од органских творива, која су можда тек од дужег лежања у ораници унишла у масу истиве. Друга с Nr. 2 обиљежена врста бијела је као снијег и показује слабо љуштурав лом.

У Nr. 1 нађох специфичне тежине = 0·47 и тврдоће = 1·0
У Nr. 2 „ „ „ = 0·95 „ „ = 2·5

Кад се врста бр. 2 покваси, онда јој тврдоћа спадне под степен 2 и онда се материјал може ножем веома добро сјећи. Истива даје тада дуге, свезане струготине, дочим кад је суха, онда је пуно кртија те у обрађивању отпадају од ње зрна и прах.

Обје врсте кад се пеку постану јасно мрке, а намазавши их и протрвши воском сјаје се лијепо.

Ако дакле истива од Прњавора можда и није тако фина као она мало-азијска из Брусе или Килчика, то према томе што смо напријед споменули ипак заслужује већу пажњу; јер баш појава саме истиве можда би могла нешто припомоћи томе, да се подигне благостање једног мање плодног отуд и сиромашнијег пријеђела Босне.

Različito. — Различито.

Hercegovo vrelo.

Ovako se zove jedna živa voda ili vrelo, koje leži blizu sela Fojnice kraj ceste, koja vodi iz Nevesinja u Gacko. Ovo je vrelo znamenito iz tog uzroka, što se kod njega nalazi jedan stari kamen izragjen u obliku šćemlije (stôca). Narod tvrdi, da je na tom kamenu samo herceg Šćepan za njegova vladanja sjedio. Stoga narod i onu vodu zove „Hercegovim vrelom."

Voda izvire ispod jednog kamena u bukovini pod brdom i leži na desnoj strani, kad se putuje iz Nevesinja u Gacko na vrlo lijepom i čistom položaju. Voda je odveć plemenita, studena i zdrava.

Ovo vrelo nikada ne presuši, neprestano imade vode u sebi.

Ivan Šešelj.

Искапање предхисторијских гробова у Босни и Херцеговини у год. 1888.

Предсједник антрополошког друштва у Бечу, госп. барон Андријан Вербург, споменуо је у свом извјешћу, положеном пред овогодишњом главном скупштином антропол. друштва 15. јануара, такођер рад нашег земаљског музеја. Дотично мјесто гласи: „Особитим задовољством напомињемо грађу, сабрану прошле године у окупираним крајевима. Кустос земаљског музеја у Сарајеву, др. Ћиро Трухелка, испитао је на равници ракитничкој пећину, напуњену мрком земљом, у којој се нашло много костију домаћих животиња и вепрова, а уз то много уломака старих посуда уз једну добро очувану посудицу.

У громили код Требистова нашло се петеро гвоздених копља и мала копча на облик лука (Bogenfibel). Тик самог Сарајева, код Златишта на Врањевачи, откривени су останци предхисторијске насеобине, који се састоје од насипа на облик полукруга, 3·5 м. високе громиле и велике множине утарака од посуда разних епока. У громили нађена је лијепа копча на облик лука са три колутића од туча.[1] Ванредно су занимиви извјештаји дра. Трухелке о гробиштима на Гласинцу. Она се распростиру од Сокôца до Кладња, Сребренице, Власенице и Рогатице.

Имаде ту сублизу до 20.000 громила, које се нанизаше око утврђених насеобина. Таких насеобина имаде код Сокôца, Шенковића и Кусаче. Прошле године истражено је 40 громила; у 25 њих нашло се до 120 предмета од туча, 10 комада гвозденога оружја, 12 комада камених предмета. Нема сумње, да ће дјеловање музеја у Сарајеву у највећој мјери освртати се на Гласинац.

Истраживањем овога већ усљед свог положаја неизмјерно важнога мјеста и настављањем дјеловања браће Скорпила у Бугарској, које смо у нашем „Вјеснику" споменули, испуниће се до сада жалосно осјећана оскудица у познавању предхисторијских одношаја Јевропе."

Ravne gromile (Flachgräber) kod Sreteša u Bosni.

Pri kopanju temelja za neku staju, naigje seljak Ivo Zuko u malom mjestancu Sretešu općine Ričice, istočno od željezničke stanice Kakanj-Doboja u kotaru visočkom, lanjskoga ljeta na kostur s različitim nakitom od bronca, koji je doduše u prvi mah pohranjen, ali kašnje darovan, ne zna se kome ni kuda.

Saznavši za taj nalaz, uputiše se rudarski satnik Radimski i dr. Makanec u Sreteš, gdje pokušaše kopati, i pri tome otkopaše četiri kostura u dubljini od 50—70 cm., jedan uz drugi.

Uz dva od tih kostura nagjoše priloga i to nakita od bronca, zrna od stakla i paste, pak uz to priličnu množinu malih kućica puževih od vrsta heli i limnea.

---

[1] Уз то врло занимиви бронцани шиљак од стријелице, један мали колутић и ђиђа (joujou) на лик малог ступчића. Примједба уредништва.

Uz ostale kosture ne nagjoše ništa osim crepovlja od ilovog sugja rukom upriličenog, sirovog i slabo pečenog. Toga se prigodom kopanja uopće nakupila veća množina.

Po tim nalazima može se suditi, da je sreteško grobište starije nego li one humkaste nekropole kod Glasinca na Romaniji planini, koje pripadaju halštetskoj perijodi, i da bi jednakog doba moglo biti s grobnicama kod sela Krehin-Gradac u Brotnjem polju, koje takogjer imaju obilježja čistog broncanog vremena.

Краљев гроб.

Око једноставне камене плоче, што се налази под бријегом Хумом близу Јајца, овио се цијели низ народних прича, а свака казује, да онај камен означује гроб пошљедњег босанског краља Стјепана Томашевића. На темељу те традиције и хисторичких вијести, што су нам се о краљевој смрти сачувале, примио се кустос зем. музеја др. Трухелка истраживања тог гроба, те је 8. јуна 1888. године ископао краљев костур, који се пренио у Сарајево и пажљиво саставио.

Смјестиће се у жупној цркви у Јајцу, у укусном кристалном саркофагу, положеном на узвишен подставак. На подставку намјестиће се овај натпис:

„Стјепан Томашевић, божијом милошћу краљ босански и к томе; краљева од године 1461. до године 1463.

Кости његове ископане из краљевог гроба код Јајца дана 8. јуна 1888."

Чим вријеме допусти, пренијеће се костур и саркофаг у Јајце.

Darovi zemaljskom muzeju.

U zadnje vrijeme stigoše zemaljskom muzeju ovi darovi:

M u s t a j-b e g F a d i l p a š i ć, gradski načelnik u Sarajevu:
jedan srebren novac Herenije Etrucille;
po jedan zlatni novac Theodozija, Zenona, Marije Terezije 1764, Leopolda 1659, šleski (knezovi Georg, Ludovik i Kristijan);
jedan bakren novac, kovan u Sarajevu 1688/9; jedan srebren novac mogućkog (Mainz) biskupa Anselma; dva srebrena novca Vespasijana; jedan srebren novac dubrovački 1723; jedan zlatni novac Leopolda 1674. i dva vizantinska zlatna novca.

U p r a v a s o l a n e u D. T u z l i:
po jedan cekin Silvestra Valerija i Franceska Loredana; pola cekina sultana Selima; jedan zlatni zermahbub sultana Ahmeda III.
(Novci iskopani su kod gradnje rezervoara).

N a t p o r u č n i k S v o b o d a u Višegradu:
jedan bakren novac dubrovački 1709., nagjen na srpskoj megji.

I b r a h i m-b e g B a š a g i ć u S a r a j e v u:
jedan bakren novac, kovan za Husein-paše u Sarajevu god. 1688/9.

I g u m a n H r i s t i f o r M i h a j l o v i ć u Zavali (Popovo polje), darovao je zbirku od 37 komada novaca; megju njima spomenućemo novce Valensa, Antonina, Konstantina, Aurelijana, Maximina i t. d.

T o m o D r a g i č e v i ć, oružnički stražmeštar u Rači:
jedan srebren novac Antonina; jedan cekin Domenika Konti; po jedan zlatni novac Konstantina I. i Ferdinanda III.; dva bakrena novca, kovana u Sarajevu 1688/9.; jedan slavonski srebren novac; po jedan srebreni novac Faustine, Julije-Paula, Augusta, ilirski (Dyrrhachium); šesnaest raznih novaca novijeg doba; 1 čelenku; 1 gvozdeno koplje; 1 gvozdeni šiljak strjelice; 1 strjelicu od tuča; 1 masat od čelika; 1 prsten od tuča i 1 halhalu od kositra.

E j u b H a f i z o v i ć, kadija u Rogatici:
jednu dugu iglu od tuča i jedan gvozdac bodeža iz jedne gromile sa Plešivice; jedan stari nadžak.

H. S e d l i č k a, mjernički pristav:
Lijepu fibulu od tuča s dvije igle; gvozdac kratkog noža; nekoliko utaraka mrkog pješčenjaka; 3 gvozdena čavla; jednu sulicu i nekoliko utaraka sažganih kostiju. (Komadi ti — kaže se, da su iz jednog predhistoričkog groba kod Bune, ali nema sumnje, da su rimski).
Jednu sjekiru od kamena, iz gromile kod Gračanice (kotar Gacko).

I v a n K e l l n e r, nadmjernik u Sarajevu:
dve sulice gvozdene, iz jedne pećine blizu Mrakova;
sjekiricu od tuča iz Drežnice.

M a t i j a R i b a r i ć, okružni mjernik u Sarajevu:
četiri bakrena novca (pre XIX. vijeka), iskopana iz šljunka kiseljačkih vrela, obložena živom;
jedan nadžak, navezen srebrom.

V. R a d i m s k i, rudarski satnik u Sarajevu:
iz jedne gromile kod G a c k o g, iglu od fibule, mali kolutić od tuča i konjski zub,
iz gromile kod T u r b e t a, razne ulomke od gvožgja i ilovače;
iz gromile kod S r e t e š a (bližu Ričice), mnogo utaraka od posuda;
iz ruševina velike rimske zgrade u G r a d i n i kod Srebrenice:
jedan komad oksidirana olova, komad pozlaćenog tuča, ulomak freske, cijev od olovna blistavca, ulomak ampule, razne ulomke od gvožgja, stakla i posuda.

O m e r e f e n d i j a Č i r k i n a g i ć, načelnik u Prijedoru:
dva kartagonska novca od tuča,
po jedan mali zlatni novac Theodozija i Valentinijana;
srebreni novac Vespasijana.

G u s t a v T a b e r y, kotarski predstojnik u Tešnju, okrugli komad tanećeta od tuča;
po jedan par mingjuša od tuča i od srebra, vrlo lijepo izragjenih, a pozlaćenih u vatri.
(Predmeti ti iskopani su u rimskoj gradini na ušću Usore, blizu Doboja.)

Gospodi darovateljima neka bude najsrdačnija hvala, a njihovom veledušnom primjeru našlo se što više našljednika.

———

Najnovija književna izdanja.

Народно благо, сакупио и издао Мехмед бег Капетановић-Љубушак по Босни и Херцеговини и сусједним крајевима. Сарајево 1888. 8-на, стр. 396. Издање и штампа штампарије Шпиндлера и Лешнера. Цијена 1 фор.

Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, nacrtao fra Mijo Vjenceslav Batinić; tri sveska, Zagreb 1881, 1883 i 1887. Dionička štamparija. 8-na. Cijena svake sveske 80 novč.

Bosnien und die Hercegovina. Reisebilder und Studien von Johann von Asbóth. Wien 1888. K. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung Alfred Hölder. 4-na, str. 488 sa mnogim slikama i statističkim tabelama. Cijena 7 for. 50 novč.

Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce, von Dr. Ćiro Truhelka. Sarajevo 1888. Štampa i izdanje štamparije „Bosnische Post“. 8-na, str. 78. Cijena 25 novč.

Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann, savjetnik zemaljske vlade za B. i H. Knjiga prva. Sarajevo zemaljska štamparija 1888. Velika 8-na, strana 624. Cijena 1 for.

Dopisi uredništva.

Пречешњејшему господ. игуману Х. М. Благодарим срдачно и молим даљњи прилог. Писмом више. Да сте ми здраво!

Gospod. Mehmed efendiji Šariću u Stôcu.

تلغرافکز اوزرینه خالصانه تشکر ایدرم امید ایدرمکه قطعی غلاسنیق غزته‌سی سزده

معاونت لازمه‌یه مظهر اولور سلام مخصوص ایلرم •

Господ. Милану П. у Б. Вашу приповијетку не могу уврстити, јер се „Гласник“ не бави белетристиком, већ пословима, које изволите разабрати из увода.

Gosp. Otto vitez Tomassini u G. Vaš krasni članak nije mogao ući u prvi broj. Naći će odlično mjesto u slijedećim brojevima. Hvala i srdačni pozdrav.

Госп. свештенику К. Ковачевићу у Бихаћу. Захваљујем. Поштом слиједи одговор на Ваше љубазно писмо.

Gosp. Petru Mirkoviću učitelju u B. Nadam se, da nas i u buduće zaboraviti ne ćete. Primite iskreno pozdravlje.

Господ. Томи Драгичевићу у бос. Рачи. Ваш богати дар нашао је одлично мјесто у музеју, а „Гласник“ жели, да и њега обдарите којим прилогом.

Presvijetlom gospodinu B. pl. B. u B......u. Evo Ti, brate, „Glasnika.“ Primi ga lijepo, a ako imadeš vremena, odazovi mu se kojim prilogom.

Gosp. učitelju Svitliću u Sanskom-mostu. Rado ću primiti obećani člančić; Glasnik Vam dolazi poštom.
